

Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki

Tom X

Wybrane przyrodnicze, społeczne
i ekonomiczne aspekty turystyki

Redaktor serii: ZYGMUNT MŁYNARCZYK

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
SERIA TURYSTYKA I REKREACJA – STUDIA I PRACE NR 10

Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki

Tom X

Wybrane przyrodnicze, społeczne
i ekonomiczne aspekty turystyki

Praca zbiorowa pod redakcją
ZYGMUNTA MĘYNARCZYKA I ALINY ZAJADACZ

BOGUCKI WYDAWNICTWO NAUKOWE
POZNAŃ 2013

ABSTRACT. Zygmunt Młynarczyk, Alina Zajadacz (eds), *Uwarunkowania i plany rozwoju turystyki*. Tom X – *Wybrane przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki*. [Tourist development: determinants and plans. Volume X – Chosen natural, social and economic aspects of tourism]. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2013. Seria Turystyka i Rekreacja – Studia i Prace nr 10. Pp. 159, tables and figures. ISBN 978-83-63400-51-4. ISSN 2080-6795. Texts in Polish.

The research work presents various aspects of studies in the field of tourism. First, they are discussed by presenting a biography of Karol Bohdanowicz – geologist, explorer and precursor of tourism. The following chapters refer to a development of tourist enterprises and spatial distribution of hotels in Poznań. Moreover, methodic solutions in studies regarding evaluation of attractiveness of lakes and adaptation of post-mining objects for the needs of tourism are presented., The possibilities of development of various types of tourism: canoe and literature tourism as well as tourism for disabled persons, are discussed in separate articles. The problems of post-tourism and tourism in unreal lands are also described.

Zygmunt Młynarczyk – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: zygmunt@amu.edu.pl

Alina Zajadacz – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań, e-mail: alina@amu.edu.pl

Recenzenci: prof. UAM dr hab. Leszek Kolendowicz
prof. UAM dr hab. Anna Kołodziejczak

© Copyright by Centrum Turystyki i Rekreacji Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2013

Projekt okładki: Jarosław Bogucki
Fotografia: Alina Zajadacz

ISBN 978-83-63400-51-4
ISSN 2080-6795

Bogucki Wydawnictwo Naukowe
ul. Górna Wilda 90, 61-576 Poznań
www.bogucki.com.pl e-mail: biuro@bogucki.com.pl

Wydanie I
Druk i oprawa: Uni-druk

Spis treści

<i>Janusz Skoczylas</i> Karol Bohdanowicz (1864–1947) – wielki geolog, odkrywca i prekursor turystyki	9
<i>Dorota Matuszewska</i> Biura podróży i ich rozmieszczenie w Poznaniu w latach 1992–2012	23
<i>Jacek Cieślewicz</i> Rozmieszczenie obiektów hotelowych w Poznaniu i jego determinanty	37
<i>Krzysztof Piotrowski</i> Zastosowanie Mapy Wektorowej Poziomu 2 do oceny atrakcyjności rekreacyjnej jezior metodą bonitacji punktowej na przykładzie Pojezierza Wałeckiego, Równiny Drawskiej i Równiny Wałeckiej	49
<i>Paweł Matulewski</i> Kierunki rozwoju turystyki kajakowej w powiecie brodnickim	77
<i>Ewa Klebba</i> Przestrzeń turystyki literackiej w województwie wielkopolskim	87
<i>Ewa Tresenberg, Paulina Gołaska</i> Aktywność turystyczna rodzin dzieci i młodzieży z zaburzeniami ze spektrum autyzmu	107
<i>Adam Marciniak</i> <i>Analitycal Hierarchy Processing (AHP)</i> jako narzędzie umożliwiające wybór głównego kierunku adaptacji obiektu poeksploatacyjnego na cele turystyczne	123
<i>Łukasz Skoczylas</i> „Witajcie w Molvanii!” Przewodniki turystyczne po krainach nierzeczywistych i postturystyka	147
Informacje o autorach i redaktorach tomu	157

*Nic, jak taka podróż, nie poucza nas lepiej o prawdzie,
że wszystko na świecie wzajemnie wspiera się i podtrzymuje
i że te same przyczyny wywołują zawsze i wszędzie te same skutki.
Świat jest wielką księgą, w której jeden rozdział objaśnia drugi.*

(K. Lanckoroński, *Naokoło Ziemi 1888-1889. Wrażenia i poglądy*,
Gebethner i S-ka, Kraków, 1893)

Ciekawość i tajemniczość tego, co kryje się za horyzontem, była od wieków impulsem do podejmowania podróży i jest nim nadal, pomimo zmiany realiów związanych z dostępem do informacji na temat odległych krain. Niegdyś podróże w nieznane pozwalały na odkrywanie autentycznych cech odwiedzanych miejsc i spotykanych społeczności. Obecnie, w dobie ponowoczesności, mamy niezwykle szybki dostęp do informacji na temat najodleglejszych zakątków świata, nikt jednak tym samym aura tajemniczości. Próba jej zachowania wiąże się z przeniesieniem podróży w świat wirtualny, świat fantazji, do krain nierzeczywistych.

Oddawany do rąk Czytelników t. X. *Uwarunkowań i planów rozwoju turystyki*, sygnalizuje zmiany związane z charakterem podróżowania obserwowane na przestrzeni dziejów. Otwiera go rozdział przybliżający wyprawy historyczne, związane z rzeczywistym odkrywaniem świata – podróżę wybitnego geologa i prekursora turystyki Karola Bohdanowicza, natomiast zamyka rozdział wprowadzający Czytelnika w podróż w przestrzeni wykreowanej w wyobraźni.

Ten tom zawiera teksty o zróżnicowanej tematyce obejmującej m.in. wyniki studiów dotyczących rozwoju wybranych przedsiębiorstw turystycznych (biur podróży i obiektów hotelowych) w Poznaniu, propozycje metodyczne związane z oceną atrakcyjności jezior dla potrzeb turystyki oraz adaptacją obiektów poeksploatacyjnych (pokopalnianych) na cele turystyczne. W oddzielnych artykułach omówiono możliwości rozwoju różnych rodzajów turystyki: kajakowej, literackiej, a także osób niepełnosprawnych.

Opracowanie adresowane jest zarówno do badaczy zjawiska turystyki, jak i studentów turystyki i rekreacji, geografii, socjologii. Jako źródło danych faktograficznych i ujęć metodycznych może być pomocne praktykom zajmującym się na co dzień planowaniem i zarządzaniem rozwojem turystyki w ujęciu przestrzennym.

Interdyscyplinarny zespół autorów niniejszego tomu stanowili głównie pracownicy i absolwenci Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych, ponadto Wydziału Studiów Edukacyjnych oraz Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, którym serdecznie dziękuję za zaangażowanie we wspólną pracę.

Alina Zajadacz
Poznań, kwiecień 2013 r.

Janusz Skoczylas

Karol Bohdanowicz (1864–1947) – wielki geolog, odkrywca i prekursor turystyki

Osiągnięcia naukowe wybitnego geologa, geografą i podróżnika Karola Bohdanowicza miały swoje początki w pionierskich wyprawach i ekspedycjach na wielkim terytorium Azji. W latach 1885–1890 dotyczyły one głównie południowo-zachodniej Azji, a w latach 1891–1900 Syberii, od obwodu akmolińskiego na zachodzie po Półwysep Czukocki na wschodzie. Karol Bohdanowicz, obok Grąbczewskiego i Przewalskiego, był najwybitniejszym przyrodnikiem-podróżnikiem działającym w carskiej Rosji.

Na przykładzie działalności badawczej wielkiego geologa, geografą i podróżnika Karola Bohdanowicza wskazano na wszechstronność badaczy-przyrodników końca XIX w., którzy przede wszystkim byli odkrywcami nowych terenów, prekursorami turystów.

Słowa kluczowe: Azja, Kunlun, złoża, złoto, nefryt, turkus, ruda żelaza, węgiel kamienny

Wprowadzenie

W powstającym w 1918 r. państwie polskim niemal od podstaw tworzona była sieć nowych szkół wyższych skupiająca wielu uczonych pracujących dotychczas w instytucjach państw zaborczych, głównie jednak Rosji lub też studiujących i pracujących na wielu uczelniach zagranicznych na zachodzie Europy, przede wszystkim we Francji i Szwajcarii.

Powstanie niepodległej Polski spowodowało powrót licznej grupy przyrodników-geologów pracujących na obczyźnie. Obok więc geologów działających na Uniwersytecie Krakowskim i Lwowskim oraz na Politechnice Lwowskiej, a także od niedawna na Uniwersytecie Warszawskim przybyło z zachodniej Europy wielu wybitnych i dobrze zapowiadających się geologów, absolwentów zagranicznych uczelni, np. Ferdinand Rabowski, Ludwik Horwitz, Bohdan Świdorski, Arnold S. Makowski i inni.

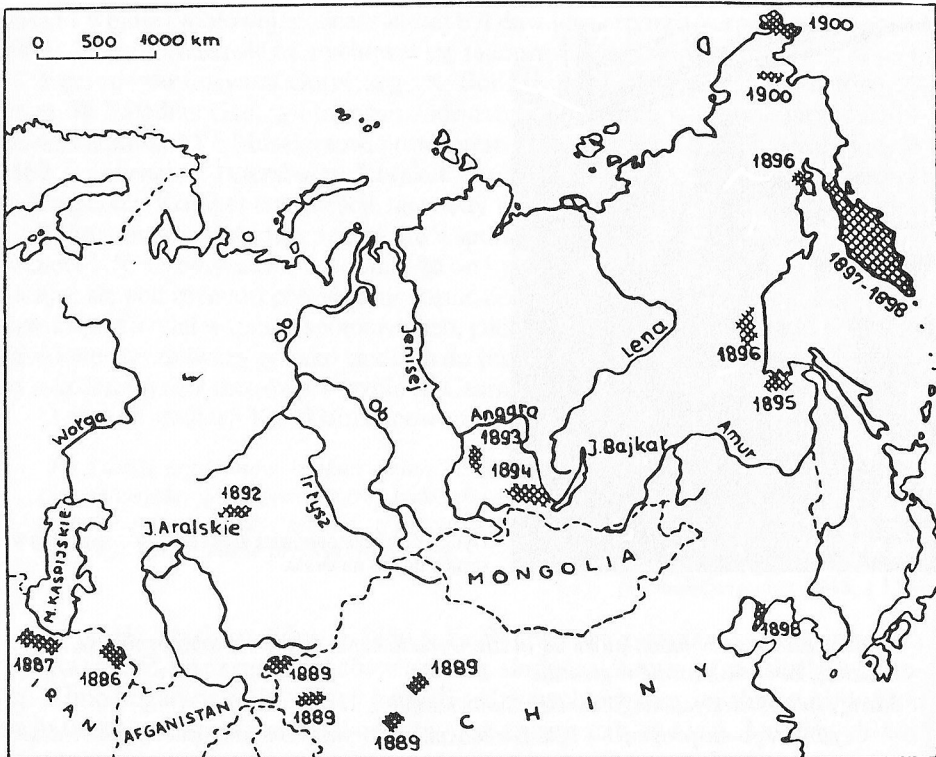
Natomiast z carskiej Rosji, a później już Rosji Radzieckiej, w różnych odstępach czasu zasilali grono polskich geologów absolwenci szkół rosyjskich, zwłaszcza jednak Instytutu Górniczego w Petersburgu, tacy jak np. Karol Bohdanowicz, Stefan Czarnocki, Stanisław Doktorowicz-Hrebniński i wielu innych. Wszyscy oni, w służbie geologicznej Rosji, mieli za sobą kierowanie wielomiesięcznymi, a nawet kilkuletnimi ekspedycjami w odległe zakątki ówczesnej Rosji, głównie jednak w odległe i niedostępne rejony Syberii lub Zakaukazia, albo przynajmniej uczest-

nictwo w nich. Ekspedycje te miały nie tylko charakter geograficzno-geologiczny, ale również rekonesansowy i poznawczy, z każdego punktu widzenia.

Wśród wielu przyrodników, a geologów w szczególności, pracujących w Rosji ponadprzeciętną sławę i uznanie zdobył Karol Bohdanowicz. Znany był z wielu długotrwałych i niebezpiecznych wypraw w różne zakątki świata, głównie Azji. Doceniono go też jako wybitnego uczonego, który potrafił wyniki swoich nowych odkryć i ustaleń przelać na papier i upowszechnić w postaci wiekopomnych monografii oraz blisko dwustu artykułów. Wreszcie Bohdanowicz zdobył uznanie jako organizator i zarządca służby geologicznej Rosji oraz organizator geologicznego szkolnictwa wyższego.

Jego geologiczne penetracje, a także różne dzieje skomplikowanej drogi życiowej doczekały się wielu opracowań, wspomnień i esejów. Mniej zaś uwagi poświęcono jego podróżniczym osiągnięciom, które niekiedy wobec niesprzyjających okoliczności dla badań prospekcyjno-geologicznych musiały stanowić wystarczający powód do dumy i satysfakcji.

O tym, że Bohdanowicz był wybitnym geologiem, geografem, podróżnikiem i wielką indywidualnością, nie trzeba nikogo przekonywać. Podobnie jak wokół dorobku, stylu życia czy motywów działania wybitnych uczonych, tak i wokół

Ryc. 1. Obszary w Azji (zakreskowane) oraz lata, w których badał je Karol Bohdanowicz

Karola Bohdanowicza narosło wiele anegdot, opowiadań i półprawd. Był on bowiem niewątpliwie jedną z wielkich indywidualności polskiej, a nawet europejskiej, geologii, której dzieje życia, tereny badań i dorobek naukowy do dzisiaj nie do końca zostały w pełni poznane, docenione i zinterpretowane.

Działalność zawodowa Bohdanowicza obejmowała okres 1885–1947, czyli 62 lata. Pierwsze 34 lata przepracował w Rosji, następne 28 lat już w Polsce. Lata spędzone w Rosji przysporzyły mu najwięcej sukcesów geologicznych, geograficznych, etnograficznych oraz podróżniczych (ryc. 1). Okres badań naukowych w Rosji można podzielić na co najmniej trzy etapy:

- 1) 1885–1891 – badania w południowo-zachodniej Azji;
  - 2) 1891–1900 – największe wyprawy naukowe, badania Syberii obejmujące ogromny obszar od obwołu akmolińskiego na zachodzie aż po Półwysep Czukocki i Alaskę na wschodzie;
  - 3) 1901–1919 – praca pedagogiczna i naukowa głównie w Petersburgu.
- Z kolei lata 1919–1947 obejmują okres pracy w Polsce.

Badania, odkrycia i podróże Karola Bohdanowicza w latach 1885–1891

Bohdanowicz już jako 20-letni student został zaangażowany przez geologa Komitetu Geologicznego T. Czernyszewa do badań na Uralu. Rezultatem tej pierwszej wyprawy badawczej, dotyczącej poszukiwań złóż żelaza, była praca opublikowana w 1895 r. w „Gornom Żurnale”.

Pierwsze samodzielne badania terenowe i pierwsza wyprawa miała miejsce po ukończeniu Instytutu Górniczego i po odbyciu służby wojskowej. Związana była z przygotowaniem robót ziemnych przy budowie kolei zakaspijskiej. Badania te objęły swym zasięgiem góry Bałchan, Kopet-dag, Góry Chorosańskie w północnej Persji (Iran), Elbrus oraz pustynię Deszt-e-Kewir z rozległymi obszarami solonośnymi. Wyprawa ta wyruszyła we wrześniu 1886 r. z osady Kyzyl-Arwat. Badania Bohdanowicz prowadził w towarzystwie Kozaka i przewodnika Turkmena. Dopiero pod koniec grudnia wrócił do Petersburga, gdzie na posiedzeniu Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego przedstawił sprawozdanie z podróży, charakteryzując zakres swoich dokonań (Kaczmarczuk 1969, 1972a, b, 1989). Celem wyprawy były m.in. dokładne badania hydrogeologiczne i geologiczno-inżynierskie. Na podstawie swoich badań hydrogeologicznych Karol Bohdanowicz uznał, że na obszarach uprawnych między Kazandżykiem a Arczmanem oraz między Aszchabadem a Duszkim będzie można uzyskać wodę artezyjską.

W 1887 r. Bohdanowicz przesunął zasięg obszaru swoich badań w kierunku południowym. Jego marszruta przebiegała przez: Aszchabad–Degerez–Meszhed–Niszapur–Sebzewar–Turaszisz–Niszapur–Szachruda–Teheran. Rezultaty obserwacji geologicznych oraz badań technicznych warunków eksploatacji turkusów opisał w kilku rosyjskich czasopismach.

Według Bohdanowicza na przełomie XIX i XX w. turkusy były wielkim bogactwem Chorosanu. Te bardzo drogie dawniej kamienie występowały głównie na południowym skłonie gór Ali Mirza. W wierzeniach Persów turkus jest błogosławionym kamieniem, przynoszącym swemu właścicielowi szczęście i powodzenie. Według Bohdanowicza turkusy występowały w drobnych żyłach porfiru przecinającego skały krzemionkowe i gliniaste. Utworzenie się ich związane było z określonym ciśnieniem i temperaturą. Karol Bohdanowicz kompleksowo opisał turkusonośne osady okruchowe, zalegające na zboczach górskich.

Syntetycznym zestawieniem wyników jego persko-transkaspjskich badań była rozprawa pt. *Opis niektórych utworów osadowych Kraju Zakaspijskiego i części północnej Persji*. Bohdanowicz przedstawił w niej stratygrafię i tektonikę Gór Turkmeńsko-Chorosańskich (kreda–miocen) i masywu Elbrus (paleozoik i mezozoik). Wyniki jego badań zostały uwzględnione przez słynnego geologa wiedeńskiego E. Suessa w jego ponadczasowym dziele pt. *Oblicze Ziemi* (Jaskólski 1952).

Wielką zasługą Karola Bohdanowicza było opracowanie dokładnej charakterystyki obszaru fałdowego przedgórza Kopet-dagu, a także stwierdzenie, że tzw. uskockie jest efektem nasunięcia płaszczowinowego. Dopiero po 60 latach hipoteza ta została zweryfikowana. Dzięki pracom Bohdanowicza w Górach Turkmeńsko-Chorosańskich można było sporządzić mapę geologiczną w skali 1:20 000 w 1 calu. Bohdanowicz zbadał te góry na odcinku około 600 km i pierwszy wyjaśnił ich orografię na obszarze około 91 000 km² (Krajewski 1969, Kaczmarczuk 1989).

W latach 1888–1890 Karol Bohdanowicz uczestniczył w wyprawie geografa, pułkownika M.W. Piewcowa do Kaszgarii i Dżungarii oraz w góry Kunlun, docierając przez Tien-szan do jezior Łob-nor i do zapadliska toskuńskiego. Ekspedycję tę zorganizowało Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne, a jej program opracował wielki rosyjski podróżnik po Azji Środkowej, Nikołaj Przewalski. Niestety 20 października 1888 r. w przededniu swej piątej wyprawy Przewalski zmarł w mieście Karakoł.

Karawana ekspedycji pod kierunkiem M.W. Piewcowa, w której Bohdanowicz uczestniczył jako geolog, wyruszyła 13 maja 1889 r. Niemniej Karol Bohdanowicz już 6 maja wyjechał do osiedla At-baszi, leżącego na południe od Narynu. Ogólnym celem wyprawy było zbadanie gór Kunlun i północnej części Wyżyny Tybetańskiej. O północnym Tybecie niewiele wówczas wiedziano, a o budowie geologicznej Kunlunu i Karakorum informacji nie było żadnych. Poprzednikami Bohdanowicza w tym terenie było 3 geologów, z których jeden zmarł z wycieńczenia, a dwóch zostało zamordowanych. Niebywałe trudności w badaniach tych wysokich masywów górskich, zupełnie jeszcze wtedy nieznanymi, były przyczyną, że wyprawa przybrała charakter wybitnie rekonesansowo-geograficzny (Jaskólski 1952).

Jednak mimo wszystko dokonano, oprócz badań geologicznych, pomiarów barometrycznych i hipsometrycznych, których wyniki opracował znany rosyjski geodeta generał A. Tilo. Różnica wysokości punktów pomiaru dochodziła do 6327 m, licząc od najniższych, leżących poniżej poziomu morza w zapadlisku toskuńskim. Wysokość 6327 m n.p.m., lakonicznie opisana jako „najwyższy punkt

wyprawy”, była przez długie lata, należącym do Karola Bohdanowicza, polskim rekordem wysokości (Chwaściński 1963, Świdziński 1952, Krajewski 1969).

Przy znacznych deniwelacjach pokonywał Bohdanowicz także znaczne skoki klimatyczne. W trakcie jednej z wypraw zimą spędził w Dżungarii, gdzie temperatura dochodziła do -35°C . W styczniu 1891 r., po blisko dwóch latach podróży, Karol Bohdanowicz wrócił do Rosji, przekraczając granicę chińską, nad którą miejscowa ludność nie była przyjaźnie nastawiona do obcych (Świdziński 1952).

Do znaczących sukcesów tej wyprawy zaliczyć należy powstanie pierwszej, schematycznej mapy pasma Kunlun, na której Bohdanowicz zaznaczył kierunki głównych grzbietów górskich. Ponadto góry Kunlun podzielił na 3 części:

- 1) zachodnią – do przełomu rzeki Karija,
- 2) środkową – na wschód od tego przełomu (do południka jeziora Łob-nor),
- 3) wschodnią – obejmującą obszary Kotliny Cajdamskiej i jeziora Kuku-nor.

Wielką zasługą Karola Bohdanowicza dla poznania geografii Azji było wyjaśnienie głównych rysów orografii zachodniej części Kunlunu. Dowiódł on wówczas pierwszy, że kierunek grzbietów górskich z północno-zachodniego w części zachodniej zmienia się na północno-wschodni w części środkowej, wskutek czego pasmo górskie jest wygięte w łuk.

Należy też zdecydowanie podkreślić, że Bohdanowicz ostatecznie obalił błędne poglądy A. Humboldta dotyczące podstawowej roli wulkanizmu w budowie Tien-szanu. Prowadząc badania w pobliżu jeziora Czatur-kul oraz na południowym stoku Tien-szanu, Karol Bohdanowicz stwierdził, że utwory wulkaniczne pokrywają jedynie powierzchnię osadów trzeciorzędowych między Turugartem i Kokm-tanem. Utwory te, według Bohdanowicza, nie miały większego wpływu na rzeźbę tego terenu, której główne zarysy zależą od utworów starszych.

Ponadto badając na przestrzeni około 100 km² leżący we wschodniej części Kunlun masyw górski Muztag Ata, Bohdanowicz odkrył potężne lodowce przykrywające szczyty i doszedł do wniosku, że z powodu szczególnych warunków orograficznych rozwój lodowców na tym obszarze w okresie lodowcowym tylko nieznacznie różnił się od obecnego. Skorygował więc dotychczasowe przypuszczenie, że w górach tych występuje jedynie nieznaczne nagromadzenie lodu. Karol Bohdanowicz przeprowadził również pionierskie badania na pustyni Takla Makan.

Z kolei w Tybecie krytycznie ustosunkował się do niektórych poglądów słynnego wówczas podróżnika szwedzkiego, Sven-Hedina. Jak wykazał, podawał on nie zawsze ścisłe i wiarygodne dane i fakty. Stwierdził także, że niektóre odkrycia Sven-Hedina nie są tylko jego zasługą, że bardzo często pomijał on dorobek uczonych i podróżników rosyjskich. Dotyczyło to m.in. rzekomego rozwiązania problemu jeziora Łob-nor. Bohdanowicz obalił też pogląd Sven-Hedina, że Pamir, zwany Dachem Świata, jest płaskowyżem jedynie rozciętym erozyjnie na grzbiety górskie. Według Karola Bohdanowicza w Pamirze brak było wyraźnych poziomów zrównania. Natomiast jest to wyraźnie obszar fałdowy, w którym zbiegają się wielkie łańcuchy fałdów Hindukuszu i Kunlun oraz odgałęzienia Tien-szanu, tworząc słynne potem tzw. „wirgacje suessowskie” (Świdziński 1952).

Wyniki badań ekspedycji M.W. Piewcowa były bardzo ważne dla opracowania pierwszych map geograficznych zupełnie nieznanymi terenami oraz przekro-

jów geologicznych przez najpotężniejsze na świecie systemy górskie, stanowiące klucz do tektoniki centralnej i wschodniej Azji. Autorem drugiego tomu sprawozdań z ekspedycji był Karol Bohdanowicz. W 1892 r. ukazało się jeszcze kilka innych jego rozpraw nawiązujących do tej wyprawy.

Ulubionym kamieniem poszukiwanym przez Bohdanowicza był nefryt, którego złoża badał on w różnych miejscach Azji. W pracy pt. *Złoża nefrytu w Kunlun* Karol Bohdanowicz przedstawił geologiczną i technologiczną charakterystykę złóż tego niezwykle cenionego przez Chińczyków kamienia szlachetnego, którym handlowano w całej Azji. Według Bohdanowicza w Kaszgarii istniało wiele, przeważnie okruchowych złóż nefrytu. Eksploatowano je za pomocą płytkich kopanek, które po wyczerpaniu były przykrywane dachami i zamieszkiwane przez miejscową ludność. W ten sposób w niektórych okolicach powstawały podziemne miasteczka. Pierwotne złoża nefrytu, leżące w górnych biegach potoków, w niedostępnych miejscach powyżej linii wiecznego śniegu, występują w strefach kontaktów skał granitowo-sjenitowych z utworami gabrowo-diabazowymi, zmienionymi przez metamorfizm regionalny. Są to złoża wysokich temperatur o paragenezie: jadeit, nefryt, chloromelanit. Złoża te porównywał później Bohdanowicz z dolnośląskimi złożami nefrytu (Jaskólski 1952). Szczególnie wiele uwagi poświęcił złożom i kopalniom na północnych stokach Kunlun. Na obszarze masywu Muztag Ata do jeziora Łob-nor wyróżnił 7 takich złóż.

Zainteresował się też ogromnym monolitem nefrytowym w osiedlu Uszak-tal, którego historia okazała się bardzo ciekawa. W połowie XVIII w., gdy przewożono monolit do Pekinu, zmarła cesarzowa Chin, co spowodowało pozostawienie go w osiedlu Uszak-tal. Początkowo Chińczycy pilnowali monolitu, później przestali się nim interesować. Był więc poobijany, niszczone, tak że już za bytności Bohdanowicza jego krawędzie były zaokrąglone i z wielką trudnością można było odłupać kilka kawałków nefrytu w celu sporządzenia preparatów mikroskopowych. Urzędnik chiński ostrzegł wówczas Bohdanowicza, że nie wolno naruszać całości monolitu. Badania mikroskopowe wykazały, że monolit nefrytowy pochodzi ze złoża Szanut w górach Astyn-tag.

Należy zauważyć, że ogromne znaczenie naukowe tej wyprawy związane było nie tylko z poszukiwaniem i badaniem złóż nefrytu, ale i z badaniami występowania złota w Kunlunie.

Karol Bohdanowicz przypuszczał, że złoto eksploatowano tu jeszcze przed naszą erą i biorąc to pod uwagę, prowadził obserwacje na obszarze ponad 800 km od gór Karangu-tag na zachodzie do południka jeziora Łob-nor na wschodzie. Opisał 12 kopalń złota, z których 9 zwiedził i zbadał osobiście. W niektórych kopalniach wydobywano złoto przez cały rok bez przerwy, w innych zaś w lecie.

Największe wydobycie miały wówczas kopalnie Sourgak i Kopa, w których pracowało 1600–2000 osób, wydobywając 327 kg złota. Bohdanowicz był pierwszym uczonym, który badał i opisał kopalnie złota w górach Kunlun. Oglądał on kopalnie nie tylko na powierzchni, ale zjeżdżał również w dół, do szybów. Był pełen uznania dla umiejętności górniczych miejscowych robotników.

Opisując ciężkie warunki pracy i nieludzkie wykorzystywanie całych rodzin przez bogatych bajów i urzędników chińskich, Karol Bohdanowicz zauważył, że

i tutaj powtarzała się stara jak świat historia, że złoto wzbogacając jednostki, gubi tysiące (Kaczmarczuk 1972).

Prowadzone przez polskiego geologa pionierskie badania warunków geologicznych występowania złóż złota i nefrytu oraz sposobów ich eksploatacji, jego badania rzeźby zachodniego Kunlun oraz badania hydrograficzne w okolicy jeziora Łob-nor są cytowane do dziś. Rezultaty działalności badawczej Karola Bohdanowicza są bowiem wciąż aktualne i poświęca się im wiele uwagi (Skoczyła 1995).

Dzięki swym wyjątkowym i nowatorskim pracom Bohdanowicz zdobył światową sławę jako geolog i geograf. Za osiągnięcia naukowe w badaniach Azji Środkowej został w 1892 r. odznaczony przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne Wielkim Medalem im. M. Przewalskiego.

Syberyjski etap badań w latach 1891–1900

W latach 1891–1894 w związku z budową kolei syberyjskiej zorganizowano w Rosji specjalne geologiczne zespoły badawcze, których celem miało być poznanie budowy geologicznej, określenie warunków hydrogeologicznych i ustalenie występowania kopalin użytecznych w pasie o szerokości 700–800 km wzdłuż przebiegu linii kolejowej. Szczególną wagę przywiązywano do badań hydrogeologicznych, gdyż władze carskie zamierzały przeprowadzić z wielkim rozmachem akcję kolonizacyjną wzdłuż projektowanej linii kolejowej. Naczelnikiem jednego z zespołów badawczych został Karol Bohdanowicz. W pierwszym roku badań zespół pracował w obwodzie akmołińskim w okolicy Tomska i Pietropawłowska. Bohdanowicz stwierdził poważne niedobory wody w południowej części Stepu Iszymskiego i w północnej części obwodu akmołińskiego, głównie na odcinku od Pietropawłowska do Omska (ryc. 1).

Doszedł do wniosku, że największe prawdopodobieństwo znalezienia wód artyzjskich istnieje na północnym krańcu Stepu Kirgijskiego na obszarze między jeziorami Czełkar i Taranguł. W związku z tym wskazał na duże możliwości powiększenia arealu upraw w południowej części guberni jeniisejskiej. Przy okazji przestrzegał również przed rabunkową eksploatacją lasów, zwłaszcza przy źródłiskach rzek.

Jak podkreśla Czarnocki (1936), jednym z najbardziej znanych wyników ówczesnych prac polskiego geologa było odkrycie w guberni irkuckiej w okolicy Czeremchowa zagłębia węglowego w osadach jury. Kilka lat później zagłębie czeremchowskie było intensywnie eksploatowane. Bohdanowicz zbadał także złoża rud żelaza w okolicy tzw. „Nikołajewskiego Zawoda” koło Niżne Udyńska w guberni irkuckiej. Złoża te zaliczył do typu złóż żyłowych, a ich genezę wiązał z pokrywami porfirytów, występujących na tym obszarze w postaci pokryw.

Zwrócił on ponadto uwagę na otoczaki nefrytu w dolinie rzeki Białej (dopływ Angary). Na podstawie żmudnych badań mikroskopowych doszedł do wniosku, że nefryt łączy się z serpentynitem. Z obecności otoczków nefrytu wnioskował, że złoża „in situ” powinny znajdować się w górnej części biegu rzeki Onon, gdzie w późniejszym okresie L. Jacewski rzeczywiście znalazł nefryty.

Doniosłe skutki miały też przypuszczenia Bohdanowicza o występowaniu złóż soli w guberni irkuckiej. Na podstawie jego opinii dużo później znaleziono tam złoża soli kamiennej. Jak podkreśla Czarnocki (1936), poszukiwacze tych złóż, uczniowie Bohdanowicza, wystosowali do swego nauczyciela, przebywającego już wówczas w Polsce, list z wyrazami uznania i podziękowania.

W syberyjskim okresie prac Karol Bohdanowicz dokonał wielu odkryć geograficznych i geologicznych. Szczególnie ważne były jego badania między Iszymem i Irtyszem oraz w guberni jenisejskiej między Ałatau Kuźnieckim a Jenisejem. Bohdanowicz badał tereny złotodajne w dolinach rzeki Kiji, Sarały i Czarnego Ijusy oraz sporządził opis rzeźby guberni jenisejskiej. Odkrycie Czeremchowskiego Zagłębia Węglowego, stwierdzenie występowania gipsu, glinki ogniotrwalej, skał budowlanych i źródeł mineralnych zdecydowanie przyczyniło się do aktywizacji gospodarczej tego regionu (Kaczmarczuk 1969).

W uznaniu zasług w 1895 r. mianowano Karola Bohdanowicza członkiem honorowym Holenderskiego Towarzystwa Geograficznego. Z jego pierwszej ekspedycji syberyjskiej zachowała się kolekcja szlifów skał magmowych i metamorficznych подарowana w 1968 r. Państwowemu Instytutowi Geologicznemu przez Wszechzwiązkowy Naukowo-Badawczy Instytut Geologiczny ZSRR. Kolekcją tą zainteresował się Ryka (1966), stwierdzając m.in., że opisy szlifów przez Bohdanowicza dowodzą, iż był on nie tylko świetnym geologiem-kartografem i podróżnikiem, ale także petrografem.

Zimą 1894 r. doszły do Bohdanowicza wieści o występowaniu złota na Kamczatce i nad Morzem Ochockim. Przyczyniły się one do zorganizowania kierowanej przez niego ekspedycji, zwanej ochocko-kamczacką. Była to najdłuższa i najuciążliwsza wyprawa polskiego geologa, trwająca od 1895 r. do 1898 r. Zadaniem jej było poszukiwanie i zbadanie złóż złota wzdłuż wybrzeży Morza Ochockiego, od Nikołajewska nad Amurem po Kamczatkę (ryc. 1).

Wszyscy członkowie ekspedycji zebrali się w Nikołajewsku nad Amurem 1 października 1895 r. Część załogi 12 stycznia 1896 r. wybrała się w 2 grupach na 87 reniferach do Czumikanu. Cel osiągnięto 11 lutego, posuwając się na nartach za saniami. W niezmiernie trudnych warunkach, przy temperaturze do -45°C , do Czumikanu dotarło tylko 70 reniferów. Tam założono bazę wypadową. Karol Bohdanowicz, wraz z dzielącą trudy podróży żoną, pokonał w ciągu 17 dni 400 wiorst (tj. 426,7 km) górskiego terenu, zakładając na dziale wodnym w Dżugdżuru nową bazę. Następne bazy założył w Ajanie i Ochocku.

Z Władywostoku na Kamczatkę przetransportowano ekspedycję krążownikiem „Zabijaka”. Grupa Bohdanowicza została wysadzona u ujścia rzeki Tigil na Kamczatce. Z bazy wypadowej na Tigilu Bohdanowicz wyruszył w teren, pokonując m.in. 700 wiorst (tj. 746,7 km) w ciągu miesiąca.

W listopadzie 1897 r., korzystając z możliwości poruszania się na saniach, Karol Bohdanowicz wraz z żoną i Mikołajem Lelakinem wybrali się na penetrację półwyspu. 23 grudnia wyruszyli z Tigila do Pietropawłowska Kamczackiego. Mimo choroby żony i Lelalkina Bohdanowicz prowadził dalszy rekonesans geologiczny. 24 listopada 1897 r. członkowie ekspedycji odpłynęli statkiem do Władywostoku i dalej udali się do Petersburga (Aleksiejew 1976).

Jak podkreślał niejednokrotnie Czarnocki (1936), warunki pracy na Kamczatce były skrajnie trudne. Bardzo często temperatura spadała poniżej -40°C , a nawet -46°C , a noce spędzano w brezentowych namiotach, zaopatrzonych w małe żelazne piecyki. Na Kamczatce Bohdanowicz przetrwał kiedyś 30 godzin w namiocie zasypanym śniegiem podczas zamieci. Pod naporem śniegu namiot zmniejszał wciąż swoją objętość, co groziło uduszeniem znajdującym się w nim badaczom. Na szczęście śnieżycą dosyć raptownie ustała i pozostali na zewnątrz członkowie wyprawy zdążyli odkopać i wyciągnąć na wół uduszonych mieszkańców namiotu (Czarnocki 1936).

Do najważniejszych wyników trzyletnich badań prowadzonych przez Karola Bohdanowicza na Kamczatce należy zaliczyć charakterystykę rzeźby wybrzeża Morza Ochockiego. Wyróżnił on m.in. obszar północny, będący częścią grzbietu Gór Stanowych. Obszar ten tworzą równoległe do siebie grzbiety o skomplikowanej tektonice. Z kolei obszar południowy, udzki, to płaskie góry i rozległe błotniste obniżenia. W zależności od konfiguracji terenu różny jest też charakter wybrzeży Morza Ochockiego. Dużo uwagi poświęcił Bohdanowicz zjawiskom wulkanicznym na tym terenie.

Celem głównym ekspedycji było jednak zbadanie warunków występowania złota. Jego obecność stwierdzono w paśmie o długości 600 km, zbudowanym z gnejsów i bogatych w hornblendę granitów oraz pegmatytów i diorytów. Złóża złota stwierdzono także w pobliżu Zatoki Giżygijskiej oraz w wielu innych miejscach na Kamczatce (Czarnocki 1936).

We wrześniu 1898 r., po zakończeniu badań związanych z wyprawą ochocko-kamczacką, Bohdanowicz otrzymał dodatkowe, nadzwyczajne zlecenie – zbadania Półwyspu Liaotuińskiego. Chodziło głównie o sprawdzenie, czy istnieją złoża złota w pobliżu Portu Artura. Obszar ten pod względem geologicznym był zupełnie nieznanymi. Karol Bohdanowicz wykonał szereg marszrut o charakterze rekonesansowym w celu uzyskania chociażby ogólnych danych o budowie geologicznej. Według Czarnockiego (1936) prace wykonano w ciągu 7 tygodni. Bohdanowicz doszedł do wniosku, że istnieje zrąb zbudowany ze skał prekambryjskich i kambryjskich o ogólnym kierunku linii tektonicznych NW–SE. Występujące na tym terenie piaski złotonośne podzielił na 2 typy:

- pochodzące z destrukcji żył kwarcowych, przecinające utwory przedkambryjskie,
- pochodzące z destrukcji wylewów zasadowych skał augitowych.

W końcu lutego 1899 r. polski geolog powrócił do Petersburga po trzyletnim okresie intensywnych badań terenowych. Jak podkreślał Aleksiejew (1976), wyniki ekspedycji ochocko-kamczackiej ze względu na szeroki zakres prac były wyjątkowe. W historii badań wulkanów dokonania Karola Bohdanowicza miały i mają nadal podstawowe znaczenie. Podobnie jak opublikowany w 1904 r. szkic geologiczny Kamczatki stał się „podwaliną naszej znajomości budowy Kamczatki i choćby dlatego musi być uważany za pierwsze ważniejsze rosyjskie opracowanie czynnych wulkanów na naszym terytorium” (Aleksiejew 1976, s. 56).

Jeszcze obecnie na rosyjskim Dalekim Wschodzie pamięć o badaniach Karola Bohdanowicza jest żywa wśród geologów rosyjskich (Skoczylas 1995).

Zasługi Bohdanowicza dla poznania budowy geologicznej Kamczatki polegają m.in. na ustaleniu typu współczesnego i kopalnego wulkanizmu, na sporządzeniu pierwszej nowoczesnej mapy geologicznej półwyspu oraz opracowaniu, wspólnie z M. Lelalkinem, mapy topograficznej Kamczatki (Kuczyński, Wójcik 1990). Karol Bohdanowicz otrzymał na Wystawie Powszechnej w Paryżu medal za mapy geograficzne i geologiczne wybrzeża Morza Ochockiego. W dwa lata później rezultaty jego badań, a także jego ogromny wysiłek organizacyjny i intelektualny zostały docenione przez przyznanie mu najwyższego odznaczenia Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, czyli Złotego Medalu Konstantynowskiego. Inne ważne wyniki badań geograficznych i etnograficznych prowadzonych na tej wyprawie szczegółowo przedstawili Kaczmarczuk (1969) i Grad (1983).

Celem piątej i ostatniej azjatyckiej ekspedycji Karola Bohdanowicza w latach 1899–1900 było również poszukiwanie złota na Półwyspie Czukockim. W celu wykonania badań porównawczych Bohdanowicz przekroczył wówczas Cieśninę Beringa i na kontynencie amerykańskim badał tereny złotonośne Alaski w okolicach Nome i dalej ku południowi, wzdłuż zachodnich wybrzeży Ameryki Północnej. Dowiedziawszy się o odkryciu złóż złota w Klondike, Karol Bohdanowicz szukał analogicznych pod względem geologicznym miejsc w Rosji. Nawiązując do swoich obserwacji przy ujściu rzeki Anadyr na Kamczatce, uznał, że na Czukotce można poszukiwać przedłużenia złotonośnych serii występujących w północnej części Kamczatki. Swoje przypuszczenia oparł m.in. na bogatej literaturze o odkryciu złota na przylądku Nome na Alasce.

Uwagami Bohdanowicza zainteresował się natychmiast rząd rosyjski, zezwalając znanemu rosyjskiemu przedsiębiorcy, W.M. Wolarskiemu, na zorganizowanie specjalnej ekspedycji. Jej zadaniem było prowadzenie poszukiwań i wydobywanie użytecznych kopalin na Czukotce. Kierownictwo naukowe tej ekspedycji powierzono Karolowi Bohdanowiczowi. Przygotowania czyniono w ogromnym pośpiechu ze względu na doniesienia o zamiarze Amerykanów przedostania się przez Cieśninę Beringa w celu poszukiwania złota na terenach Rosji. Aby temu zapobiec, Wolarski, dla przyspieszenia prac ekspedycji, wynajął amerykański statek „Samoa”. Kapitan statku przejrzał jednak plan Wolarskiego i starał się utrudniać prace ekspedycji (Aleksiejew 1976). Brak jedności wśród członków załogi, w tym niefortunny, narzucony Bohdanowiczowi udział cudzoziemców w ekspedycji, spowodował wiele poważnych dodatkowych kłopotów. Jak podkreślał Czarnocki (1936b), niektóre strony sprawozdania Karola Bohdanowicza przypominają opowieści z książek Jacka Londona.

W sposób niezwykle barwny, lecz według Wójcika (1997) mało wiarygodny trudy i tragiczne momenty tej wyprawy zrelacjonował Liebfeld (1964).

Karol Bohdanowicz w pracy pt. *Oczerki Czukockiego Połostrowa* przedstawił przegląd budowy geologicznej Półwyspu Czukockiego oraz wiele cennych wskazówek odnośnie do poszukiwań złóż złota. Stwierdził m.in., że na Półwyspie Czukockim analogicznie jak w Nome, złoto związane jest z występowaniem starych osadowych, silnie zmetamorfizowanych utworów, że pochodzi ono ze złotonośnych żył kwarcowych oraz ze skał, w których jest rozsiane. Przypuszczał, że najwięcej złota zawierają łupki mikowe i fyllitowe.

Ekspedycja czukocka zakończyła „syberyjski” etap badań i podróży Karola Bohdanowicza i przyniosła mu światową sławę. Geolog miał wówczas 36 lat. Jego odkrycia na wielkich obszarach Azji były podstawą do systematycznego opisu budowy geologicznej tej części świata, zawartej m.in. w dziele wiedeńskiego geologa E. Suessa pt. *Das Antlitz der Erde*. Ekspedycja czukocka była końcowym etapem 15-letniej pracy Karola Bohdanowicza na kontynencie azjatyckim. W swoich badaniach posuwał się on z południowego zachodu na północny wschód, poczynając od Zakaukazia i kończąc na najdalej wysuniętym cyplu Azji – Półwyspie Czukockim. Dzięki ogromnej ilości obserwacji Bohdanowicz został najlepszym znawcą geologii tej części kontynentu azjatyckiego.

Zakończenie

Od 1901 r. zaczął się nowy okres w życiu Karola Bohdanowicza. Na początku roku podjął pracę w Komitecie Geologicznym w Petersburgu jako jeden z 17 geologów. Wprawdzie skończył się etap wielkich ekspedycji terenowych, jednak Bohdanowicz prowadził dalej badania terenowe, szczególnie w okresie letnim, m.in. na Kaukazie, w Zagłębiu Dąbrowskim, w Messynie (Włochy), w Hiszpanii, Portugalii, Francji, Austrii, Rumunii, USA. Działalność Karola Bohdanowicza w Polsce nie obfitowała już w tak spektakularne podróże. Po przyjeździe do Polski w 1919 r. objął początkowo stanowisko dyrektora i organizatora firmy naftowej Bracia Nobel w Polsce, przekształconej w 1927 r. w firmę o nazwie Standard Nobel. Był pracownikiem tej firmy do 1938 r., tzn. do objęcia stanowiska dyrektora Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie. Z dniem 1 lipca 1921 r. do 1936 r. był również profesorem Akademii Górniczej w Krakowie.

W latach 1920–1925 Bohdanowicz piastował funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa Geograficznego w Warszawie, w latach 1924–1926 był prezesem Polskiego Towarzystwa Geologicznego w Krakowie. Od 1932 r., jako pierwszy profesor Akademii Górniczej w Krakowie, był członkiem korespondentem Akademii Umiejętności, a później jej członkiem zwyczajnym. Był również członkiem Akademii Nauk Technicznych i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, profesorem honorowym i doktorem honoris causa Akademii Górniczej w Krakowie, honorowym członkiem Polskiego Towarzystwa Geologicznego i Polskiego Towarzystwa Geograficznego, wiceprezesem Francuskiego Towarzystwa Geologicznego oraz członkiem wielu innych towarzystw naukowych w kraju i za granicą. Otrzymał wiele odznaczeń naukowych, m.in. w 1900 r. Medal Wystawy Światowej w Paryżu, w 1902 r. Wielki Medal im. Przewalskiego, w 1905 r. Złoty Medal Konstantynowski, w 1935 r. Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, w 1946 r. Order Polonia Restituta. Ponadto w 1905 r. został laureatem Nagrody Heltersa Szwedzkiej Akademii Nauk. Był dyrektorem Komitetu Geologicznego w Rosji i dyrektorem Państwowego Instytutu Geologicznego w Polsce.

Te, niektóre tylko formy uznania i docenienia rezultatów pracy Karola Bohdanowicza świadczą o jego nadzwyczajnych talentach zawodowych i organizacyjnych.

Był wybitnym przedstawicielem pokolenia XIX-wiecznych podróżników i XX-wiecznych naukowców. Nawiązywał do najlepszych tradycji XIX-wiecznych wypraw naukowych, którymi żył wówczas cały świat. Obok B. Grąbczewskiego i N. Przewalskiego był najwybitniejszym przyrodnikiem-podróżnikiem działającym w carskiej służbie. Osiągnąwszy tak wiele w geologii i geografii, poświęcił się pod koniec życia działalności pedagogicznej i naukowej. Był wielkim syntetykiem, potrafiącym ogarnąć całość problematyki w pewnej dziedzinie i umiejętnie przedstawić ją na forum publicznym w formie książkowej, kartograficznej lub w postaci odczytów.

Rozpatrując dzieje i koleje rozwoju podróżnictwa i turystyki, warto sobie po raz kolejny uświadomić, że właśnie XIX-wieczni uczeni przyrodnicy, etnografowie i inni byli uczestnikami prekursorskich wypraw o charakterze także turystycznym.

Literatura

- Aleksiejew A., 1976, *Prace Karola Bohdanowicza na dalekim wschodzie*, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, C, 21: 54–59.
- Chwaściński B., 1963, *Zapomniany polski rekord wysokości*, Tatarnik, 1–2: 22.
- Grad T., 1983, *Wartość materiałów Karola Bohdanowicza w badaniach nad kulturą ludów Azji Środkowej*, [w:] *Kultura i życie społeczne Azji Środkowej*, UAM, seria Etnografia, 10.
- Czarnecki S., 1936, *Jubileusz 50-letniej pracy naukowej prof. inż. Karola Bohdanowicza*, Przegląd Górniczo-Hutniczy, 27: 553–567.
- Jaskólski S., 1952, *Geolog złóż kruszcowych*, Geologiczny Biuletyn Informacyjny, 3: 6–16.
- Kaczmarczuk R., 1969, *Badania Karola Bohdanowicza w dziedzinie geografii*. Czasopismo Geograficzne, t. 40, z. 4, s. 423–440.
- Kaczmarczuk R., 1972a, *Osiągnięcia Karola Bohdanowicza na polu geografii*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, 82: 139–146.
- Kaczmarczuk R., 1972b, *Badania i prace geograficzne Karola Bohdanowicza odnoszące się do Azji Środkowej*, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, C, 16: 79–111.
- Kaczmarczuk R., 1989, *Zasługi Karola Bohdanowicza w badaniach Kraju Zakaspijskiego i północnej Persji*, Kwartalnik Historii Nauki, 4: 915–922.
- Krajewski S., 1969, *Karol Bohdanowicz – podróżnik*, Biuletyn Instytutu Geologicznego, 232: 21–25.
- Kuczyński A., Wójcik Z., 1990, *Polonica naukowe na rosyjskim dalekim wschodzie*, I Międzynarodowe Lekcje Historyczne, Kamczatka 10–14 X 1990, Nauka Polska, 36, 6: 167–170.
- Liebfeld A., 1964, *Polacy na szlakach techniki*, Warszawa.
- Ryka W., 1966, *Uwagi o pracach petrograficznych Karola Bohdanowicza na przykładzie posiadanych materiałów z lat 1892–1894*, Przegląd Geologiczny, 5: 221–222.
- Skoczylas J., 1985, *Rozwój poznania budowy geologicznej Polski w latach 1918–1939. Badania geologiczne, ich organizacja oraz związane z nimi problemy ochrony przyrody nieożywionej*, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki 133. Ossolineum.
- Skoczylas J., 1995, *Karol Bohdanowicz (1864–1947)*, Polish Journal of Mineral Resources. Geosynoptics Society, Geos., Kraków.
- Świdziński H., 1952, *Podróżnik i uczonec*, Geologiczny Biuletyn Informacyjny, 3: 2–6.
- Wójcik Z., 1997, *Karol Bohdanowicz. Szkic do portretu badacza Azji*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oficyna Wydawnicza „Biblioteka Zesłańca”, Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa–Wrocław.

Summary

Karol Bohdanowicz (1864–1947) – great geologist, explorer and precursor of tourism

On the example of the great geologist, geographer and traveler, Karol Bohdanowicz, this text shows how the versatility of the late nineteenth-century naturalists who were primarily explorers of the “new lands” can be perceived as a proof of them being the precursors of tourists.

Key words: Asia, Kunlun, deposits, gold, jade, turquoise, iron ore, coal

Dorota Matuszewska

Biura podróży i ich rozmieszczenie w Poznaniu w latach 1992–2012

Biura podróży odgrywają obecnie znaczącą rolę w dystrybucji produktu turystycznego, który stanowi ofertę ich sprzedaży. Są one często głównym kreatorem produktu, a przede wszystkim pośrednikiem między turystą a dobrami (materialnymi i niematerialnymi) oraz usługami składającymi się na jego zakres rzeczowy. Za szczególnie istotny uznać należy związek tego typu podmiotów gospodarczych z obszarami generującymi ruch turystyczny. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zmian ilościowych oraz przestrzennych, które w zakresie lokalizacji biur podróży zachodziły w przestrzeni miasta Poznania w latach 1992–2012 (ze szczególnym uwzględnieniem lat 1992, 2002 i 2012).

Słowa kluczowe: biura podróży, organizator turystyki, pośrednik turystyki, agent turystyczny, środek ciężkości

Wstęp

Biura podróży jako wyspecjalizowane podmioty świadczące usługi z zakresu **organizacji i pośrednictwa** stanowią współcześnie istotne ogniwo w zakresie kreacji samych usług turystycznych oraz w kształtowaniu popytu i podaży na produkty turystyczne o różnym poziomie złożoności, zasięgu przestrzennym czy skali (ilościowej i jakościowej) segmentu docelowego.

Reforma systemu społeczno-gospodarczego w Polsce po roku 1989 spowodowała wzrost liczby biur podróży. Ich liczba w naszym kraju w pierwszej połowie lat 80. XX w. nie przekraczała 50 obiektów, a pod koniec tej dekady oscylowała już około wartości 700 podmiotów (wg *Klasyfikacji Gospodarki Narodowej*). Pod koniec 1992 r. działało ich około 3000, a przed wprowadzeniem ustawy o usługach turystycznych w 1997 r. ich liczba wzrosła o kolejny tysiąc. Nastąpiła komercjalizacja usług turystycznych i prywatyzacja dużej części przedsiębiorstw państwowych. Otwarcie rynku spowodowało powstanie wielu nowych przedsiębiorstw turystycznych – głównie małych i średnich. Efektem tego procesu było wyodrębnienie nowych form organizacyjnych biur podróży, których działalność ograniczała się do sprzedaży ofert organizatorów turystyki. Dalsze tendencje zmierzały do koncentracji kapitału poprzez łączenie biur podróży i wchłanianie przez nie innych mniejszych usługodawców turystycznych.

W literaturze przedmiotu spotkać można wiele określeń i definicji odnoszących się do biur podróży. Wprowadzona do polskiego prawa ustawa o usługach turystycznych uchwalona 29 sierpnia 1997 r. (Dz.U. nr 133, poz. 884) wyraźnie podzieliła biura podróży na trzy formy funkcjonalne:

- organizatorów turystyki,
- pośredników turystycznych,
- agentów turystycznych.

Zgodnie z art. 3, pkt 5 ustawy organizatorem turystyki jest przedsiębiorca organizujący imprezę turystyczną. Działanie tego rodzaju polega najczęściej na łączeniu pojedynczych usług turystycznych lub produktów prostych w pakiety turystyczne (produkty złożone) w celu ich dalszej sprzedaży.

Według Pawlusińskiego (2007) przez pośrednictwo turystyczne należy rozumieć działalność podejmowaną głównie przez biura podróży, której celem jest pomoc w nawiązaniu kontaktów handlowych i zawarciu transakcji handlowej pomiędzy turystą a podmiotem świadczącym usługi turystyczne. Jedynie teoretycznie biuro podróży może występować w tym procesie jednocześnie jako przedstawiciel handlowy usługodawcy turystycznego i jako przedstawiciel turysty, umocowany do działania w jego imieniu. Ustawodawca zawęził to określenie tylko do przedsiębiorców, którzy wykonują czynności na zlecenie klienta.

Według Koniecznej-Domańskiej (1999) mianem agenta turystycznego określa się podmiot gospodarczy, którego przedmiotem działalności jest pośrednictwo w sprzedaży usług turystycznych w imieniu i na zlecenie organizatora turystyki lub innego podmiotu oferującego usługi turystyczne. Należy podkreślić, że ta forma biura podróży (działalności gospodarczej), odmiennie niż działalność organizatorów i pośredników turystycznych, nie wymaga uzyskania zezwolenia na wykonywane przez siebie czynności.

Szczególną rolą biur podróży w procesie obsługi ruchu turystycznego jest zbliżenie oferty usługodawców turystycznych (np. hoteli, centrów rozrywkowych, przewoźników, a także innych biur podróży) do finalnych nabywców produktów turystycznych. Zbliżenie to wiązać należy również z lokalizacją samych biur i odległością między nimi a klientem w rozumieniu fizyczno-przestrzennym. Opisaną zależność należy też rozpatrywać w aspekcie pewnego dodatkowego wymiaru konkurencyjności biur podróży, sprowadzającego się już nie tylko do ceny, zakresu rzeczowego oferowanych za nią usług, ale również zajęcia najlepszego miejsca w przestrzeni z punktu widzenia kształtowania zachowań ich nabywców na etapie podejmowania decyzji o zakupie określonego produktu turystycznego. Pierwsze symptomy konkurencyjności tego rodzaju obserwować można było zwłaszcza w drugiej połowie lat 90. XX w., kiedy na rynku turystycznym gwałtownie wzrosła liczba prywatnych biur podróży.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie zmian ilościowych oraz przestrzennych, które w zakresie lokalizacji biur podróży zachodziły w przestrzeni miasta Poznania w latach 1992–2012 (ze szczególnym uwzględnieniem lat 1992, 2002 i 2012). Należy podkreślić, że zagadnienie rozmieszczenia biur podróży w przestrzeni miejskiej nie zaznacza się jeszcze w wyraźny sposób ani w literaturze dotyczącej lokalizacji samych usług, ani w geografii turystyki, ustępując

miejsca przede wszystkim wynikiem badań z zakresu lokalizacji innych obiektów zagospodarowania turystycznego (szczególnie hotelowych, gastronomicznych). W ramach opracowań naukowych za szczególnie istotne w tym aspekcie uznać należy prace Wolaniuk (1997), Grzelki (1996) oraz Januszewskiej (2002).

Rozmieszczenie biur podróży w Poznaniu w latach 1992–2012

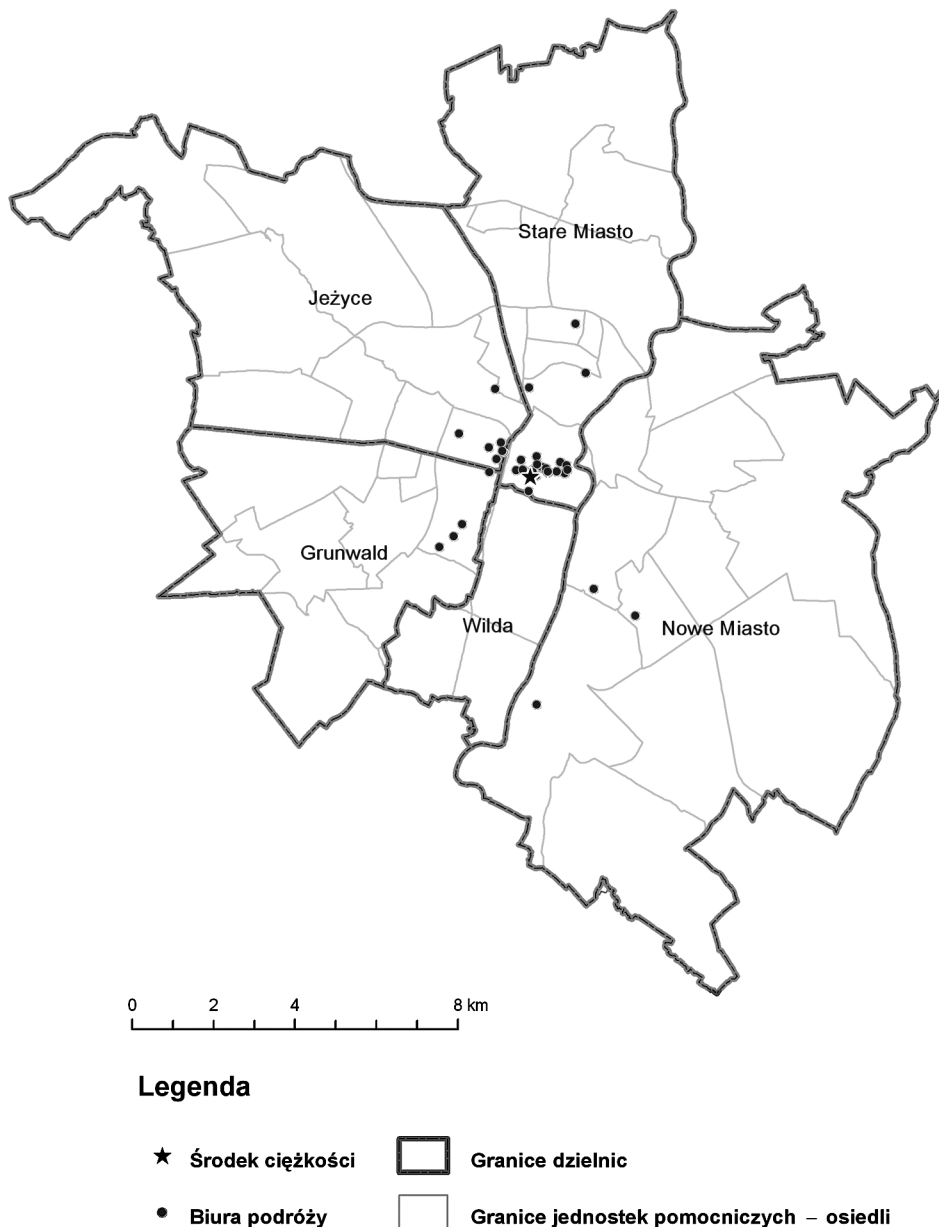
Pomimo widocznych zmian instytucjonalnych na rynku biur podróży w Polsce, nadal odczuwane się braki w zakresie spójnych systematycznych obserwacji, badań oraz dokładniejszych analiz ilościowych i jakościowych tej branży. Szansy na uporządkowanie i rozszerzenie zakresu rzeczowego statystycznych materiałów źródłowych w wymienionym zakresie upatrywano m.in. w realizacji zapisów ustawy o usługach turystycznych (Dz.U. nr 133, poz. 884 z późniejszymi zmianami), która nałożyła na podmioty organizacji i pośrednictwa w turystyce obowiązek uzyskania zezwolenia na prowadzoną przez nie działalność. Wąski obszar wymaganych i zbieranych informacji, a szczególnie braki w zakresie danych o tych biurach podróży, które działają tylko i wyłącznie w oparciu o umowy agencyjne i nie wymagają przez to formalnego ustawowego zezwolenia, nie daje jednak precyzyjnego obrazu instytucjonalnego opisywanego rynku usług.

W zakresie długoterminowych analiz niski stopień przydatności cechuje również dane ilościowe GUS. W tym przypadku ograniczenia wiązać należy przede wszystkim ze zmianą systemów kodów PKD prowadzącą do znacznego stopnia uogólnienia analiz dotyczących zmian obserwowanych przed 2007 r. Należy podkreślić, że część wykazywanych w zestawieniach GUS podmiotów nie pozostaje w żadnym rzeczywistym związku z ogólnodostępną przestrzenią usług miejskich (to jedynie fakt zgłoszenia określonego typu działalności gospodarczej, której realizacja nie zawsze powiązana jest z czytelną ich lokalizacją adresową).

W świetle wyżej przedstawionych trudnień w pozyskaniu danych ilościowych i lokalizacyjnych za szczególnie istotne należy uznać wyniki badań terenowych (w przypadku niniejszego opracowania przeprowadzonych w latach 2002 oraz 2012), dane teleadresowe zamieszczane na stronach internetowych (lata 2002, 2012), w *Panoramach firm* oraz książkach telefonicznych (1992 r.).

Według przeprowadzonych badań, w 1992 r. na terenie miasta Poznania funkcjonowały 42 biura turystyczne, których rozmieszczenie zostało przedstawione na rycinie 1. W kolejnych dziesięciu latach ich liczba wzrosła do 162 (ryc. 2). W 2012 r. do rejestru REGON, w sekcji N, dziale 079, wpisanych było aż 496 podmiotów z obszaru Poznania. Należy podkreślić, że odnoszący się do tego samego momentu czasowego *Rejestr Organizatorów Turystyki i Pośredników Turystycznych Marszałka Województwa Wielkopolskiego* zawierał dane zaledwie 132 podmiotów tego rodzaju. Badania terenowe połączone z analizą danych teleadresowych dostępnych na stronach internetowych pozwoliły natomiast na identyfikację 326 punktów, w których w tym okresie działały biura turystyczne (ryc. 3).

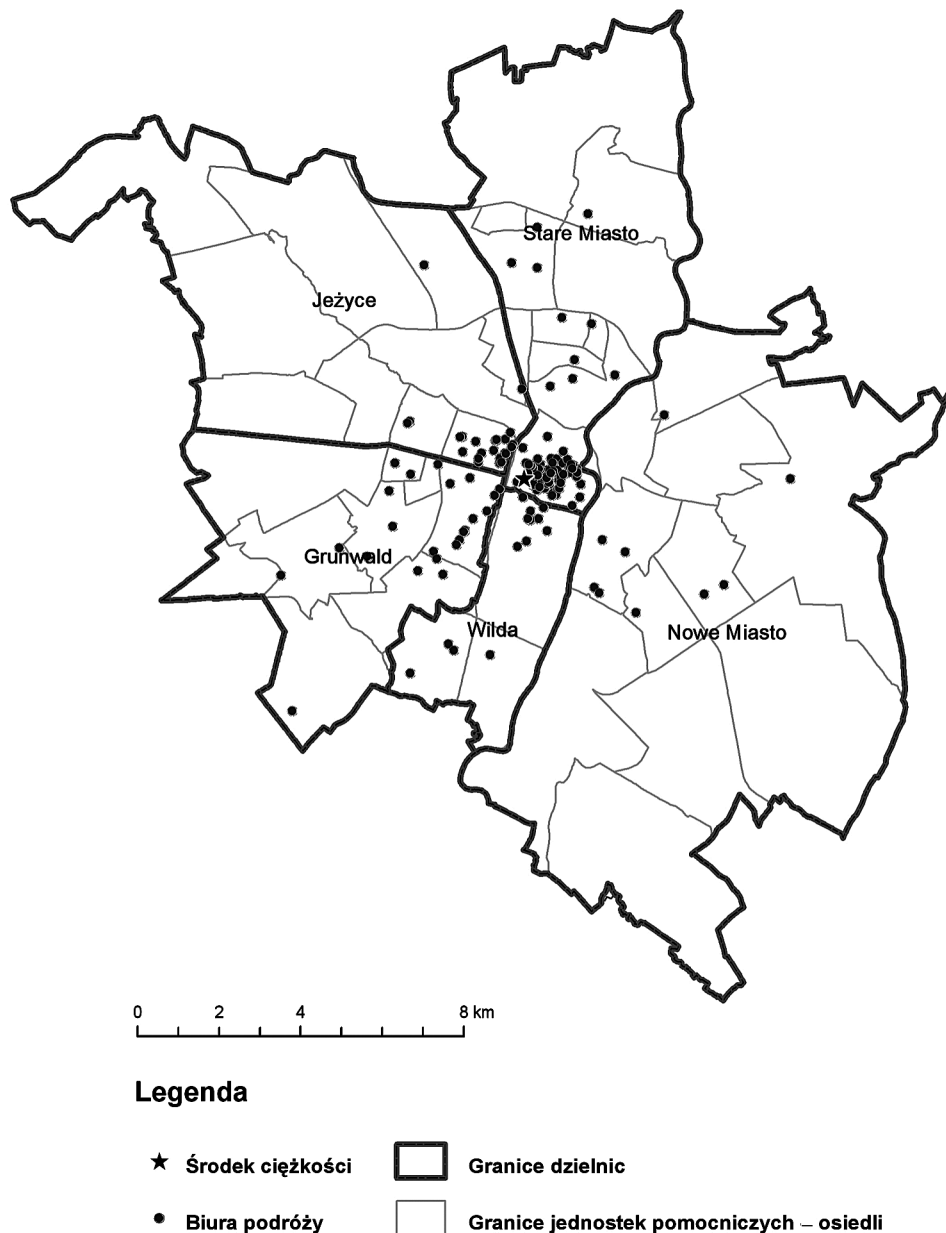
W opisywanych okresach biura podróży wykazywały skłonność do przestrzennej koncentracji w ścisłym centrum usługowym Poznania, tj. tradycyjnym miejscu lokalizacji usług wyższego rzędu przypisywanym nie tyle do endo-, ile

Ryc. 1. Lokalizacja biur podróży w Poznaniu w 1992 r.

Źródło: Opracowanie własne.

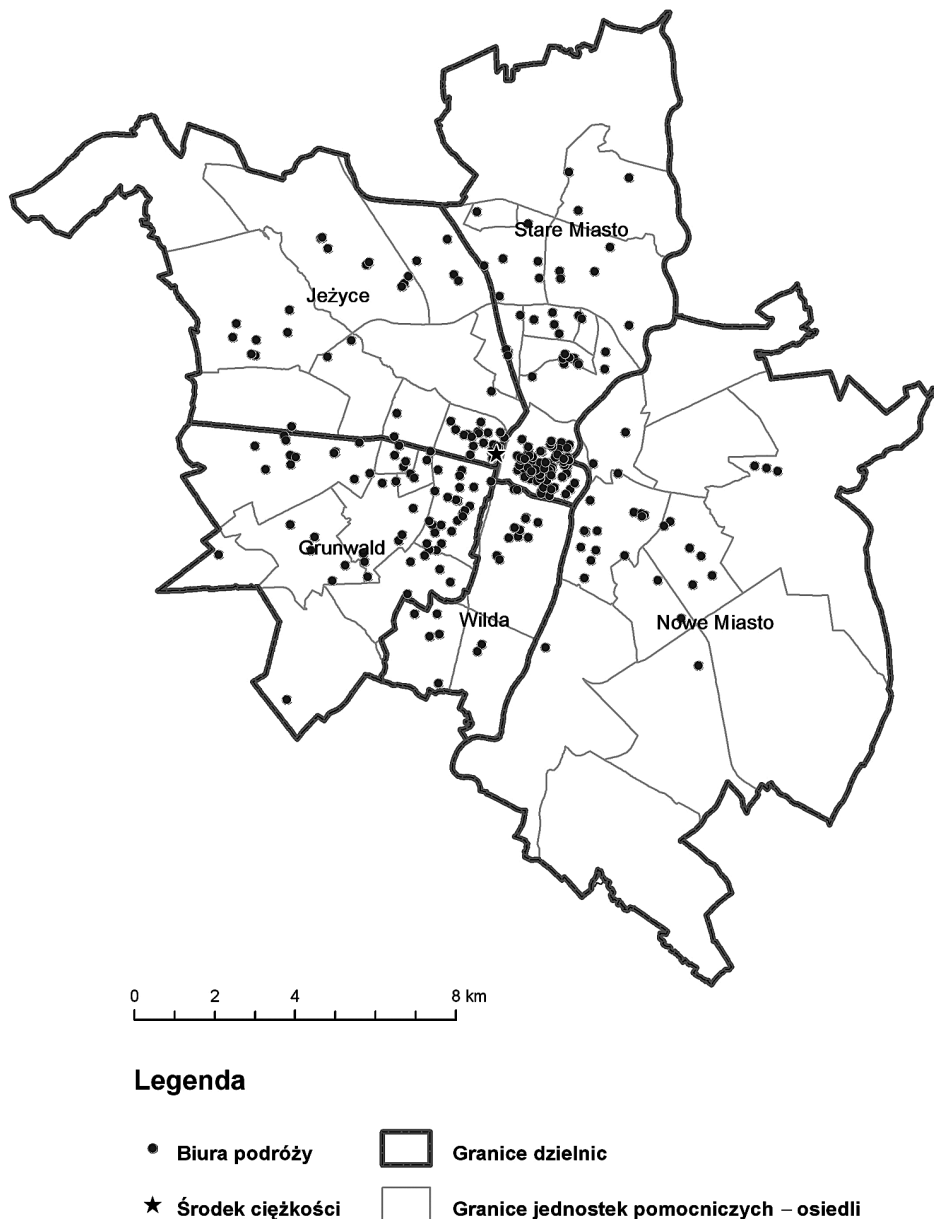
przede wszystkim do egzogenicznych funkcji miasta. W tym kontekście biura turystyczne i świadczone przez nie usługi rozpatrywać można jako jeden z aspektów organizacji przestrzennej funkcji metropolitalnych tej jednostki osadniczej.

Ryc. 2. Lokalizacja biur podróży w Poznaniu w 2002 r.

Źródło: Opracowanie własne.

W celu analizy zmian lokalizacji biur podróży na terenie miasta posłużono się jedną z miar centrograficznych – środkiem ciężkości zwanym także środkiem grawitacyjnym lub centroidem (Kosiński 1967). Zmiany w jego położeniu w obrębie przestrzeni miejskiej zobrazowano na rycinach 1–3 oraz w tabeli 1.

Ryc. 3. Lokalizacja biur podróży w Poznaniu w 2012 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 1. Położenie środka ciężkości

Rok	Położenie środka ciężkości		
	współrzędne		ulica
	X	Y	
1992	3588760.506472002	506428.149655971	Taczaka
2002	358481.779015293	506462.810226466	Taylora
2012	358001.294535047	506887.201917576	Słowackiego/Roosevelta

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń wykonanych przy wykorzystaniu programu Arc-Gis.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że generalną tendencją, jaką można założyć, jest wędrówka środka ciężkości w kierunku zachodniej części miasta. W 1992 r. znajdował się on na ul. Taczaka. Dziesięć lat później przesunął się o około 280 m na zachód. W 2012 r., utrzymując kierunek zachodni, odchylił się jednocześnie w kierunku północnym i oddalił o około 643 m od analogicznego punktu dla roku 2002 i 890 m w stosunku do środka ciężkości z 1992 r.

W ramach przeprowadzonych badań dokonano analizy rozmieszczenia biur turystycznych względem wyznaczonych środków ciężkości. W tym celu wytyczony dla poszczególnych lat punkt otoczono pierścieniami o szerokości 1 km na dystansie od 0 do 9 km od jego położenia (tab. 2).

Na szczególną uwagę zasługują przede wszystkim zmiany zaobserwowane w obrębie pierwszych wewnętrznych pierścieni. W 1992 r. wiodącą rolę w lokalizacji biur turystycznych pełnił wewnętrzny okrąg o promieniu 1 km, w obrębie którego funkcjonowało 64,29% wszystkich podmiotów. W roku 2002 wyznaczony analogiczny okrąg dla środka ciężkości z tego okresu nadal pełnił wiodącą rolę w lokalizacji opisywanych usług w przestrzeni miejskiej, jednak skupiał już tylko 45,68% wszystkich podmiotów. Analogiczny bufor dla roku 2012 zamykał w sobie zaledwie 19,33% obiektów. W roku 2002 nastąpił wyraźny wzrost znaczenia pierścienia rozciągającego się od 1,1 do 2 km od wyznaczonego dla tego

Tabela 2. Rozmieszczenie biur podróży w zależności od odległości od środków ciężkości

Odległość od środka ciężkości w km	Odsetek podmiotów w latach		
	1992	2002	2012
0–1	64,29	45,68	19,33
1,1–2,0	7,14	27,16	29,14
2,1–3,0	16,67	7,41	12,88
3,1–4,0	7,14	8,02	11,04
4,1–5,0	2,38	4,94	11,35
5,1–6,0	2,38	3,70	8,90
6,1–7,0	0,00	2,47	4,91
7,0–8,0	0,00	0,00	2,15
8,1–9,0	0,00	0,62	0,31
Ogółem	100,00	100,00	100,00

Źródło: Opracowanie własne.

roku środka grawitacji (27,16% wszystkich obiektów). W roku 2012 znacząco wzrosło znaczenie strefy w przedziale od 2,1 do 6,0 km. Łącznie obejmowała już ona 44,17% wszystkich podmiotów działających w mieście. W roku 1992 w analogicznym pierścieniu wyznaczonym wokół środka grawitacji zlokalizowanych było 28,57% biur podróży, a w 2002 r. zaledwie 24,07%.

W 1992 r. obejmująca miejskie centrum usługowe dzielnica Stare Miasto koncentrowała w swoich granicach 64,29% wszystkich poznańskich biur turystycznych. Główne ciągi ich przestrzennej koncentracji stanowiły ul. Święty Marcin, Fredry oraz al. Marcinkowskiego. W tym czasie na 1 km² tej dzielnicy przypadało 0,59 biura turystycznego, a w granicach samej terytorialnej jednostki pomocniczej – osiedla Stare Miasto – wskaźnik ten osiągał nawet wartość 6,16 obiektu/1 km² (tab. 3, 4). W roku 2012 w całej dzielnicy Stare Miasto skupionych było już tylko 44,79% ogółu podmiotów tego rodzaju, lecz dzięki znacznemu przyrostowi ich liczebności koncentracja punktów usługowych na 1 km² tej jednostki terytorialnej osiągnęła w tym okresie wartość 3,18 obiektu i nadal stanowiła najwyższą wartość wskaźnika w ujęciu dzielnic miejskich.

Największy wzrost liczby biur podróży w latach 1992–2012 cechował dzielnice Grunwald oraz Wilda. Ich udział w lokalizacji tego rodzaju podmiotów w przestrzeni miasta wzrósł odpowiednio z 9,52 do 22,39 w przypadku pierwszej z wymienionych jednostek oraz od 0 do 6,75 w przypadku drugiej dzielnicy.

Współcześnie zasadnicze zmiany lokalizacji biur podróży tłumaczyć należy przede wszystkim postępującymi procesami suburbanizacyjnymi oraz stopniowym „wyprowadzaniem” usług z dzielnicy centralnej do subcentrów usługowych – szczególnie do wielkopowierzchniowych obiektów usługowych oddalonych od dawnych miejskich centrów funkcjonalnych i handlowych. Tego rodzaju agencje turystyczne funkcjonują aktualnie m.in. w Centrum Handlowym M1, Galerii Pestka czy Galerii Malta. Potwierdzeniem tej tezy może być też zestawienie liczby biur podróży dla jednostek podziału administracyjnego Poznania. Należy zauważyć, że część biur lokuje się aktualnie nie w centralnych osiedlach miasta, a w bezpośrednim sąsiedztwie potencjalnych klientów z nowych i starych wielkopowierzchniowych osiedli mieszkaniowych. W tego rodzaju biurach usługi mogą być świadczone przez niewielkie zespoły ludzi (często pojedyncze osoby). Dodatkowym bodźcem ekonomicznym często są również czynsze kilkakrotnie niższe niż na obszarze śródmiejskim. Należy podkreślić, że w zakresie lokalizacji tego rodzaju obiektów usługowych coraz częściej odchodzi się więc od podejścia, w świetle którego usługa turystyczna traktowana jako usługa o wysokim koszcie jednostkowym, a nabywana względnie rzadko, może pozostawać znacznie odsunięta od miejsc, w których działają podmioty zaspokajające codzienne potrzeby człowieka. Istotną rolę w minimalizacji wydatków czasu i pieniędzy związanych z dostępem do tego rodzaju usług przypisać należy z jednej strony obiektom agencyjnym lokowanym w galeriach handlowych czy osiedlowych pasażach handlowych, a z drugiej rozwojowi komunikacji internetowej i usług elektronicznych pozwalających na zakup usług turystycznych w dowolnym czasie i z bliżej niesprecyzowanego miejsca.

Tabela 3. Biura podróży w jednostkach podziału administracyjnego miasta (% ogółu liczby podmiotów w Poznaniu)

Dzielnica	Osiedle	Rok		
		1992	2002	2012
Grunwald	Fabianowo–Kotowo	0,00	0,62	0,31
	Górczyn	0,00	2,47	1,84
	Grunwald Południe	0,00	1,85	3,07
	Grunwald Północ	0,00	1,23	1,23
	Junikowo	0,00	0,62	1,53
	Kwiatowe	0,00	0,62	0,31
	Ławica	0,00	0,00	5,83
	Stary Grunwald	0,00	0,62	1,23
	Św. Łazarz	9,52	6,79	7,06
	Grunwald ogółem	9,52	14,81	22,39
Jeżyce	Jeżyce	14,29	12,96	7,36
	Kiekrz	0,00	0,00	0,00
	Krzyżowniki–Smochowice	0,00	0,00	2,15
	Ogrody	0,00	1,23	0,61
	Podolany	0,00	0,62	1,23
	Sołacz	2,38	0,00	0,31
	Strzeszyn	0,00	0,00	2,76
	Winiary	0,00	0,62	1,53
	Wola	0,00	0,00	0,61
	Jeżyce ogółem	16,67	15,43	16,56
Nowe Miasto	Antoninek–Zieliniec–Kobylepole	0,00	0,62	0,92
	Chartowo	0,00	1,23	2,15
	Główna	0,00	0,62	0,00
	Głuszyna	0,00	0,00	0,00
	Krzesiny–Pokrzywno–Garaszewo	0,00	0,00	0,31
	Ostrów Tumski–Śródka–Zawady–Komandoria	0,00	0,00	0,61
	Rataje	4,76	2,47	4,60
	Starołęka–Minikowo–Marlewo	2,38	0,00	0,31
	Szczepankowo–Spławie–Krzesinki	0,00	0,00	0,00
	Warszawskie–Pomet–Maltańskie	0,00	0,00	0,00
	Żegrze	2,38	0,62	0,61
	Nowe Miasto ogółem	9,52	5,56	9,51

Stare Miasto	Jana III Sobieskiego i Marysieńki	0,00	0,00	0,31
	Morasko-Radojewo	0,00	0,00	0,00
	Naramowice	0,00	0,00	1,84
	Nowe Winogrody Południe	0,00	0,62	2,15
	Nowe Winogrody Północ	2,38	0,62	1,53
	Nowe Winogrody Wschód	0,00	0,62	0,31
	Piątkowo	0,00	1,85	2,45
	Stare Miasto	57,14	50,00	34,05
	Stare Winogrody	4,76	1,85	1,23
	Umultowo	0,00	0,62	0,92
	Stare Miasto ogółem	64,29	56,17	44,79
Wilda	Świerczewo	0,00	1,85	1,53
	Wilda	0,00	5,56	4,60
	Zielony Dębiec	0,00	0,62	0,61
	Wilda ogółem	0,00	8,02	6,75
Poznań ogółem		100,00	100,00	100,00

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 4. Biura podróży w jednostkach podziału administracyjnego miasta (liczba biur podróży/1 km²)

Dzielnica	Osiedle	Rok		
		1992	2002	2012
Grunwald	Fabianowo-Kotowo	–	0,14	0,14
	Górczyn	–	0,93	1,39
	Grunwald Południe	–	0,79	2,62
	Grunwald Północ	–	2,63	5,26
	Junikowo	–	0,19	0,95
	Kwiatowe	–	0,44	0,44
	Ławica	–	–	1,37
	Stary Grunwald	–	1,60	6,39
	Św. Łazarz	1,09	2,99	6,24
	Ogółem dzielnica	0,10	0,58	1,75

Jeżyce	Jeżyce	3,04	10,63	12,15
	Kiekrz	–	–	–
	Krzyżownicy–Smochowice	–	–	0,66
	Ogrody	–	1,03	1,03
	Podolany	–	0,19	0,76
	Sołacz	0,18	–	0,18
	Strzeszyn	–	–	0,75
	Winiary	–	0,46	2,32
	Wola	–	–	0,61
		Ogółem dzielnica	0,13	0,47
Nowe Miasto	Antoninek–Zieliniec–Kobylepole	–	0,05	0,15
	Chartowo	–	0,45	1,56
	Główna	–	0,15	–
	Głuszyna	–	–	–
	Krzesiny–Pokrzywno–Garaszewo	–	–	0,10
	Ostrów Tumski–Śródka–Zawady–Komandoria	–	–	0,60
	Rataje	0,39	0,77	2,90
	Starołęka–Minikowo–Marlewo	0,07	–	0,07
	Szczepankowo–Spławie–Krzesinki	–	–	–
	Warszawskie–Pomet–Maltańskie	–	–	–
	Żegrze	0,32	0,32	0,64
	Ogółem dzielnica	0,04	0,09	0,29
Stare Miasto	Jana III Sobieskiego i Marysieńki	–	–	1,26
	Morasko–Radojewo	–	–	–
	Naramowice	–	–	0,84
	Nowe Winogrody Południe	–	0,88	6,14
	Nowe Winogrody Północ	0,88	0,88	4,41
	Nowe Winogrody Wschód	–	2,15	2,15
	Piątkowo	–	0,78	2,09
	Stare Miasto	6,16	20,78	28,47
	Stare Winogrody	0,58	0,87	1,15
	Umultowo	–	0,16	0,49
	Ogółem dzielnica	0,59	1,98	3,18
Wilda	Świerczewo	–	0,76	1,27
	Wilda	–	1,31	2,18
	Zielony Dębiec	–	0,24	0,49
	Ogółem dzielnica	–	0,87	1,48

Źródło: Opracowanie własne.

W 2012 r. na 1 poznańskie biuro turystyczne przypadało 1611 mieszkańców tego miasta. W wymienionym okresie wskaźnik liczby obiektów świadczących usługi organizacji i pośrednictwa w turystyce przypadających na 1000 mieszkańców osiedli (jednostki pomocnicze podziału administracyjnego) osiągał najwyższe wartości w obrębie Starego Miasta (dzielnica Stare Miasto) – 3,68, Ławicy (dzielnica Grunwald) – 3,01 oraz Strzeszyna (dzielnica Jeżyce) – 1,34. W tym samym czasie w obrębie granic miasta 6 spośród 42 osiedli nie miało na swoim obszarze podmiotów świadczących opisywane usługi. Wśród nich wymienić należy osiedla: Główna (Nowe Miasto), Głuszyna (Nowe Miasto), Szczepankowo–Spławie–Kzesinki (Nowe Miasto), Warszawskie–Pomet–Maltańskie (Nowe Miasto), Morasko–Radojewo (Stare Miasto) oraz Kiekrz (Jeżyce). W ramach dzielnicy Wilda najwyższą wartość wskaźnika osiągnęło osiedle o tej samej nazwie (0,53 biura turystycznego/1000 mieszkańców), a w przypadku dzielnicy Nowe Miasto jednostka pomocnicza Krzesiny–Pokrzywno–Garaszewo (0,47 biura turystyczne/1000 mieszkańców).

Podsumowanie

1. Pragnieniem właścicieli biur turystycznych, zwłaszcza w gospodarce rynkowej, jest taka ich lokalizacja, która zapewniałaby maksymalizację obrotów i zysków. Takie założenie staje się realne m.in. przy posiadaniu możliwie największej liczby klientów, a więc i możliwie największego obszaru obsługi. Stąd też wywodzi się, potwierdzona w przypadku wyżej przedstawionych wyników badań, tendencja do lokalizacji znacznej grupy biur podróży w dzielnicy centralnej Poznania utożsamianej historycznie z dzielnicą Stare Miasto (w szczególności osiedlem – jednostką pomocniczą o tej samej nazwie). W latach 1992–2012 liczba biur podróży zlokalizowanych w tej strefie rosła, ale ich udział w ogólnej liczbie obiektów tego rodzaju funkcjonujących na terenie miasta stopniowo malał.
2. Rozmieszczenie biur podróży w Poznaniu zmienia się według określonej prawidłowości. Stwierdzono, że są one lokalizowane najpierw w dzielnicy centralnej, później w jej najbliższym sąsiedztwie, a następnie w pierścieniu rozciągającym się w odległości od 2 do 6 km od środka ciężkości. Należy podkreślić, że jeszcze w 1992 r. w odległości powyżej 6 km od tego punktu nie istniał żaden podmiot oferujący tego rodzaju usługi. W analogicznej strefie wyznaczonej dla roku 2012 mieściło się już 6,65% ogółu obiektów funkcjonujących w mieście.
3. Nowe biura podróży lokalizują się przede wszystkim w zachodniej części miasta, o czym świadczy dominujący kierunek przesunięć środka ciężkości.
4. Decentralizacja szeregu usług oraz ich stopniowe „wyprowadzanie” z głównych dawnych funkcjonalnych ciągów miejskich do położonych często peryferyjnie wielkopowierzchniowych obiektów handlowych przybliżyła miejsce świadczenia usług do odbiorców z dużych wewnątrzmijskich osiedli mieszkaniowych oraz graniczących z miastem nowych osiedli o zabudowie miesz-

kaniowej jednorodzinnej, często w początkowej fazie swojego funkcjonowania pozbawionej wszelkich usług wyższego rzędu.

5. Mimo że w ramach przeprowadzanych analiz nie badano stopnia zależności lokalizacji biur podróży oraz poziomu zamożności mieszkańców osiedli, w których one funkcjonują, wyraźnie zaznacza się ich przestrzenny niedobór w dawnych dzielnicach przemysłowych (m.in. obszar osiedla Główna) oraz duży przyrost podmiotów świadczących tego rodzaju usługi w nowo powstających osiedlach Nowego Miasta zasiedlanych przede wszystkim przez osoby z młodszych grup wiekowych (m.in. os. Polanka, ul. Katowicka), kojarzone ze znacznymi dochodami oraz mobilnością przestrzenną w ramach organizacji swojego czasu wolnego.

Literatura

- Grzelka D., 1996, *Lokalizacja biur podróży na terenie Łodzi*, Turyzm, 6, 1. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 5–29.
- Januszewska M., 2002, *Struktura instytucjonalna rynku biur podróży*, [w:] S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku – stan obecny i perspektywy rozwoju*, Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Poznań, s. 191–203.
- Konieczna-Domańska A., 1999, *Biura podróży na rynku turystycznym*, PWN, Warszawa, s. 190–192.
- Wolaniuk A., 1997, *Funkcje metropolitalne Łodzi i ich rola w organizacji przestrzennej*, Szlakami Nauki 25, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Pawlusiński R., 2007, *Biura podróży*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 177–180.

Summary

Location of travel agencies in Poznań in the years 1992–2012

This article presents the results of a study whose objective was to locate travel agencies in Poznań (with special attention given to the years 1992, 2002 and 2012).

The study proves that most travel agencies can be found in the central district of the city, where they show a tendency towards a considerable concentration. Due to that, travel agencies can be one of the denominators of a district of the “city” type. New travel agencies tend to appear in the west of Poznań, as shown by the centroid moving in this direction (Figs 1, 2 and 3; Tables 1 and 2).

The spatial development of travel agencies in Poznań follows a certain pattern. It has been found that they first appear in the central district, then in its immediate vicinity, and then in new housing districts or new shopping centres (Tables 3 and 4).

Key words: tourist agency, tour operator, tourist agent, centre of gravity

Jacek Cieślęwicz

Rozmieszczenie obiektów hotelowych w Poznaniu i jego determinanty

W artykule zaprezentowane zostały wyniki badań z zakresu analizy czynników decydujących o rozmieszczeniu hoteli w granicach miasta Poznania. W pracy nawiązano do najczęściej cytowanych teorii dotyczących rozwoju rynku usług hotelowych w środowisku miejskim i starano się zweryfikować, czy i w jakim stopniu znajdują one potwierdzenie w warunkach badanego miasta. Jednocześnie próbowano zidentyfikować szczególne uwarunkowania lokalne kształtujące układ hoteli w mieście oraz zmienność głównych trendów na przestrzenie lat.

Słowa kluczowe: hotelarstwo, lokalizacja hoteli, rynek hotelowy, Poznań

Wstęp

Obiekty noclegowe (hotele, motele, pensjonaty i inne) stanowią jeden z podstawowych elementów rynku usług turystycznych, jednocześnie świadcząc usługi niezbędne, aby ruch turystyczny mógł w ogóle zaistnieć. Na rynku usług hotelarskich istnieje znaczna i cały czas wzrastająca konkurencja. Jest to szczególnie zauważalne na obszarze dużych miast, gdzie zagęszczenie obiektów noclegowych jest największe, jak również występuje mnogość elementów, które mogą kształtować ten rynek i decydować o sukcesie lub porażce nowo powstającego obiektu.

Jednym z podstawowych czynników dla każdego hotelu jest jego położenie, zarówno w samej przestrzeni, jak i względem innych obiektów. W porównaniu z przedsiębiorstwami działającymi w przemyśle lub świadczącymi usługi dla miejscowej ludności, przedsiębiorstwa z branży turystycznej, w tym hotele, muszą przywiązywać do swojego położenia szczególną wagę (Yang i in. 2012). Zmiana położenia po rozpoczęciu świadczenia usług jest niemal niemożliwa i zawsze bardzo kosztowna, dlatego podjęta decyzja będzie miała wpływ na cały okres prowadzenia działalności. Newell i Seabrook (2006) opisują usytuowanie hotelu jako jeden z pięciu podstawowych czynników uwzględnianych podczas planowania nowej inwestycji na tym rynku.

Lokalizacja hotelu determinuje nie tylko to, czy turyści w ogóle zdecydują się skorzystać z jego usług, ale także to, jaki rodzaj gości wybierze dany obiekt, z jakich usług zewnętrznych będzie mógł korzystać sam hotel w trakcie swojej działalności oraz jakie będą koszty eksploatacji obiektu (Urtasun, Gutiérrez 2006).

Determinanty rozmieszczenia obiektów hotelowych

Elementy decydujące o lokalizacji obiektu hotelowego, jak również zależności pomiędzy rodzajem i ofertą hotelu i jego położeniem były przedmiotem wielu badań na świecie. Na ich podstawie można wyróżnić kilka potencjalnych czynników uznawanych za kluczowe dla kwestii rozmieszczenia hoteli w mieście.

Jednym z najczęściej pojawiających się w literaturze jest odległość od centrum miasta, a najbardziej atrakcyjne są lokalizacje blisko tego centrum, stanowiącego centralną dzielnicę biznesową (CBD – central business district) albo szeroko rozumiane stare miasto będące skupiskiem atrakcji turystycznych (Shoval 2006). Skupiają się tam na ogół miejsca będące przedmiotem zainteresowania gości hotelowych. Położenie w stosunku do centrum ma również wpływać na rodzaj hoteli powstających w danym miejscu – blisko śródmieścia lokują się hotele najwyższej klasy, podczas gdy wraz z oddalaniem się od centrum rośnie liczba tańszych obiektów (Egan, Niel 2000).

Z położeniem w przestrzeni miasta wiąże się także umiejscowienie węzłów komunikacyjnych, takich jak lotniska i główne stacje kolejowe (Ashworth, Tunbridge 1990) oraz autostrady.

Część autorów wskazuje w swoich pracach na tak zwany efekt aglomeracyjny (*agglomeration effect*), polegający na tendencji do skupiania się przedstawicieli danej branży w swoim pobliżu. Ma to na celu zwiększenie efektywności działania na rynku, zapewnienie dostępu do usług oferowanych przez zewnętrzne podmioty oraz łatwiejsze wejście na rynek (Barros 2005, Urtasun, Gutiérrez 2006).

Znaczenie ma też rozmieszczenie i dostępność różnego rodzaju dodatkowych usług, zarówno o charakterze komercyjnym (banki, restauracje, centra handlowe), jak i niekomercyjnym (tereny rekreacyjne, obiekty użyteczności publicznej). Według badań, które prowadzili Rigall-I-Torrent oraz Fluvia (2007), hotele mające dobry dostęp do tego rodzaju miejsc wykazują większe obłożenie.

Co istotne, wszystkie wymienione wyżej czynniki mogą być zmienne w czasie wraz z przestrzennym i funkcjonalnym rozwojem danego miasta. Obszary zurbanizowane na ogół nie podlegają stagnacji, zatem i elementy wpływające pozytywnie lub negatywnie na lokowanie w danym miejscu nowego hotelu mogą ulec zmianie. Dodatkowym bodźcem może być tutaj poważna zmiana w otoczeniu biznesowym, w tym znacząca zmiana w polityce danego kraju i sposobie gospodarowania. Yang i in. (2012) zaprezentowali takie zjawisko na przykładzie Chin, jednak można je w pewnej skali odnieść również do przemian w Europie Środkowej i Wschodniej z okresu transformacji ustrojowej.

Warto też zwrócić uwagę na czynniki wewnętrzne, związane bezpośrednio z konkretnym obiektem noclegowym. Tutaj najistotniejsza jest wielkość hotelu (Egan, Niel 2000) oraz jego kategoryzacja.

Cel i zakres badań

Podstawowym celem prowadzonych badań była charakterystyka rozmieszczenia obiektów hotelowych znajdujących się w Poznaniu oraz identyfikacja najważniejszych czynników wpływających na rozmieszczenie hoteli w mieście. Zarazem starano się oszacować siłę oddziaływania każdego z nich i wskazać, których wpływ jest najbardziej decydujący, oraz te, których oddziaływanie jest ograniczone.

Wśród sprawdzanych czynników znalazły się zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Do pierwszej grupy należą: położenie względem centrum, dostępność transportowa, położenie węzłów komunikacyjnych, atrakcje turystyczne oraz obiekty targowe i konferencyjne, rozmieszczenie terenów zielonych i rekreacyjnych. Wewnętrzne cechy hoteli to kategoria danego obiektu, jego wielkość wyrażona poprzez liczbę miejsc noclegowych oraz okres powstania. W doborze analizowanych elementów kierowano się w głównej mierze wcześniejszymi badaniami z tego zakresu.

Na podstawie uzyskanych danych możliwe było wskazanie pewnych ogólnych trendów decydujących o rozmieszczeniu hoteli oraz opisanie dynamiki i zmian tych determinant w czasie.

Przedmiotem zainteresowania były w tym przypadku jedynie obiekty klasyfikowane jako hotele, bez względu na ich kategoryzację i wielkość, położone w granicach administracyjnych miasta Poznania. Całość niniejszego artykułu prezentuje stan rynku hotelowego w mieście na październik 2012 r. Nie zostały uwzględnione natomiast inne obiekty noclegowe, takie jak pensjonaty czy hostele.

Od strony metodologicznej realizowany projekt badawczy miał na celu również zwrócenie większej uwagi na aspekt przestrzenny przy prowadzeniu badań i analiz rynku hotelowego w danej miejscowości.

Źródła danych

Informacje na temat działających w mieście hoteli zaczerpnięto, w początkowej fazie, z bazy danych obiektów noclegowych, udostępnianej na stronie internetowej Urzędu Miasta Poznania. Dane te były następnie weryfikowane na miejscu, celem sprawdzenia ich poprawności oraz aktualności, a zweryfikowane obiekty były nanoszone na przygotowaną wcześniej mapę z użyciem oprogramowania GIS. Uzupełniające informacje, takie jak liczba miejsc, pozyskano bezpośrednio z samych hoteli, w części przypadków również za pośrednictwem strony internetowej.

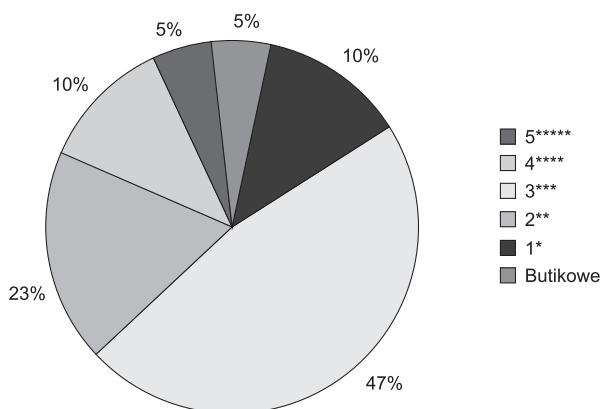
Wyniki

W październiku 2012 r. w Poznaniu znajdowały się 73 hotele, w tym 4 obiekty pięciogwiazdkowe, 7 czterogwiazdkowych, 34 trzygwiazdkowe, 17 dwugwiazdkowych i 7 hoteli jednogwiazdkowych i nie mających kategoryzacji. Dodatkowo, jako osobną kategorię, zdecydowano się wyróżnić hotele butikowe, które ze

względu na swoją specyfikę często nie mają kategoryzacji, jednocześnie oferując najwyższy standard usług. Takie obiekty w mieście znalazły się 4 (ryc. 1).

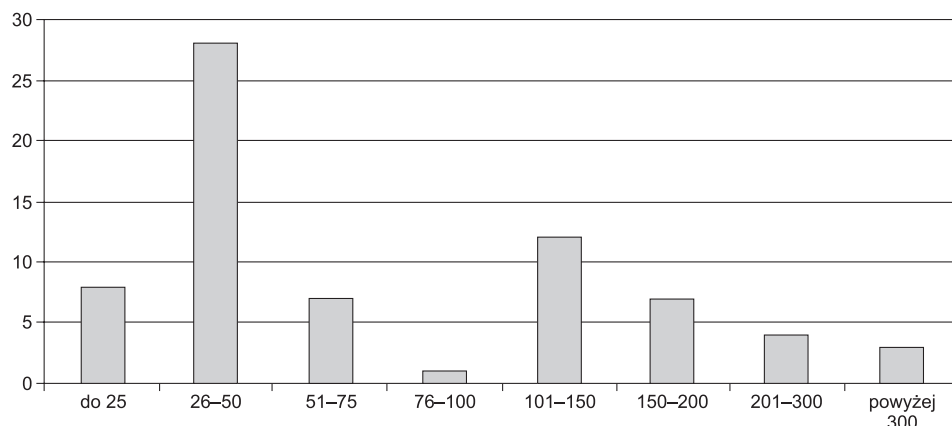
W kwestii liczby miejsc noclegowych najczęściej było hoteli małych, oferujących gościom do 50 miejsc noclegowych (36 obiektów). Na drugim miejscu plasują się hotele średnie, oferujące pomiędzy 101 a 150 łóżek (12 obiektów). Niewiele, bo zaledwie trzy hotele, dysponowały więcej niż 300 miejscami. Szczegółowe zestawienie liczby obiektów w oparciu o liczbę miejsc przedstawiono na rycinie 2.

Obserwując rozwój poznańskiego rynku hotelowego w czasie można zauważyć powolne pojawianie się nowych obiektów w latach 1945–1990 oraz nagły skok po roku 1990, kiedy to liczba nowo powstałych hoteli wzrosła wielokrotnie. W latach 1990–1999 powstało w Poznaniu 20 nowych hoteli, istniejących do dziś, podczas gdy w kolejnej dekadzie nowych obiektów było już 26. O ciągłym utrzymywaniu się znacznej dynamiki na tym rynku może poniekąd świadczyć fakt, że w latach 2010–2012 pojawiło się aż 11 nowych inwestycji (ryc. 3).

Ryc. 1. Liczba hoteli w Poznaniu według kategorii w 2012 r.

Źródło: Opracowanie własne.

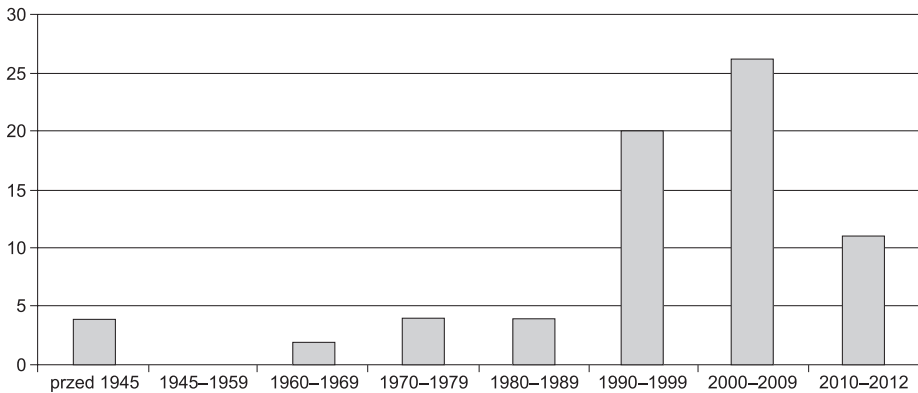

Ryc. 2. Liczba hoteli w Poznaniu według liczby miejsc noclegowych w 2012 r.

Źródło: Opracowanie własne.

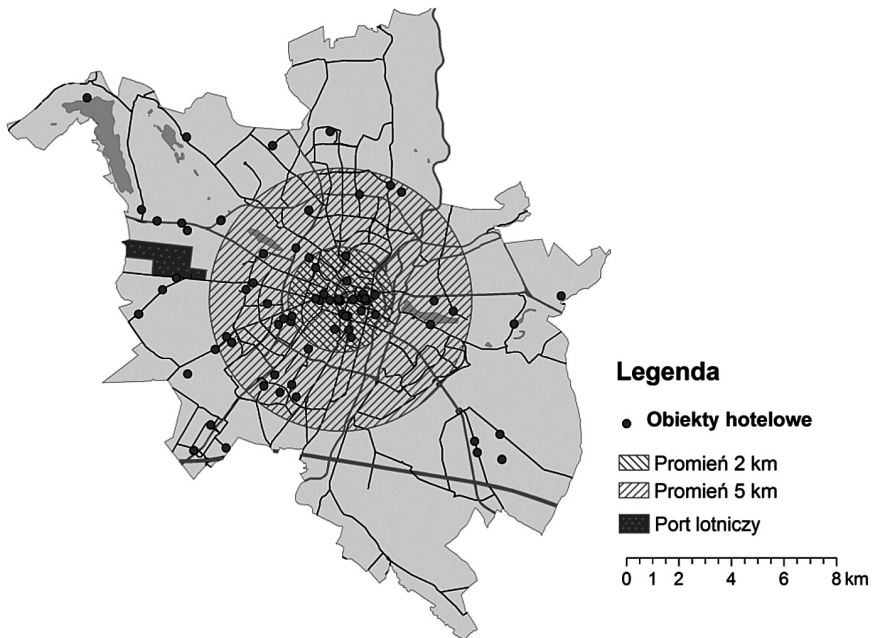

Przyglądając się przestrzennemu rozmieszczeniu hoteli w mieście, można zauważyć, że zdecydowana większość znajduje się na lewym (zachodnim) brzegu rzeki Warty, płynącej przez miasto z południa na północ i przecinającej je na pół. Widoczna na pierwszy rzut oka jest również znaczna koncentracja hoteli w śródmieściu oraz na południowy zachód od niego. W promieniu 2 km od centrum miasta znajdowało się 26 z 73 hoteli, podczas gdy w promieniu 5 km liczba ta wzrastała do 49 obiektów.

Ryc. 3. Liczba hoteli w Poznaniu według roku powstania w 2012 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Ryc. 4. Rozmieszczenie hoteli w Poznaniu w 2012 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Hotele zlokalizowane poza polem wyznaczanym przez promień 5 km od centrum znajdowały się na ogół w bezpośrednim sąsiedztwie głównych ciągów komunikacyjnych, w tym przede wszystkim dróg krajowych oraz węzłów autostrady A2 (ryc. 4). Ważnym punktem na mapie miasta, wokół którego koncentruje się działalność hoteli, jest również Port Lotniczy Poznań-Ławica, w pobliżu zachodniej granicy miasta. Ponadto zauważalne jest, że najwięcej hoteli znajduje się w obrębie zwartej zabudowy miejskiej; zdecydowanie mniej powstało ich w dzielnicach zdominowanych przez luźną zabudowę wielorodzinną (bloki) i domy jednorodzinne, szczególnie w południowo-wschodniej i północnej części miasta.

Lokalizacja hoteli w zależności od kategorii

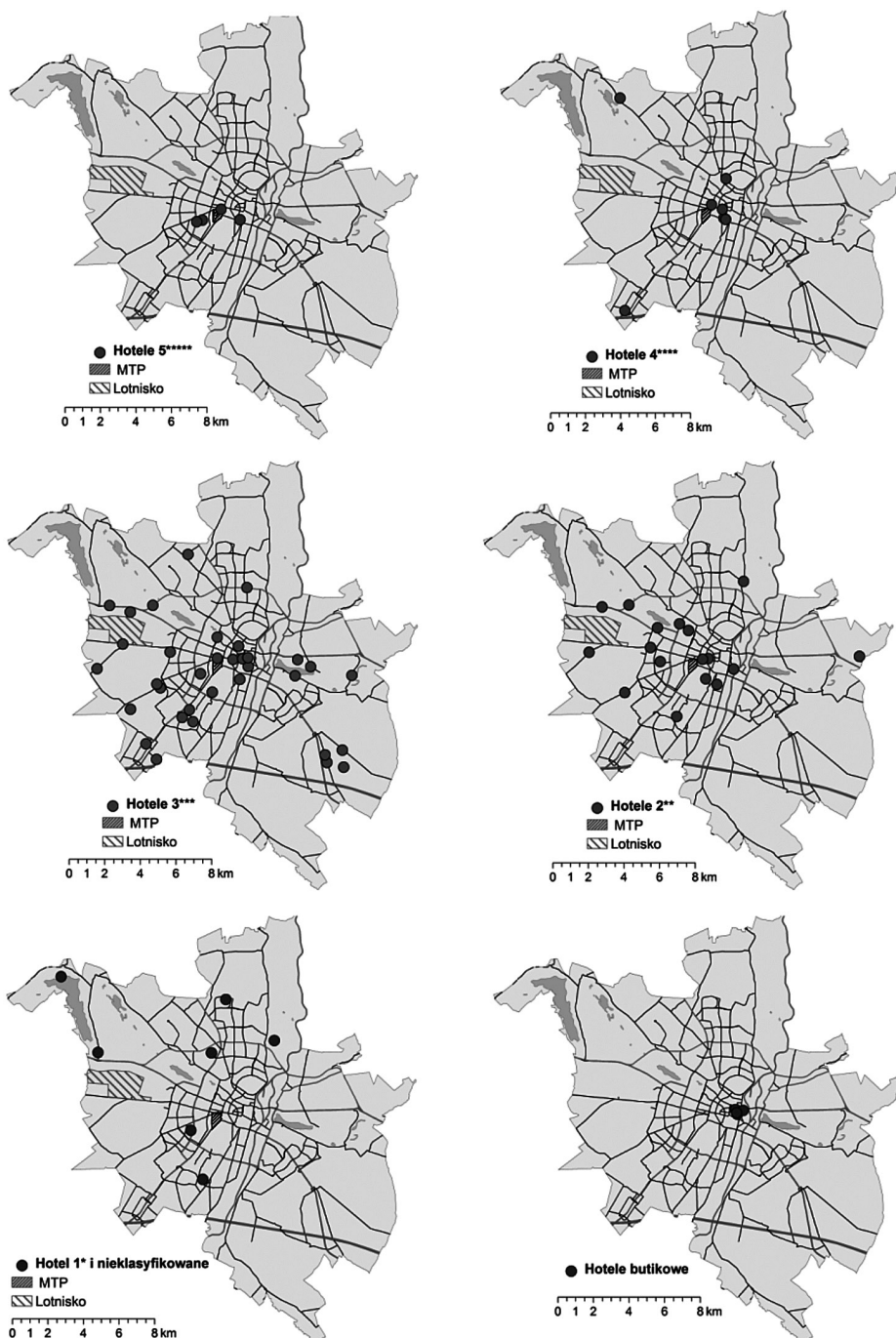
Ciekawą obserwacją przynosi również analiza rozmieszczenia obiektów hotelowych w zależności od kategorii (ryc. 5). Widoczne jest znaczne zróżnicowanie w ich lokalizacji i zajmowaniu określonych rejonów miasta przez obiekty danej kategorii, jak również, do pewnego stopnia, tendencja do grupowania się hoteli podobnej klasy wokół określonego punktu oraz w określonej odległości od centrum Poznania. To drugie zjawisko dotyczy głównie obiektów oferujących najwyższy standard usług. Należy też zwrócić uwagę na koncentrację hoteli wokół kilku węzłowych punktów miasta, w szczególności kompleksu budynków Międzynarodowych Targów Poznańskich (na południowy zachód od śródmieścia), a także wspomnianego już Portu Lotniczego Poznań-Ławica.

Hotele mające najwyższą kategorię znajdują się poza ścisłym śródmieściem i najstarszą, zabytkową częścią miasta, głównie na południowy wschód od centrum i w pobliżu Targów. Wszystkie usytuowane są w niewielkiej odległości od siebie. Dwa z czterech obiektów związane są z rewitalizowanymi budynkami: centrum handlowo-rozrywkowym Stary Browar oraz kompleksem apartamentowców City Park w odrestaurowanych zabudowaniach wojskowych.

W przypadku hoteli czterogwiazdkowych można wyróżnić podobny obszar koncentracji na południowo-zachodnich obrzeżach śródmieścia. W tej grupie znajdują się jedne z największych obiektów w Poznaniu: Novotel Centrum, IBB Andersia i Mercure. Od tej reguły wyraźnie odstają dwa punkty na mapie, odpowiadające hotelowi Twardowski, położonemu przy węźle autostrady A2, oraz hotelowi Solei, znajdującemu się w całkowicie niezabudowanym terenie na skraju lasu.

Wyróżnione ze względu na swoją specyfikę hotele butikowe (często nie mające kategoryzacji) zlokalizowane są bez wyjątku w obrębie historycznego Starego Miasta, w pobliżu Starego Rynku. Wszystkie obiekty powstały poprzez zaadaptowanie na potrzeby hotelarskie zabytkowych kamienic.

O wiele większe zróżnicowanie występuje w sektorze hoteli średniej klasy. W przypadku najliczniej reprezentowanych w Poznaniu hoteli trzygwiazdkowych nie można wskazać jednego, typowego rejonu, w którym zachodziłaby ich koncentracja, a rozmieszczenie tego rodzaju hoteli jest stosunkowo równomierne na obszarze całego miasta. Znaczna liczba obiektów została zlokalizowana w rejonie śródmieścia i Starego Miasta oraz na jego obrzeżach. Jednocześnie równie wiele ho-

Ryc. 5. Rozmieszczenie hoteli w Poznaniu według ich kategorii
Źródło: Opracowanie własne.

teli tej klasy położonych jest w dzielnicach poza centrum, szczególnie na południowy zachód od śródmieścia (dzielnice Łazarz i Grunwald). Nie mniej istotnym czynnikiem sprzyjającym lokalizacji hoteli trzygwiazdkowych wydają się główne ciągi i węzły komunikacyjne, w tym przecinające Poznań drogi krajowe nr 5 (w kierunku Wrocławia), nr 11 (w kierunku Katowic) oraz biegnąca na północ od centrum droga krajowa nr 92 (fragment trasy z Warszawy do granicy z Niemcami), a także położone na południu miasta węzły z autostradą A2. W tej grupie znajdują się głównie obiekty średnie oraz małe – liczące do 100 miejsc noclegowych, w większości nie należące do sieci hotelowych, ale działające pod własną marką.

Hotele dwugwiazdkowe znajdują się przeważnie na peryferiach śródmieścia, jednak w pewnym oddaleniu od obszaru, który można by określić mianem centrum biznesowego, oraz w zachodniej części miasta. Dwa hotele zlokalizowano poza tym rejonem, jeden przy wschodniej granicy, przy drodze nr 92, a drugi na północnych przedmieściach. Wśród hoteli tej kategorii zaledwie dwa to hotele sieciowe (Campanile i Ibis).

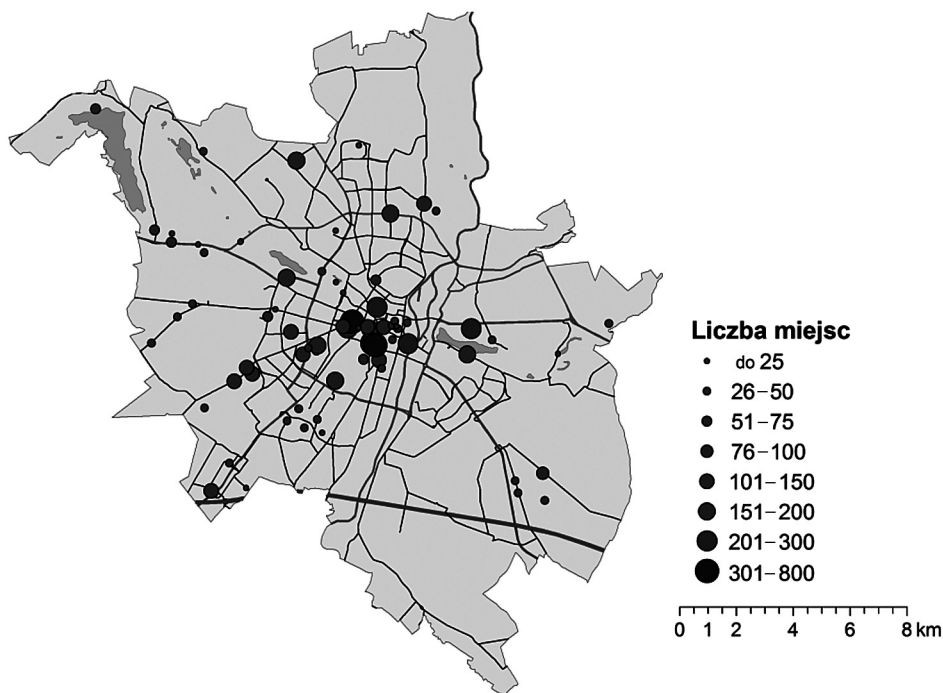
Obiekty hotelowe najniższej kategorii oraz nieskategoryzowane nie wykazują w zasadzie żadnej prawidłowości w rozmieszczeniu na obszarze Poznania, z wyjątkiem faktu, że wszystkie tego rodzaju obiekty położone są z dala od centrum i w bliskości granic miasta.

Lokalizacja hotelu w zależności od liczby miejsc noclegowych

Pod względem wielkości obiektów hotelowych, wyrażonej przez liczbę oferowanych miejsc noclegowych, wyraźnie dostrzegalne jest zjawisko grupowania się największych hoteli (mających powyżej 100 miejsc noclegowych) w centrum miasta i w okolicach Międzynarodowych Targów Poznańskich. Kilka spośród dużych obiektów znajduje się na przedmieściach Poznania, stanowią jednak tam mniejszość, gdyż oddalone od centrum dzielnice są zdominowane przez hotele małe i średnie (ryc. 6). Warto zwrócić uwagę, że małe i średnie obiekty to niemal w całości własność pomniejszych inwestorów, a wiele z nich zlokalizowano w przebudowanych budynkach mieszkalnych, podczas gdy znaczna część dużych hoteli wchodzi w skład większych sieci, m.in. Accor, NH Hotels i Sheraton.

Rozwój bazy hotelowej w czasie

Jak stwierdzono, dzieje rozwoju bazy hotelowej w Poznaniu można podzielić na dwa wyraźnie odmienne etapy, dla których granicę stanowią przemiany gospodarcze i ustrojowe w latach 1989–1990. Przed tą datą liczba hoteli w mieście była stosunkowo niewielka, jednak budowane obiekty były z reguły duże. Inwestorem były w tym przypadku głównie przedsiębiorstwa państwowe, przede

Ryc. 6. Rozmieszczenie hoteli w Poznaniu według liczby miejsc noclegowych w 2012 r.
Źródło: Opracowanie własne.

wszystkim Orbis, ale również inne podmioty. Z wyjątkiem kilku, hotele z tego okresu lokowane były w śródmieściu oraz na jego obrzeżach.

Po roku 1990 Poznań doświadczył sytuacji, którą można śmiało określić mianem boomu na rynku hotelarskim, w czasie którego liczba hoteli w mieście wzrosła kilkakrotnie. W ciągu pierwszej dekady po przemianach gospodarczych o dynamice rozwoju tego rynku decydowały przede wszystkim szybko powstające niewielkie hotele, na ogół o standardzie dwóch lub trzech gwiazdek, budowane przez drobnych inwestorów. Warto podkreślić, że większość tych obiektów zlokalizowano z dala od centrum miasta, w tym również w dzielnicach do tej pory nie dysponujących żadnymi hotelami.

Wraz z początkiem nowego wieku obserwuje się powrót hoteli do śródmieścia Poznania i wiele nowych inwestycji zarówno w dzielnicy biznesowo-handlowej, jak i w rejonie Starego Miasta. Był to też okres wkroczenia do Poznania dużych sieci hotelowych, które realizowały swoje inwestycje oraz przyczyniły się do rewitalizacji już istniejących obiektów z lat 70. i 80. XX w. Drugim rejonem koncentracji powstających hoteli były okolice węzłów budowanej w tym okresie autostrady A2. Trend ten jest kontynuowany również w drugiej dekadzie XXI w. Cechą charakterystyczną jest tutaj wzmożone zainteresowanie rejonem Starego Miasta, szczególnie lokowaniem nowych hoteli w przebudowanych w tym celu zabytkowych kamienicach.

Wnioski

Na podstawie zgromadzonych danych można stwierdzić, że rozmieszczenie obiektów hotelowych w Poznaniu wykazuje określone prawidłowości, a czynniki, które wpływają na lokalizację hoteli w przestrzeni miasta w dużej mierze odpowiadają tym, które zostały omówione w literaturze przedmiotu.

W Poznaniu mamy do czynienia z układem, który można określić mianem koncentrycznego. Najbardziej atrakcyjne dla lokowania hoteli jest centrum miasta, zarówno śródmieście z dzielnicą handlowo-biznesową, jak i zabytkowe Stare Miasto. W centrum znajduje się także większość dużych hoteli oraz wszystkie obiekty o najwyższym standardzie. Może to być związane z cenami gruntów, które w tym rejonie są najwyższe, co sprzyja budowie dużych obiektów oferujących wysoką jakość usług za odpowiednio wysoką cenę. Nie bez znaczenia jest też efekt prestiżu, jaki towarzyszy lokowaniu hoteli w pobliżu instytucji finansowych i siedzib firm oraz atrakcji turystycznych.

Należy ponadto zauważyć, że początkowo uwagę inwestorów przyciągało centrum finansowe i biznesowe, a dopiero w późniejszym okresie zabytkowa i turystyczna część śródmieścia. Może to być związane ze zmianą wizerunku Poznania, który ewoluował z miasta kojarzonego głównie z handlem i konferencjami w kierunku istotnego punktu na krajoznawczej mapie Polski.

Wraz z oddalaniem się od centrum miasta maleje liczba hoteli cztero- i pięcigwiazdkowych oraz zmniejsza się liczba miejsc oferowana przez każdy z obiektów. Są to hotele oferujące na ogół niższy standard i mniej dodatkowych usług (np. brak sali konferencyjnej czy odnowy biologicznej). Hotele poza centrum zlokalizowane są w dużej mierze wzdłuż i w pobliżu ważnych szlaków komunikacyjnych, głównie dróg krajowych przebiegających przez Poznań i zjazdów z autostrady. To zapewnia dobry dojazd do tych hoteli oraz sprawną komunikację z centrum miasta. Takie rozwiązanie wydaje się szczególnie korzystne dla kilku dużych hoteli, które są w stanie organizować konferencje lub szkolenia firmowe we własnym zakresie, bez potrzeby korzystania z usług oferowanych przez zewnętrzne podmioty położone w centrum miasta.

Wśród innych miejsc i obiektów, które przyciągają nowe inwestycje na rynku hotelarskim, wybijają się zwłaszcza tereny Międzynarodowych Targów Poznańskich oraz Portu Lotniczego Poznań-Ławica. To właśnie w ich pobliżu nastąpił wysyp nowych inwestycji po uwolnieniu rynku, co świadczy z jednej strony o znacznej atrakcyjności tych okolic, z drugiej o sporym deficycie tego rodzaju placówek. W przeciwieństwie do wielu innych miast, takich jak Kraków czy Warszawa, w Poznaniu nie ma żadnych hoteli w bezpośrednim sąsiedztwie dworca kolejowego. Wynika to przede wszystkim ze specyficznego układu drogowego i kolejowego w mieście, gdzie dworzec i torowisko przebiegają w głębokim wykopie, przecinającym centrum miasta.

Omawiany na wstępie niniejszego artykułu efekt aglomeracyjny wydaje się mieć mniejsze znaczenie. Pomimo że jest on zauważalny, to ma raczej charakter wtórny w stosunku do innych wskazanych wcześniej czynników. Hotele grupują się w swoim pobliżu głównie w rejonach, w których występują inne czynniki

przyciągające. Najbardziej wyraźny efekt aglomeracyjny dotyczy hoteli mających najwyższą kategoryzację.

Podsumowując, rozmieszczenie obiektów hotelowych w Poznaniu nie jest kwestią przypadku, ale wynika z kombinacji kilku czynników, z których najważniejszymi są odległość od centrum oraz bliskość szlaków i węzłów komunikacyjnych. Szczególnie wyraźna w przypadku tego miasta jest zmienność w czasie trendów wpływających na decyzję o miejscu budowy nowego hotelu. W układzie przestrzennym obiektów hotelowych w mieście znajduje potwierdzenie znaczna część z popularnych teorii opisujących, jak kształtuje się ten rynek w przestrzeni miejskiej.

Literatura

- Ashworth G.J., Tunbridge J.E., 1990, *The Tourist-Historic City*, Belhaven Press, London.
- Barros C.P., 2005, *Evaluating the efficiency of a small hotel chain with a Malmquist productivity index*, International Journal of Tourism Research, 7(3): 173–184.
- Egan D.J., Nield K., 2000, *Towards a theory of intraurban hotel location*, Urban Studies, 37(3): 611–621.
- Newell G., Seabrook R., 2006, *Factors influencing hotel investment decision making*, Journal of Property Investment & Finance, 24(4): 279–294.
- Rigall-I-Torrent R., Fluvà M., 2007, *Public goods in tourism municipalities: formal analysis, empirical evidence and implications for sustainable development*, Tourism Economics, 13(3): 361–378.
- Shoval N., 2006, *The geography of hotels in cities: An empirical validation of a forgotten theory*, Tourism Geographies, 8(1): 56–75.
- Urtasun A., Gutierrez I., 2006, *Hotel Location in Tourism Cities. Madrid 1936–1998*, Annals of Tourism Research, 33, 2: 382–402.
- Yang Y., Wong K., Wang T., 2012, *How do hotels choose their location? Evidence from hotels in Beijing*, International Journal of Hospitality Management, 31: 675–685.

Summary

Hotel location in Poznań and the factors influencing it

Hotels and other accommodation facilities form one of the basics of tourism industry, being at the same time an important business branch. Competition among hotels is especially fierce in large cities and tourist hubs, with hotel location as the primary factor, determining whether the hotel business is successful or not. As earlier research proves, hotel location follows several rules and patterns that in general can be found in many places, however largely modified by local conditions. This paper reviews major factors that influence hotel location in urban area, which have been discussed in literature, and then seeks to apply them to the local conditions found in Poznań, Poland. This allowed us to identify all primary elements, that shape spatial distribution of hotels in the city and their dynamics in time.

Key words: hotel location, decision making, Poznań, agglomeration effect

Krzysztof Piotrowski

Zastosowanie Mapy Wektorowej Poziomu 2 do oceny atrakcyjności rekreacyjnej jezior metodą bonitacji punktowej na przykładzie Pojezierza Wałęckiego, Równiny Drawskiej i Równiny Wałęckiej

W artykule zaproponowano zastosowanie Mapy Wektorowej Poziomu Drugiego (VMap L2) jako źródła danych do przeprowadzenia oceny atrakcyjności rekreacyjnej jezior w skali regionalnej metodą bonitacji punktowej według kryteriów zaproponowanych przez Bródkę (2010). Mapa ta zawiera komplet danych (w postaci tabeli atrybutów i obiektów wektorowych) niezbędnych do przeprowadzenia takiej analizy oraz zasięgiem obejmuje cały kraj. Wykorzystanie tego źródła danych przez zautomatyzowanie oceny zmniejsza czasochłonność i prawdopodobieństwo popełnienia błędów podczas procesu przetwarzania danych.

Spośród jezior Pojezierza Wałęckiego, Równiny Drawskiej i Równiny Wałęckiej w świetle przyjętej metody tylko jedno zostało zakwalifikowane jako korzystne dla celów kąpielowych oraz sportów wodnych i żeglarstwa. Dalsze, odpowiednio około 95 i 50 jezior, zostały sklasyfikowane jako korzystne z ograniczeniami.

Słowa kluczowe: GIS, Mapa Wektorowa Poziomu 2, atrakcyjność rekreacyjna jezior, bonitacja punktowa

Wstęp

W Polsce znajduje się ponad 7000 jezior o powierzchni powyżej 1 ha, które zajmują łącznie ponad 2800 km². Zdecydowana większość położona jest na obszarach pojezierzy, których średnia jeziorność wynosi 3,05% dla Pojezierza Mazurskiego, 2,03% dla Pojezierza Pomorskiego i 1,23% dla Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego (Choiński 2007). Na tych terenach, zajmujących około 1/3 powierzchni Polski, jeziora są bez wątpienia jednymi z najważniejszych elementów środowiska przyrodniczego. Sołowiej (1992) zaliczyła ocenę walorów rekreacyjnych poszczególnych składowych środowiska do najważniejszych problemów cząstkowych w modelu badawczym uwarunkowań rekreacji.

W związku z powyższym istnieje potrzeba prowadzenia badań nad przydatnością i atrakcyjnością rekreacyjną jezior. Takie badania były podejmowane między

innymi przez wspomnianą Sołowiej (1992), Deję (2001), Bródkę (2007), Potocką (2012) i innych. Duża liczba jezior i rozległość obszarów pojeziernych powoduje, że występuje zapotrzebowanie na badania na różnych poziomach szczegółowości, w tym w skali regionalnej i krajowej. Dynamiczny rozwój narzędzi systemów informacji geograficznej (GIS) oraz coraz większa dostępność elektronicznych baz danych o środowisku przyrodniczym sprzyjają opracowywaniu technik badawczych pozwalających takie analizy przeprowadzać.

Propozycję metody oraz techniki zaproponował zespół autorów: Bródka, Medyńska-Gulij i Kaczmarek (2010). Autorzy przedstawili w sposób szczegółowy źródła danych, techniki ich przetwarzania oraz sposoby prezentacji w analizie atrakcyjności rekreacyjnej jezior metodą bonitacji punktowej opracowanej przez Bródkę (2007, 2010). Technika zaproponowana przez wspomniany zespół w znacznym stopniu automatyzuje obliczenia. Wymaga jednak zastosowania manualnego pomiaru długości jezior oraz uzyskania danych z kilku źródeł, z których nie wszystkie są dostępne w postaci elektronicznej.

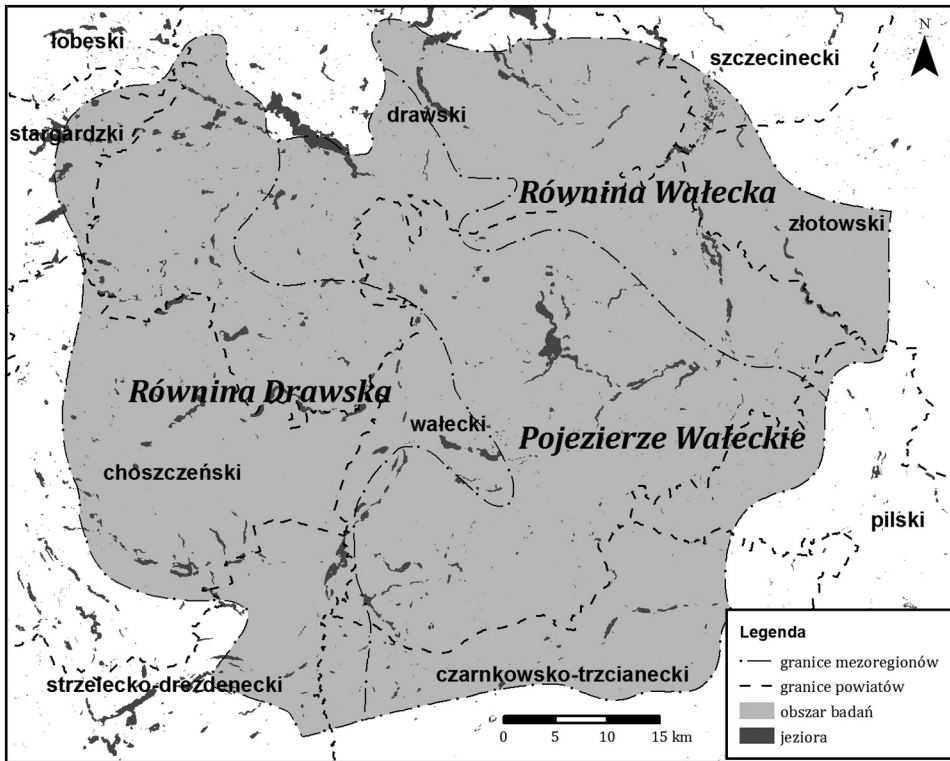
Cel

Celem pracy jest przedstawienie opartej na jednym źródle danych, a przez to bardziej zautomatyzowanej, czyli mniej czasochłonnej i podatnej na błędy techniki, oceny atrakcyjności rekreacyjnej jezior metodą bonitacji punktowej według kryteriów zaproponowanych przez Bródkę (2007, 2010). Drugim celem jest ocena atrakcyjności rekreacyjnej jezior Pojezierza Wałęckiego oraz równin Drawskiej i Wałęckiej.

Obszar badań

Na obszar badań wybrano położone w makroregionie Pojezierze Południowopomorskie mezoregiony Pojezierze Wałęckie wraz z sąsiadującymi z nimi Równiną Drawską i Równiną Wałęcką o łącznej powierzchni około 3500 km². Znajdują się one na południowym skłonie garbu pojeziernego. Centralną część zajmuje wysoczyzna morenowa ograniczona od wschodu i zachodu równinami sandrowymi (Kondracki 2009). Obszar wznosi się od poniżej 50 m n.p.m. do nieco ponad 200 m n.p.m.

Administracyjnie teren badań obejmuje głównie leżący w województwie zachodniopomorskim powiat wałęcki, większość powiatu drawskiego (bez części północnej) oraz wschodnią część powiatu choszczeńskiego, ponadto skraje powiatów stargardzkiego, łobeskiego, a także fragmenty położonych w województwie wielkopolskim powiatów czarnkowsko-trzcianeckiego, pilskiego i złotowskiego oraz w lubuskim – powiatu strzelecko-drezdeneckiego (ryc. 1).

Ryc. 1. Obszar badań na tle podziału administracyjnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kondracki (2009) za <http://ikar3.pgi.gov.pl> i Mapy Wektorowej Poziomu Drugiego.

Metoda

Postępowanie badawcze przeprowadzono w następujących etapach:

- analiza metody oceny pod kątem możliwych do wykorzystania źródeł danych,
- dobór źródeł danych,
- przetwarzanie danych,
- porównanie wyników.

W celu porównania wyników uzyskanych na podstawie różnych źródeł danych przyjęto dokładnie takie założenia metodyczne, jak zespół Bródka, Medyńska-Gulij i Kaczmarek (2010). Zastosowana metoda bonitacji punktowej (prostej) oparta jest na 7 kryteriach (tab. 1), z których jedno – powierzchnia – jest oceniana na dwa sposoby – dla celów kąpieliskowych oraz dla sportów wodnych i żeglarsstwa. W każdym z kryteriów jezioro oceniane jest w ten sposób, że jeżeli spełnia warunki terenów korzystnych z punktu widzenia rekreacji, otrzymuje 4 punkty, terenów korzystnych z ograniczeniami – 2 punkty, terenów niekorzystnych – 0

Tabela 1. Kwalifikacja i bonitacja punktowa cech służących ocenie atrakcyjności rekreacyjnej jezior

Kryteria oceny	Kwalifikacja i bonitacja poszczególnych kryteriów		
	tereny korzystne 4 pkt	tereny korzystne z ograniczeniami 2 pkt	tereny niekorzystne 0 pkt
1a Powierzchnia jeziora: – dla celów kąpieliskowych	powyżej 50 ha	25–50 ha	poniżej 25 ha
1b – dla sportów wodnych i żeglarstwa	powyżej 200 ha	100–200 ha	poniżej 100 ha
2 Średnia głębokość jeziora	powyżej 5 m	2–5 m	poniżej 2 m
3 Wskaźnik wydłużenia jeziora	od 3,0 do 5,0	1,5–3 oraz 5,0–7,0	poniżej 1,5 oraz powyżej 7,0
4 Wskaźnik rozwinięcia linii brzegowej	powyżej 3	1,5–3	poniżej 1,5
5 Wskaźnik odsłonięcia jeziora	powyżej 75	25–75	poniżej 25
6 Charakter otuliny jeziora: zmiennosc rzeźby terenu w strefie brzegowej o szer. 1 km	obszary płaskie, monotonne krajobrazowo zajmują poniżej 30%	obszary płaskie, monotonne krajobrazowo zajmują 30–60%	obszary płaskie, monotonne krajobrazowo zajmują powyżej 60%
7 Udział lasów w strefie brzegowej o szer. 1 km	40–60%	20–40% oraz 60–80%	poniżej 20% oraz powyżej 80%
Bonitacja sumująca – przedziały w punktach	powyżej 20 punktów	od 10 do 20 punktów	poniżej 10 punktów

Źródło: Bródka (2010).

punktów. W ten sposób oceniany akwen teoretycznie może otrzymać od 0 do 28 punktów. Ostateczna kwalifikacja jeziora wygląda następująco: powyżej 20 punktów – jezioro jest uznane za korzystne, od 10 do 20 punktów – korzystne z ograniczeniami, a poniżej 10 punktów – niekorzystne.

Dla wyznaczenia wartości poszczególnych cech będących kryteriami oceny bonitacyjnej należy zgromadzić i przetworzyć odpowiednie dane źródłowe (tab. 2). Dla ustalenia wartości pierwszych pięciu kryteriów (związanych z charakterystyką misy jeziornej) konieczna jest znajomość czterech parametrów: a) powierzchni jeziora (P), b) objętości jeziora (V), c) długości jeziora (D) i d) długości linii brzegowej (L).

Następne dwa kryteria związane są z otoczeniem zbiornika. Bródka (2010) proponuje oceniać ich zmienność w strefie brzegowej o szerokości jednego kilometra. Do wyznaczenia tej strefy konieczna jest informacja o e) przebiegu linii brzegowej (izobaty 0 m przy średnim stanie wody). Potrzebny jest również f)

Tabela 2. Kryteria i dane źródłowe do oceny atrakcyjności rekreacyjnej

Kryteria	Parametry konieczne do wyznaczenia kryteriów oceny	Wzór
1 Powierzchnia jeziora	a) powierzchnia jeziora (P) w ha	$H_r = \frac{V}{P}$
2 Średnia głębokość (H_{sr})	a) powierzchnia jeziora (P) w m ² b) objętość jeziora (V) w m ³	
3 Wskaźnik wydłużenia jeziora (λ)	c) długość jeziora (D) w m średnia szerokość jeziora: a) powierzchnia jeziora (P) w m ² i c) długość jeziora (D) w m	$\lambda = \frac{D^2}{P}$
4 Wskaźnik rozwinięcia linii brzegowej (K_1)	d) długość linii brzegowej (L) w m a) powierzchnia jeziora (P) w m ²	$K_1 = \frac{L}{2\sqrt{\pi P}}$
5 Wskaźnik odsłonięcia jeziora (W_o)	a) powierzchnia jeziora (P) w m ² głębokość średnia: b) objętość (V) w m ³ i a) powierzchnia (P) w m ²	$W_o = \frac{P^2}{V}$
6 Zmienność rzeźby w strefie brzegowej	e) przebieg linii brzegowej (zasięg strefy brzegowej 1 km) g) numeryczny model terenu (zasięg obszarów płaskich – o spadku <2°)	
7 Udział lasów w strefie brzegowej	f) zasięg powierzchni leśnych	

Źródło: Bródka (2010), Choiński (2007), zmienione.

zasięg obszarów leśnych oraz g) informacja o obszarach o średnim spadku poniżej 2°.

Przedstawiona powyżej metoda bonitacji punktowej ma tę zaletę, że procedurę zamiany informacji wejściowych na ocenę końcową jest jednoznaczna i można ją w prosty sposób opisać matematycznie, a przez to zastosować w systemach informacji geograficznej. Wadą metody jest pozorna ścisłość i znaczny subiektywizm (Bródka 2010). Kluczowe dla uzyskiwanych wyników są a) przyjmowane kryteria bonitacji (które nie są przedmiotem dyskusji w tym artykule), czyli sposób zamiany wartości poszczególnych cech na ujednolicone punkty bonitacyjne, oraz b) dane źródłowe, na których podstawie wartości tych cech się ustala.

Źródła danych

Poniżej pokrótce opisano źródła danych zastosowane przez zespół Bródka, Medyńska-Gulij i Kaczmarek (2010) do wyznaczenia wartości poszczególnych kryteriów oceny bonitacyjnej.

- Katalog jezior Polski (KJP) (Choiński 2006), z którego autorzy pozyskali dane dotyczące powierzchni i objętości jezior. Pola powierzchni poszczególnych jezior w KJP zebrane są na podstawie dwóch źródeł: 1) planimetrowania mapy topograficznej wykonanej w układzie PUWG 1965 w skali 1:50 000 oraz 2) na podstawie danych z innych źródeł, głównie Instytutu Rybactwa Śródlądowego w Olsztynie (IRŚ). Objętość w KJP podano głównie na podstawie danych IRŚ.
- Mapa Hydrograficzna Polski (MHP), z której autorzy pozyskali długości jezior – przez pomiar manualny na warstwie wektorowej oraz długości linii brzegowych, strefy buforowe wokół jezior i brakujące w KJP powierzchnie – poprzez wygenerowanie z geometrii obiektów.
- Mapa Sozologiczna Polski (MSP), z której autorzy pozyskali zasięgi obszarów leśnych. MHP i MSP są mapami wektorowymi o stopniu generalizacji odpowiadającemu mapie w skali 1:50 000. Pokrycie obszaru Polski arkuszami tych map jest niepełne.
- Numeryczny model terenu poziomu drugiego (Digital Terrain Elevation Data Level 2, w skrócie DTED2), na podstawie którego autorzy wydzielili obszary o średnim spadku poniżej 2°, ma dokładność poziomą 30 m i pionową 20 m. Odpowiada warstwicom z mapy topograficznej w skali 1:50 000.

Zastosowane dane źródłowe wymagają połączenia, a w procesie przetwarzania konieczne są operacje manualne. Daje to miejsce na popełnienie większej liczby błędów podczas przetwarzania i czyni proces bardziej czasochłonnym. Ponadto nie wszystkie źródła danych obejmują cały kraj – co ogranicza przestrzenny zasięg metody.

W niniejszej pracy zaproponowano wykorzystanie danych źródłowych zgromadzonych w jednej bazie danych obejmującej cały kraj, mianowicie na Mapie Wektorowej Poziomu Drugiego (VMap L2).

Inteligentna Mapa Wektorowa Poziomu Drugiego (Vector Smart Map Level 2), w skrócie **VMap L2**, jest mapą o szczegółowości i dokładności odpowiadającej mapie topograficznej w skali 1:50 000, wykonaną w standardzie NATO. Powstała w latach 2000–2005 w dużej mierze w oparciu o diapozytywy wydawnicze Wojskowej Mapy Topograficznej w skali 1:50 000. Jest to najbardziej szczegółowa baza danych obejmująca zasięgiem cały kraj. Zawiera 224 klasy obiektów usystematyzowanych w dziesięciu kategoriach informacyjnych: ogólnej, granice administracyjne, rzeźba terenu, fizjografia, transport, zabudowa, hydrografia, roślinność, infrastruktura ruchu powietrznego, pozostałe obiekty antropogeniczne (Kurzeja, Szłapczyńska 2007). Poszczególne obiekty przechowywane w tej bazie danych mają swoją przestrzenną (wektorową) reprezentację w postaci punktowej, liniowej lub powierzchniowej oraz zestaw danych w tabeli atrybutów.

Poniżej przedstawiono zakres danych zgromadzonych dla klasy jezioro/staw – najistotniejszej dla realizacji celu badań.

Klasa jezioro/staw (LAKEA) zawiera obiekty powierzchniowe (poligony) – informuje o tym ostatnia litera w nazwie klasy (A – area). Jest ona jedną z warstw kategorii hydrografia. Klasa ta gromadzi dane o obszarach wodnych nie stanowiących części morza/wody otwartej, otoczonych z każdej strony lądem. Nie znajdują się w niej: rezerwuary/zbiorniki; zbiorniki wodne nie dające się przedstawić

w skali mapy; zbiorniki materiałów pędnych i gazów; stawy rybne (za stawy rybne – zbiorniki jednoznacznie zinterpretowane podczas aktualizacji terenowej jako stawy hodowlane) (*Instrukcja wykonawcza VMap L2*).

Każdy obiekt poza wektorową reprezentacją ma dołączony zestaw danych (atrybutów) (por. tab. 3). Nie dla każdego obiektu określono wartości wszystkich atrybutów.

Jak podaje *Instrukcja wykonawcza VMap L2*, dane o głębokości maksymalnej (atrybut DEP) oraz o rzędnej zwierciadła wody (ZV2) były gromadzone w oparciu o opracowanie OZT (Baza danych Jeziora Polski). Ze względu na dużą ilość pomyłek możliwie często były kontrolowane z innymi danymi (wywiad terenowy, atlas jezior, mapy analogowe, inne opracowania). Wartość atrybutu powierzchnia jeziora (ARH) została obliczona na podstawie geometrii jeziora.

Wartości atrybutów: szerokość maksymalna (WID), długość maksymalna (LEN), objętość (RCC), głębokość średnia (WDA) oraz długość linii brzegowej (LLC) zostały wypełnione na podstawie *Atlasu jezior Polski* (Jańczak 1996). Atlas

Tabela 3. Atrybuty klasy LAKEA (jezioro/staw) Mapy Wektorowej Poziomu 2

Nazwa atrybutu	Oznaczenie atrybutu	Uwagi dotyczące wartości atrybutów
Atrybut pokrycia obszaru	ARH	od 0 do 2 147 483 647 [w ha z dokładnością do 0,01]
Kategoria hydrologiczna	HYC	0 – nieznanne 3 – suchy 6 – wysychający/sporadyczny/zmienny 8 – stały/nie wysychający 999 – inne
Znaczenie orientacyjne	LMC	1 – znaczenie orientacyjne 2 – bez znaczenia orientacyjnego
Nazwa	NAM	UNK – jeżeli nieznanne
Druga nazwa	SNM	UNK – jeżeli nieznanne
Kategoria charakterystyki wody	SCC	0 – nieznanne 10 – słona woda 11 – słodka woda
Szerokość	WID	od 0 do 32 767 [w metrach]
Najwyższa wartość Z	ZV2	od -399 do 29 999 [w metrach n.p.m. z dokładnością do 0,1 m]
Długość/średnica	LEN	od 0 do 32 767 [w metrach]
Kategoria pojemności/objętości	RCC	od 0 do 10 000 000 [w tys. m ³ z dokładnością do 0,1]
Głębokość poniżej poziomu powierzchni	DEP	od 0 do 32 767 [w metrach z dokładnością do 0,1 m]
Głębokość średnia	WDA	od 0 do 32 767 [w metrach z dokładnością do 0,1 m]
Długość linii brzegowej	LLC	od 0 do 2 147 483 647 [w metrach]

Źródło: *Instrukcja wykonawcza VMap L2*.

ten prezentuje dane dotyczące jezior o powierzchni powyżej 10 ha zgromadzone przez Instytut Rybactwa Śródlądowego oraz przez Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej.

Zawartość informacyjna klasy LAKEA pozwala w następujący sposób uzyskać dane źródłowe potrzebne do wyznaczenia wartości kryteriów oceny atrakcyjności rekreacyjnej jezior:

- powierzchnia jeziora – wartość atrybutu ARH lub z geometrii obiektów wektorowych;
- objętość jeziora – wartość atrybutu RCC; wyznaczenie z geometrii jest niemożliwe, gdyż jest ona dwuwymiarowa;
- długość jeziora – wartość atrybutu LEN;
- długość linii brzegowej – wartość atrybutu LLC lub z geometrii;
- strefa brzegowa (bufor 1 km) – z geometrii.

Pozostałe dane źródłowe konieczne do wyznaczenia kryteriów bonitacji można pozyskać z innych dwóch klas danych VMap L2 mianowicie:

- Zasięg lasów z klasy FORESTA (las) – kategoria roślinność. Las rozumiany jest jako powierzchnia, obszar, teren, który porastają w większości trwałe rośliny o charakterze drzewiastym (*Instrukcja wykonawcza...*). Klasa ta ma tabelę atrybutów zawierającą m.in. powierzchnię, dominującą wysokość drzew czy charakterystykę roślinności, ale na potrzeby analizy zostały wykorzystane tylko dane dotyczące zasięgu, pobrane z geometrii warstwy wektorowej.
- Zasięg obszarów płaskich z klasy CONTOURL (warstwica) – kategoria rzeźba terenu. Każda warstwica ma 2 atrybuty: ZV2 – czyli wysokość bezwzględna (poziom odniesienia Kronsztad) oraz HQC – kategoria zobrazowania rzeźby terenu (0 – nieznanie; 1 – pogrubiona; 2 – zasadnicza; 3 – uzupełniająca, 1/2 zasadniczej; 14 – uzupełniająca, 1/4 zasadniczej).

Dla celów porównawczych przeprowadzono obliczenia na podstawie trzech zestawów danych: 1) danych ze źródeł możliwie zbliżonych do źródeł zastosowanych przez zespół Bródka, Medyńska-Gulij i Kaczmarek (2010); 2) danych w możliwie dużym stopniu opartych na tabeli atrybutów VMap L2 oraz 3) danych w możliwie dużym stopniu opartych na geometrii obiektów wektorowych VMap L2.

W pierwszym z zestawów danych źródłowych wykorzystano dane zbliżone, a nie takie same jak dane zespołu Bródka, Medyńska-Gulij i Kaczmarek (2010) z uwagi na małą dostępność MHP i MSP dla obszaru badań oraz nieudostępnianie cyfrowego modelu terenu DTED2. Parametry dobierane z geometrii obiektów na podstawie MHP i MSP zostały w zastępstwie wyznaczone z geometrii obiektów VMap L2. Uzasadniał to fakt, że wszystkie trzy mapy (MHP, MSP, VMap L2) zostały wykonane na tym samym poziomie szczegółowości (odpowiadającym mapie topograficznej w skali 1:50 000). Numeryczny model terenu DTED2 zastąpił modelem terenu wygenerowanym z danych wysokościowych zgromadzonych w VMap L2 przy zastosowaniu szczegółowości oczekiwanej od DTED2.

W drugim zestawie danych źródłowych wartości parametrów charakteryzujących misy jeziorne pobrano z tabeli atrybutów VMap L2. Strefy buforowe jezior, zasięg powierzchni leśnych i numeryczny model terenu wyznaczono na podstawie geometrii obiektów VMap L2.

W trzecim zestawie danych źródłowych wartości parametrów charakteryzujących misy jeziorne poza długością jeziora (D) oraz strefy buforowe jezior, zasięg powierzchni leśnych i numeryczny model terenu wyznaczono na podstawie geometrii obiektów VMap L2. Długości jeziora nie wyznaczano z geometrii, ponieważ w przypadku jezior o rozwiniętej linii brzegowej jest to proces skomplikowany i niedostępny powszechnie w oprogramowaniu GIS.

Zestawienie użytych w obliczeniach danych źródłowych przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Zestawy danych źródłowych do oceny atrakcyjności turystycznej jezior metodą bonitacji punktowej zaproponowanej przez Bródkę (2010)

Cechy	Zespół: Bródka, Medyńska-Gulij, Kaczmarek	ZESTAW 1 autor za Bródkę i in.	ZESTAW 2 VMap L2 – atrybuty	ZESTAW 3 VMap L2 – geometria
a) powierzchnia jeziora (P)	KJP	KJP – IRŚ	VMap L2, klasa lakea, atrybut ARH	VMap L2, klasa lakea, obliczenie z geometrii obiektów wektorowych
b) objętość jeziora (V)	KJP – IRŚ	KJP – IRŚ	VMap L2, klasa lakea, atrybut RCC	VMap L2, klasa lakea, atrybut RCC
c) długość jeziora (D)	MHP, pomiar manualny na warstwie wektorowej	LEN	VMap L2, klasa lakea, atrybut LEN	VMap L2, klasa lakea, atrybut LEN
d) długość linii brzegowej (L)	MHP, obliczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa LAKEA, obliczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa LAKEA, atrybut LLC	VMap L2, klasa LAKEA, obliczenie z geometrii obiektów wektorowych
e) strefy buforowe	MHP, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa LAKEA, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa LAKEA, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa LAKEA, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych
f) powierzchnie leśne	MSP (warstwy lasy_ochronne_region i lasy_pozostale_region)	VMap L2, klasa FORESTA, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa FORESTA, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych	VMap L2, klasa FORESTA, wyznaczenie z geometrii obiektów wektorowych
g) rzeźba terenu	DTED2	VMap L2, klasa CONTOURL	VMap L2, klasa CONTOURL	VMap L2, klasa CONTOURL

Źródło: Bródka (2010), opracowanie własne.

Przetwarzanie danych

Wybór jezior do badania porównawczego

Wybrano wszystkie jeziora znajdujące się na Wektorowej Mapie Polski Poziomu Drugiego (VMap L2), które chociaż w części położone były wewnątrz wybranych mezoregionów fizycznogeograficznych według Kondrackiego (2009). W związku z tym niektóre z objętych analizą jezior znajdują się częściowo również na obszarze innych mezoregionów, głównie pojezierzy Ińskiego, Drawskiego, Szczecińskiego i Dobiegniewskiego. Przebieg granic przyjęto zgodnie z danymi wektorowymi udostępnionymi przez Państwowy Instytut Geologiczny. Następnie dopasowano do tych zbiorników informacje z *Katalogu jezior Polski* (KJP) (Choiński 2006) o obiektach mających dane o głębokości. W ten sposób wybrano 174 jeziora. Ze zbioru tego wykluczono te 29 jezior, dla których VMap L2 nie ma danych objętości misy jeziornej. Liczebność analizowanego zbioru wyniosła 145 jezior.

Operacje na danych

Kolejne etapy przetwarzania danych przedstawiono w tabeli 5. Pokazano w niej postępowanie przeprowadzone na potrzeby porównania wyników uzyskiwanych z trzech zestawów danych źródłowych. W przypadku gdy celem obliczeń jest tylko ocena atrakcyjności rekreacyjnej jezior metodą bonitacji punktowej według kryteriów zaproponowanych przez Bródkę (2010), w oparciu o proponowany w tym artykule zestaw danych źródłowych z VMap L2 operacje 4) i 5) polegające na przyłączaniu danych z KJP należy pominąć. W zależności od obszaru badań operacje polegające na przygotowaniu danych (łączenie z kilku arkuszy w sytuacji, gdy obszar badań będzie zawierał się w jednym) należy zmodyfikować. Niektóre operacje można wykonywać w innej czynności lub wręcz je pominąć, jeśli dane oprogramowanie to umożliwi (np. łączenie warstw w jeden plik przed wygenerowaniem modelu terenu).

Obliczenia parametrów i wskaźników na podstawie zgromadzonych danych (operacja 9) oraz przeliczenie wartości na klasy i punkty bonitacyjne, sumowanie tych punktów i klasyfikacja końcowa (operacje 22–24) mogą być wykonane poza oprogramowaniem GIS w arkuszach kalkulacyjnych lub programach bazodanowych, a ich wyniki mogą następnie zostać przyłączone do danych wektorowych.

Tabela 5. Przetwarzanie danych

Operacja	Dane wejściowe	Czynności i warunki realizacji operacji	Dane wyjściowe
nadanie jeziorom ID unikalnego w skali wszystkich arkuszy VMap L2	wiele warstw <i>lakea_id</i> (z poszczególnych arkuszy VMap L2, np. n33092ab-LAKEA_AFT)	nowy atrybut: id_vmap (tekst) – złączenie nazwy arkusza VMap L2 z kolejnym numerem obiektu w arkuszu (FID) np. n33095cd_2	wiele warstw <i>lakea_id</i> (dla poszczególnych arkuszy VMap L2, np. n33092ab-LAKEA_ID)
połączenie arkuszy	wiele warstw <i>lakea_id</i> (dla poszczególnych arkuszy VMap L2, np. n33092ab-LAKEA_ID)	połączenie warstw z różnych arkuszy w jedną warstwę (na tym etapie dodatkowo można usunąć niepotrzebne w przeprowadzanej ocenie atrybuty, pozostawiając jedynie: NAM, ARH, RCC, LEN, LLC)	jedna warstwa <i>lakea_id</i>
wyбір jezior z obszaru badań	warstwy: <i>lakea_id</i> , <i>mezoregiony</i> (źródło: ikar3.pgi.gov.pl) (lub inna z obszar badań)	wyбір jezior położonych chociaż częściowo wewnątrz obszaru badań	warstwa <i>jeziora_walcz</i>
dopisanie do jezior VMap L2 identyfikatorów jezior z KJP	warstwa <i>jeziora_walcz</i>	nowy atrybut: id_kjp (tekst) – złączenie nazwy arkusza mapy w KJP z numerem jeziora na danym arkuszu (np. 52-41)	warstwa <i>jeziora_walcz</i>
dodanie atrybutów z KJP	warstwa <i>jeziora_walcz</i>	nowe atrybuty: nazwa_kjp (tekst) – nazwa jeziora z KJP pow_map_ha (dzies.) – powierzchnia jeziora w hektarach z KJP wyznaczona przez planimetrowanie pow_irs_ha (dzies.) – powierzchnia jeziora w hektarach z KJP podana za IRŚ w Olsztynie lub innym źródłem objet_irs (dzies.) – objętość jeziora w metrach sześciennych z KJP wyбір jezior zawierających dane zarówno z VMap L2, jak i KJP	warstwa <i>jeziora_walcz</i>
wyбір jezior do analizy	warstwa <i>jeziora_walcz</i>	połączenie jezior składających się z dwóch i więcej części znajdujących się na kilku arkuszach VMap L2; <i>aby zautomatyzować proces, można nadać identyfikator unikalny dla danego jeziora (dla identyfikacji dla kilku arkuszy), np. przez złączenie atrybutów NAM i ARH</i>	warstwa <i>jeziora_walcz_z_danymi</i> warstwa <i>jeziora_walcz_zlaczone</i>
łączenie jezior położonych w obrębie dwóch i więcej arkuszy	warstwa <i>jeziora_walcz_z_danymi</i>		

Operacja	Dane wejściowe	Czynności i warunki realizacji operacji	Dane wyjściowe
obliczenia parametrów na podstawie geometrii obiektów wektorowych	warstwa jeziora_walcz_zlaczone	nowe atrybuty: pow_vml_ha (dzies.) – powierzchnia jeziora z geometrii VMap L2 w hektarach dlhb_vml_m (calc.) – długość linii brzegowej jeziora z VMap L2 w metrach	warstwa jeziora_walcz_zlaczone
obliczenia parametrów i wskaźników na podstawie zgromadzonych danych	warstwa jeziora_walcz_zlaczone	obliczenie głębokości średniej oraz wskaźników morfometrycznych misy jeziornej na podstawie odpowiednich wzorów (por. tab. 2) nowe atrybuty: gl_sr_z1 / _z2 / _z3 (dzies.) – średnia głębokość wydl_zb_z1 / _z2 / _z3 (dzies.) – wskaźnik wydłużenia zbiornika rozwl_z1 / _z2 / _z3 (dzies.) – wskaźnik rozwinięcia linii brzegowej odsl_zb_z1 / _z2 / _z3 (dzies.) – wskaźnik odsłonięcia zbiornika; zakonczenia_nazw_atributow_z1 / _z2 / _z3 oznaczają obliczenia na podstawie trzech porównywanych zestawów danych: z1 – zestaw 1; z2 – zestaw 2; z3 – zestaw 3 (por. tab. 4) należy zwrócić uwagę na jednostki powierzchni (ha i m) i stosować je odpowiednio do wzoru	warstwa jeziora_walcz_zlaczone
określenie zasięgów stref brzegowych i obliczenie ich powierzchni	warstwa jeziora_walcz_zlaczone	utworzenie buforów o szerokości 1 km – oddzielnych dla każdego jeziora obiektów wektorowych mających ID pozwalające połączyć poszczególne bufory z odpowiadającymi im jeziorami (np. id_kjp lub id_vml); obliczenie powierzchni poszczególnych buforów – nowy atrybut: pow_bufor (dzies.)	warstwa zb_wodne_bufor_1km
przygotowanie warstwy lasy	wiele warstw foresta (z poszczególnych arkuszy VMap L2, np. n33092ab-FORESTA_AFT)	LASY połączenie warstw zawierających lasy ze wszystkich arkuszy VMap L2 obejmujących obszar badań	warstwa lasy
wyznaczenie lasów zawierających się w strefie brzegowej	warstwa zb_wodne_bufor_1km warstwa lasy	wyznaczenie lasów zawierających się w strefach buforowych o szerokości 1 km wokół poszczególnych jezior zapisanie ich w postaci nowej warstwy wektorowej, której obiekty mają ID pozwalające połączyć poszczególne lasy z odpowiadającymi im jeziorami (np. id_kjp lub id_vml)	warstwa lasy_w_buforze

Operacja	Dane wejściowe	Czynności i warunki realizacji operacji	Dane wyjściowe
obliczenie udziału powierzchni zajętej przez lasy w strefie brzegowej	warstwy lasy_w_ buforze, zb_wodne_ bufor_1km	obliczenie powierzchni zajętej przez lasy w strefach brzegowych o szerokości 1 km poszczególnych jezior oraz udziału tych powierzchni w powierzchniach całkowitych poszczególnych stref – nowy atrybut: pow_lasy (dzies.) nowy atrybut: udz_lasy (dzies.) RZEŻBA TERENU	warstwa lasy_w_ buforze
przygotowanie warstwy warstw	wiele warstw <i>contour1</i> (z poszczególnych arkuszy VMap L2, np. n33092ab- CONTOURL_LFT)	połączenie warstw zawierających warstwie ze wszystkich arkuszy VMap L2 obejmujących obszar badań	warstwa <i>contour1</i>
wygenerowanie modelu terenu (rastrowego)	warstwa <i>contour1</i>	utworzenie numerycznego modelu terenu (siatka GRID o wielkości oczka 25 × 25 m – parametry zbliżone do DTED2)	warstwa rastrowa nmt_walcz
obliczenie spadków	warstwa rastrowa nmt_walcz	obliczenie spadków (siatka GRID o wielkości oczka 25 × 25 m)	warstwa rastrowa spadki
generalizacja spadków	warstwa rastrowa spadki	uśrednienie spadków w siatce GRID o wielkości oczka 100 × 100 m	warstwa rastrowa spadki_100m
klasyfikacja spadków	warstwa rastrowa spadki_100m	klasyfikacja wartości spadków (dwie klasy: 1) powyżej oraz 2) równe i mniejsze od 2 stopni)	warstwa rastrowa spadki_klasy
zamiana obszarów płaskich na wektory	warstwa rastrowa spadki_klasy	przekształcenie klasy obszarów płaskich na format wektorowy	warstwa obsz_plaskie
wyznaczenie obszarów płaskich zawierających się w strefie brzegowej	warstwa obsz_plaskie warstwa zb_wodne_ bufor_1km	wyznaczenie powierzchni płaskich zawierających się w strefach buforowych o szerokości 1 km wokół poszczególnych jezior; zapisanie ich w postaci nowej warstwy wektorowej, której obiekty mają ID pozwalające połączyć poszczególne obszary płaskie z odpowiadającymi im jeziorami (np. id_kjp lub id_vmi)	warstwa obsz_plaskie_w_buforze
obliczenie udziału powierzchni zajętej przez lasy w strefie brzegowej	warstwy obsz_plaskie_w_buforze , zb_wodne_ bufor_1km	obliczenie powierzchni zajętej przez obszary płaskie w strefach brzegowych poszczególnych jezior oraz udziału tych powierzchni w powierzchniach całkowitych poszczególnych stref nowe atrybuty: pow_plaskie (dzies.), udz_plaskie (dzies.)	warstwa obsz_plaskie_w_buforze

Operacja	Dane wejściowe	Czynności i warunki realizacji operacji	Dane wyjściowe
zamiana wartości kryteriów na punkty bonitacyjne	warstwa jeziora_walcz_zlaczone	OCENA PUNKTOWA bonitacja wartości kryteriów według kategorii korzystne – 4 pkt, korzystne z ograniczeniami – 2 pkt, niekorzystne – 0 pkt (por. tab. 1) nowe atrybuty: pow_k_pk1/2/3 (całk.) – bonitacja powierzchni jeziora dla celów kąpieliskowych, pow_z_pk1/2/3 (całk.) – bonitacja powierzchni jeziora dla celów sportów wodnych i żeglarstwa sr_gl_pk1/2/3 (całk.) – bonitacja głębokości średniej wydl_zb_pk1/2/3 (całk.) – bonitacja wskaźnika wydłużenia rozw_l_pk1/2/3 (całk.) – bonitacja wskaźnika rozwinięcia odsl_zb_pk1/2/3 (całk.) – bonitacja wskaźnika odsłonięcia lasy_pk (całk.) – bonitacja lesistości strefy brzegowej plaskie_pk (całk.) – bonitacja urozmaïcenia rzeźby strefy brzegowej; zakończenia nazw atrybutów pk1 / 2 / 3 oznaczają oceny na podstawie trzech porównywanych zestawów danych: 1 – zestaw 1; 2 – zestaw 2; 3 – zestaw 3 (por. tab. 4) Przyjęto, że w ocenie wskaźnika wydłużenia zbiornika oraz udziału lasów w strefie brzegowej przedziały wartości są prawostronnie domknięte. W pozostałych przypadkach zgodnie z propozycją Bródki (2010) przedziały środkowe przyjęto za obustronnie domknięte	warstwa jeziora_walcz_baza
bonitacja sumująca kryteriów oceny atrakcyjności rekreacyjnej jezior	warstwa jeziora_walcz_baza	nowe atrybuty: bonit_k_pk1/2/3 (całk.) – suma punktów cząstkowych cech służących ocenie dla celów kąpieliskowych bonit_z_pk1/2/3 (całk.) – suma punktów cząstkowych cech służących ocenie dla celów sportów wodnych i żeglarstwa	warstwa jeziora_walcz_baza
klasyfikacja jezior ze względu na ich atrakcyjność rekreacyjną	warstwa jeziora_walcz_baza	nowe atrybuty: kwal_k_zb1/2/3 (całk.) – kwalifikacja zbiorników ze względu na ich atrakcyjność dla celów kąpieliskowych kwal_z_zb1/2/3 (całk.) – kwalifikacja zbiorników ze względu na ich atrakcyjność dla celów sportów wodnych i żeglarstwa	warstwa jeziora_walcz_baza
utworzenie warstwy punktowej	warstwa jeziora_walcz_baza	przetworzenie wynikowej warstwy powierzchniowej z jeziorami do warstwy punktowej (centroidy jezior) w celu umożliwienia alternatywnego sposobu wizualizacji wyników bonitacji	warstwa jeziora_walcz_baza_pkt

Wyniki

Wyniki klasyfikacji atrakcyjności jezior Pojezierza Wałeckiego oraz równin Drawskiej i Wałeckiej dla celów kąpieliskowych oraz sportów wodnych i żeglarstwa zestawiono w tabeli 6 oraz przedstawiono na rycinach 2–4. Kolorem najciemniejszym oznaczono jeziora korzystne, kolorem pośrednim – korzystne z ograniczeniami, a kolorem najjaśniejszym – niekorzystne. Maksymalna różnica to różnica pomiędzy najwyższą i najniższą sumą punktów. W kolumnie „Zmiana klasy” oznaczono jeziora, które w zależności od zastosowanego zestawu danych źródłowych zostały różnie sklasyfikowane.

Tabela 6. Bonitacja sumująca i klasyfikacja atrakcyjności jezior dla celów kąpieliskowych oraz sportów wodnych i żeglarstwa obliczone na podstawie trzech zestawów danych źródłowych (objaśnienia w tekście)

id_kjp	Nazwa jeziora wg <i>Katalogu jezior Polski</i>	ocena dla celów kąpieliskowych					ocena dla celów sportów wodnych i żeglarstwa				
		zestawy danych				zmiana klasy	zestawy danych				zmiana klasy
		zestaw 1 Bródka i in.	zestaw 2 atributy Vmap	zestaw 3 geometria Vmap	maksymalna różnica		zestaw 1 Bródka i in.	zestaw 2 atributy Vmap	zestaw 3 geometria Vmap	maksymalna różnica	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
53-11	Ińsko	18	20	18	2		18	20	18	2	
53-15	Wisala (Stubnica)	14	18	14	4		12	16	12	4	
53-16	Zamczysko	8	8	8	0		8	6	8	2	
53-20	Długie	8	8	8	0		6	6	6	0	
53-27	Strokowo (Wierzchucice)	8	10	8	2	tak	6	6	6	0	
53-37	Studnica	12	10	10	2		10	8	8	2	tak
53-53	Ostrowiec	12	10	10	2		8	6	6	2	
53-65	Czaple Duże	16	18	16	2		12	14	12	2	
53-66	Bucierz Duży	16	16	16	0		14	14	14	0	
53-78	Jelenie	16	14	14	2		12	10	10	2	
53-79	Wilże	14	16	14	2		12	14	12	2	
53-83	Konotop	12	12	10	2		10	10	8	2	tak
54-01	Lubie (Lubieszewskie)	22	22	22	0		22	22	22	0	
54-23	Dłusko	6	4	4	2		6	4	4	2	
54-28	Krosino	12	12	12	0		10	10	10	0	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
54-29	Wąsosze (Wąsowo)	16	16	16	0		16	16	16	0	
54-31	Wilczkowo	18	18	18	0		18	18	18	0	
54-45	Kaleńskie	12	12	12	0		10	10	10	0	
54-47	Krzemno	12	12	12	0		10	10	10	0	
54-48	Łęka	10	10	10	0		8	8	8	0	
54-50	Pławno	8	12	8	4	tak	6	8	6	2	
54-52	Krzemienko	14	12	12	2		14	12	12	2	
54-53	Studnica	6	6	6	0		6	6	6	0	
54-55	Czaplino	12	12	14	2		10	10	12	2	
54-67	Broczyno	4	4	4	0		4	4	4	0	
55-01	Machliny Małe	10	10	10	0		10	10	10	0	
55-02	Machliny Duże	10	10	10	0		8	8	8	0	
55-03	Szpec	8	8	8	0		6	6	6	0	
55-04	Nobliny (Niewliny)	14	14	12	2		12	12	10	2	
55-10	Busino Duże (Businowskie)	12	14	12	2		10	12	10	2	
55-26	Buśno	10	8	8	2	tak	8	6	6	2	
62-14	Krzemień	16	16	16	0		16	16	16	0	
62-24	Poźrzadło	14	14	14	0		12	12	12	0	
62-25	Głębokie	14	14	18	4		12	14	14	2	
62-32	Żółwińskie	8	8	6	2		8	8	6	2	
62-42	Trzebuń	14	16	14	2		12	12	12	0	
62-51	Jeziorak (Łowickie)	10	12	10	2		8	10	8	2	tak
62-55	Prostynia	8	8	8	0		6	6	6	0	
62-59	Mąkowskie (Mąkowskie)	12	10	12	2		10	8	10	2	tak
63-01	Małe Dębno	10	10	10	0		10	10	10	0	
63-02	Wielkie Dąbie	16	16	16	0		12	12	12	0	
63-03	Krzywe Dębsko	12	12	12	0		10	10	10	0	
63-07	Tarnica	6	6	6	0		6	6	6	0	
63-08	Młyńskie	12	14	12	2		12	14	12	2	
63-10	Duże Bobrowo	6	8	8	2		6	8	8	2	
63-11	Bobrowo Małe	8	6	6	2		8	6	6	2	
63-15	Giżyno (Giżno)	16	16	16	0		12	14	12	2	
63-22	Wieliz	8	6	6	2		6	4	4	2	
63-23	Studnickie	10	12	10	2		10	12	10	2	
63-24	Orle Małe	10	10	10	0		10	10	10	0	
63-25	Orle Wielkie	10	10	10	0		10	10	10	0	
63-28	Łowicz	10	10	10	0		8	8	8	0	
63-32	Lubicz	8	8	10	2	tak	6	6	8	2	
63-35	Lubicz Mały	4	8	6	4		4	8	6	4	

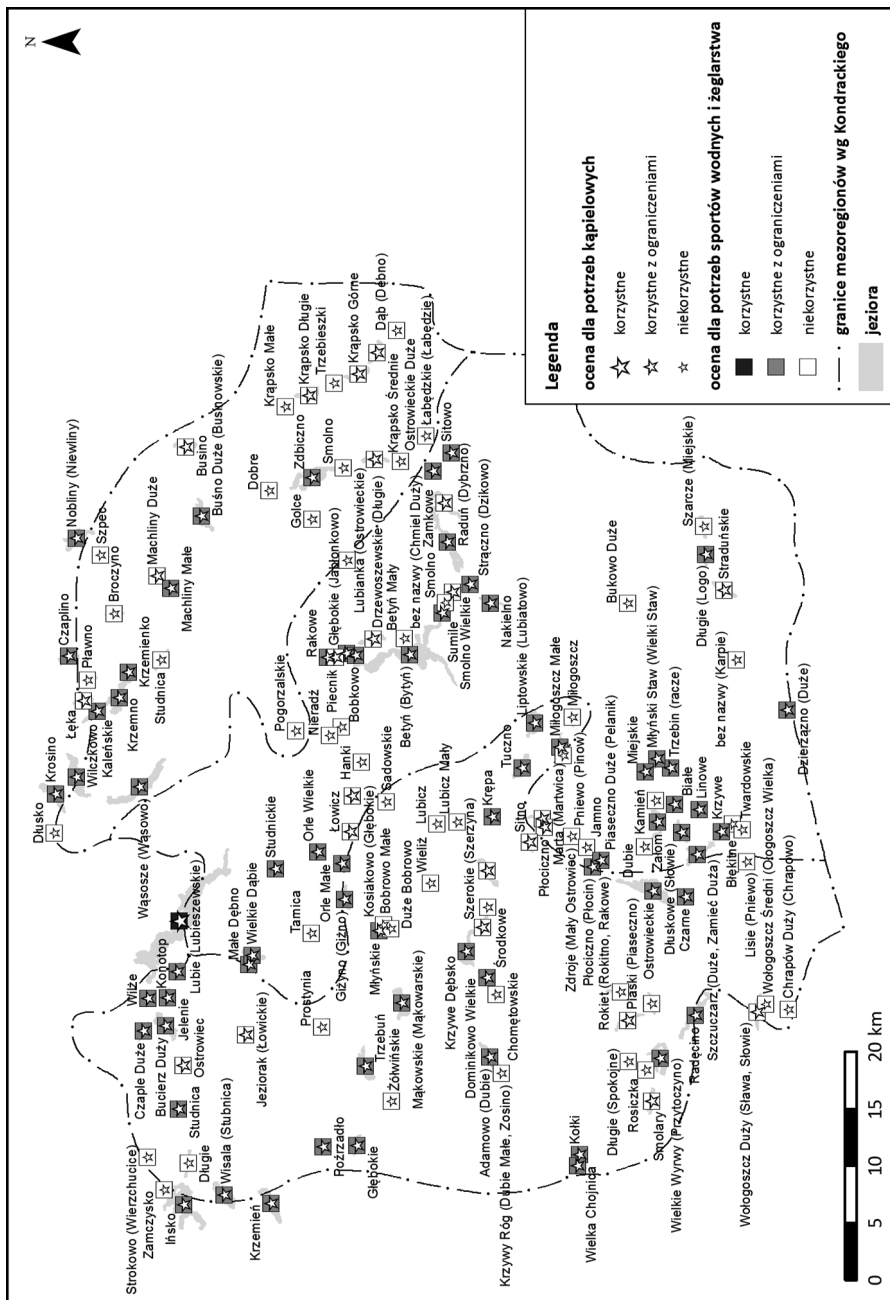
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
63-39	Sadowskie	6	4	4	2		4	2	2	2	
63-41	Kosiakowo (Głębokie)	10	10	10	0		8	8	8	0	
63-46	Hanki	8	6	6	2		8	6	6	2	
63-49	Nieradź	8	8	8	0		8	8	8	0	
63-50	Pogorzalskie	6	6	6	0		6	6	6	0	
63-55	Wuknik (Okuninek)	6	6	6	0		4	4	4	0	
63-59	Betyń (Bytyń)	20	20	18	2		20	20	18	2	
63-60	Piecznik	10	10	10	0		8	8	8	0	
63-61	Rakowe	14	14	14	0		14	14	14	0	
63-62	Bobkowo	10	10	8	2	tak	10	10	8	2	tak
63-63	Głębokie (Jabłonkowo)	10	10	10	0		10	10	10	0	
63-64	Drzewoszewskie (Długie)	12	12	12	0		8	8	8	0	
63-65	Betyń Mały	8	8	8	0		8	8	8	0	
63-69	Sumile	10	6	10	4	tak	10	6	10	4	tak
64-01	Smolno	4	6	6	2		4	6	6	2	
64-02	Smolno Wielkie	10	10	10	0		8	8	8	0	
64-05	Stręczno (Dzikowo)	14	14	14	0		12	12	12	0	
64-08	Raduń (Dybrzno)	14	14	14	0		12	14	14	2	
64-09	Bobrow (Bobrów)	4	6	6	2		4	6	6	2	
64-11	Golce	8	6	6	2		8	6	6	2	
64-12	Zamkowe	10	10	10	0		8	8	8	0	
64-16	Dobre	8	10	10	2	tak	6	6	8	2	
64-18	Zdbiczno	16	16	16	0		16	16	16	0	
64-21	bez nazwy (Chmiel Duży)	12	12	12	0		12	12	12	0	
64-22	Smolno	6	6	6	0		6	6	6	0	
64-26	Lubianka (Ostrowieckie)	12	12	12	0		8	8	8	0	
64-27	Ostrowieckie Duże	8	10	8	2	tak	8	10	8	2	tak
64-31	Sitowo	10	12	10	2		10	12	10	2	
64-35	Łabędzkie (Łabędzie)	6	8	6	2		6	8	6	2	
64-37	Krąpsko Małe	8	4	8	4		8	4	8	4	
64-41	Krąpsko Długie	10	10	10	0		6	6	6	0	
64-43	Trzebieszki	8	10	10	2	tak	6	8	8	2	
64-44	Krąpsko Górne	10	10	10	0		6	6	6	0	
64-45	Krąpsko Średnie	10	10	10	0		6	6	6	0	
64-47	Dąb (Dębno)	8	10	8	2	tak	8	8	8	0	
71-38	Wielka Chojnica	14	12	12	2		14	12	12	2	
71-42	Kołki	12	12	14	2		12	12	14	2	
71-55	Smolary	12	12	12	0		8	8	8	0	
71-58	Krzywy Róg (Dubie Małe, Zosino)	6	8	6	2		6	8	6	2	
71-59	Adamowo (Dubie)	14	14	14	0		12	12	12	0	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
71-60	Wielkie Wyrwy (Przytoczyno)	16	14	14	2		16	14	14	2	
71-61	Rosiczka	4	2	4	2		4	2	4	2	
71-63	Długie (Spokojne)	4	4	4	0		4	4	4	0	
71-66	Radęcino	14	14	16	2		12	12	14	2	
71-68	Piaski (Piaseczno)	10	10	10	0		6	6	6	0	
71-70	Muliste (Ostrowiec)	8	8	8	0		6	6	6	0	
71-72	Chomętowskie	6	6	6	0		6	6	6	0	
71-74	Rokiet (Rokitno, Rakowe)	8	8	8	0		6	6	6	0	
71-75	Dominikowo Wielkie	14	14	14	0		10	10	10	0	
72-03	Szerokie (Szerzyna)	12	12	12	0		8	8	8	0	
72-04	Środkowe	4	4	4	0		4	4	4	0	
72-06	Ostrowieckie	16	16	16	0		16	16	16	0	
72-09	Czarne	10	10	10	0		10	10	10	0	
72-10	Nowa Korytnica	10	10	8	2	tak	6	8	6	2	
72-13	Płociczno (Płocin)	14	14	14	0		10	10	10	0	
72-15	Piaseczno Duże (Pelanic)	16	18	16	2		12	14	12	2	
72-16	Szczuczarz (Duże, Zamieć Duża)	16	16	14	2		14	14	12	2	
72-17	Jamno	8	12	8	4	tak	8	10	8	2	tak
72-18	Sitno	10	10	10	0		6	6	6	0	
72-19	Dubie	2	6	4	4		2	6	4	4	
72-20	Dłuskowe (Słowie)	14	14	14	0		12	12	12	0	
72-21	Zdroje (Mały Ostrowiec)	8	8	8	0		8	8	8	0	
72-23	Załom	12	12	12	0		10	10	10	0	
72-25	Płociczno	10	12	10	2		8	10	8	2	tak
72-26	Marta (Martwica)	10	10	10	0		6	6	6	0	
72-28	Krępa	10	8	8	2	tak	10	8	8	2	tak
72-29	Białe	10	10	10	0		10	10	10	0	
72-30	Linowe	10	12	8	4	tak	10	12	8	4	tak
72-31	Kamień	4	8	4	4		4	8	4	4	
72-36	Tuczno	18	18	16	2		16	16	14	2	
72-37	Miejskie	12	12	12	0		12	12	12	0	
72-39	Trzebin (Racze)	14	14	14	0		14	14	14	0	
72-40	Młyński Staw (Wielki Staw)	12	12	12	0		10	10	10	0	
72-41	Pniewo (Pinow)	6	6	4	2		4	4	2	2	
72-42	Miłogoszcz Małe	10	6	8	4	tak	10	6	8	4	tak
72-49	Liptowskie (Lubiatowo)	18	18	18	0		16	16	16	0	
72-51	Miłogoszcz	8	10	10	2	tak	6	8	8	2	
73-01	Nakielno	12	12	12	0		10	10	10	0	

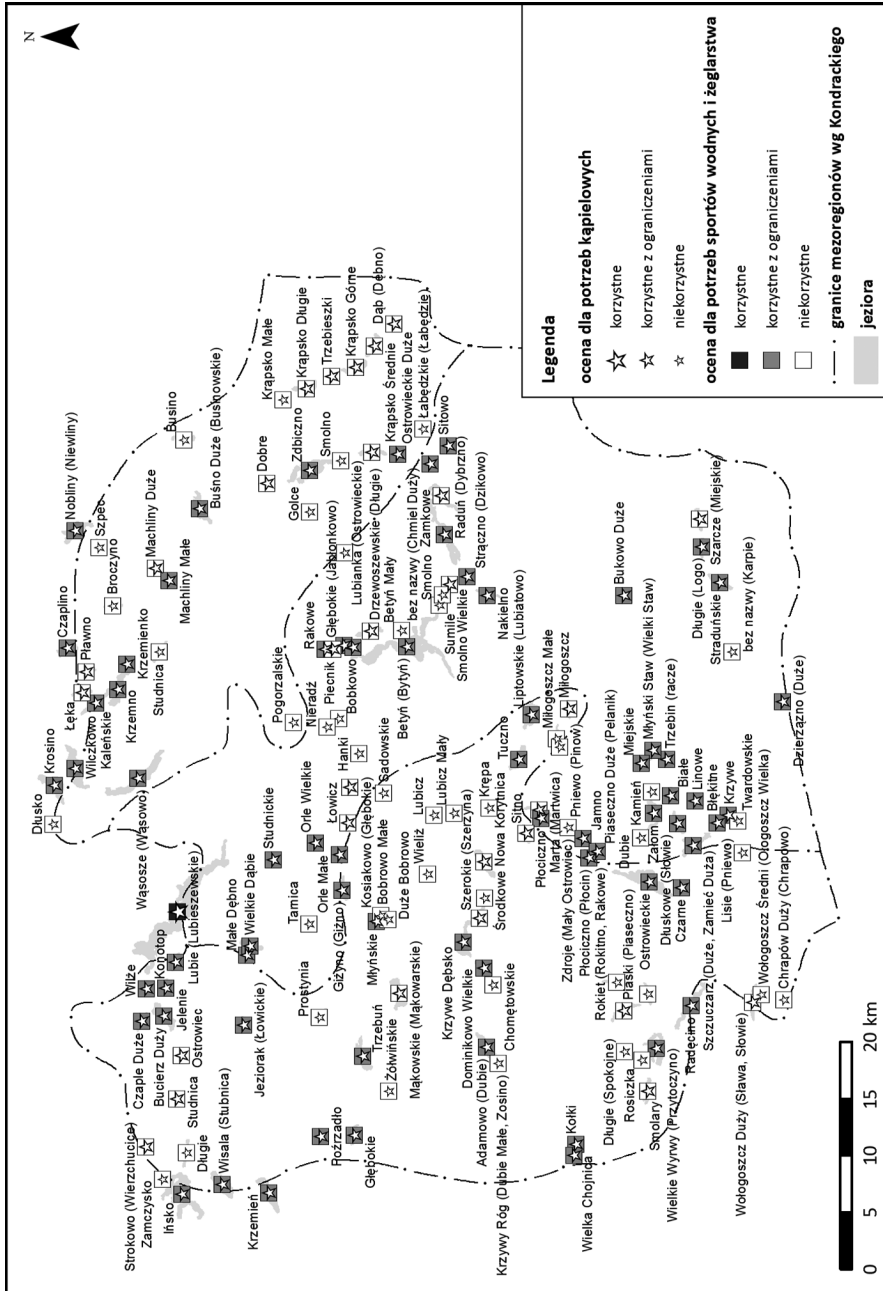
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
73-03	Bukowo Duże	8	10	10	2	tak	8	10	10	2	tak
73-06	Straduńskie	12	16	12	4		8	12	8	4	tak
73-08	Długie (Logo)	14	14	14	0		10	10	10	0	
73-10	Szarcze (Miejskie)	8	12	8	4	tak	6	8	6	2	
80-82	Wołogoszcz Duży (Sława, Słowie)	10	10	10	0		6	6	6	0	
80-84	Chrapów Duży (Chrapowo)	8	8	8	0		8	8	8	0	
80-86	Wołogoszcz Średni (Ołogoszcz Wielka)	8	6	8	2		8	6	8	2	
81-19	Lisie (Pniewo)	6	6	6	0		6	6	6	0	
81-26	Błękitne	16	16	16	0		14	14	14	0	
81-28	Twardowskie	8	8	8	0		8	8	8	0	
81-30	Krzywe	8	10	8	2	tak	8	10	8	2	tak
81-42	Dzierzazno (Duże)	12	14	12	2		10	12	10	2	
81-44	bez nazwy (Karpie)	8	6	6	2		8	6	6	2	

Spośród 145 poddanych ocenie jezior zastosowanie różnych zestawów danych źródłowych spowodowało zmiany sumy punktów bonitacyjnych maksymalnie o 4 punkty – dla 13 zbiorników ocenianych dla celów kąpieliskowych oraz 9 zbiorników ocenianych dla celów sportów wodnych i żeglarstwa. Stanowi to odpowiednio 9% i 6% ogółu badanych jezior. Maksymalne różnice wynoszące 2 punkty uzyskano odpowiednio dla 56 (39%) i 60 (41%) jezior. Natomiast identyczne sumy punktów otrzymano dla 76 (52%) jezior ocenianych zarówno dla celów kąpieliskowych, jak i sportów wodnych i żeglarstwa. Różnica 2 punktów odpowiadać może zmianie zaklasyfikowania jednej cechy.

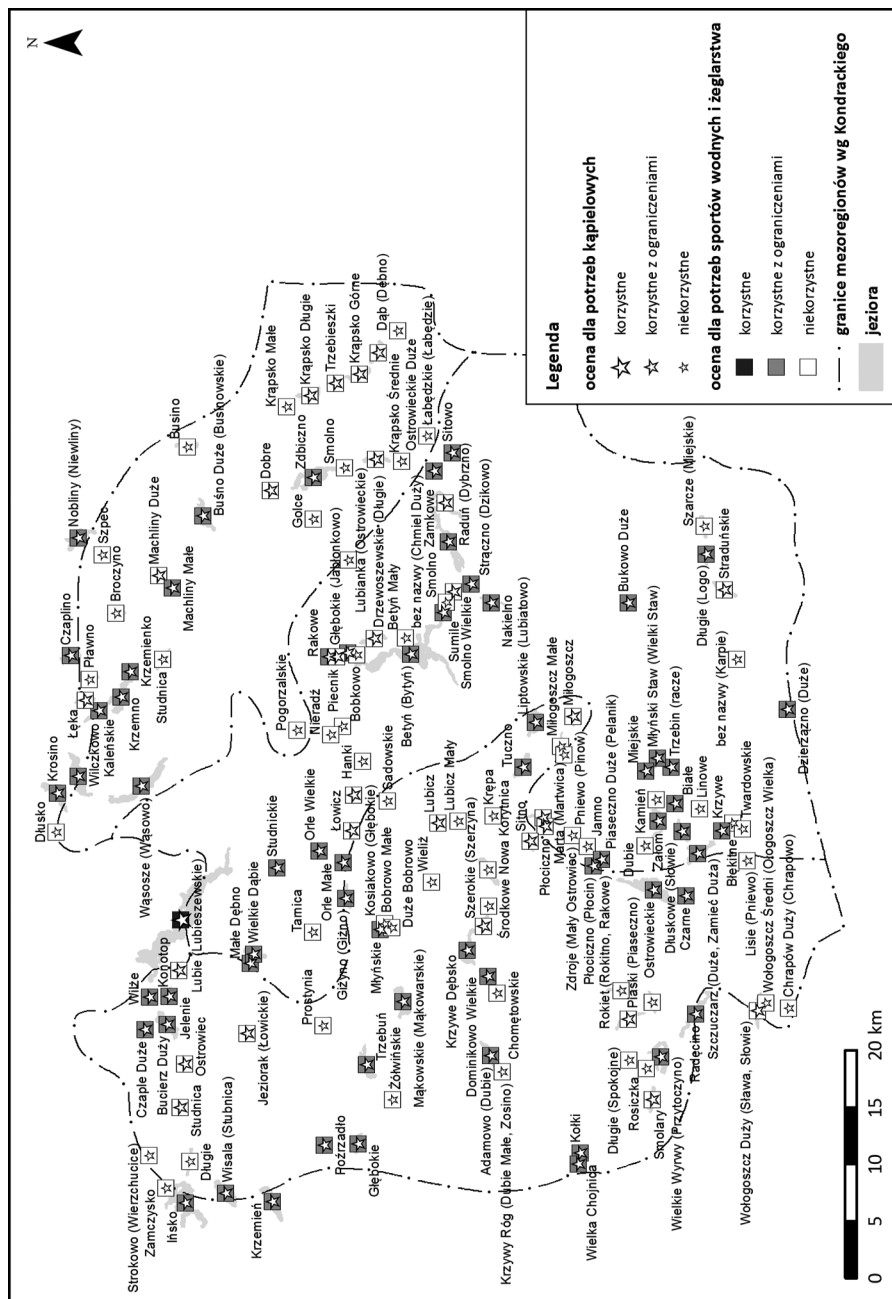
Różne wyniki w klasyfikacji tych samych jezior na skutek zmiany zestawu danych źródłowych uzyskano dla 25 zbiorników (17% ogółu), w tym dla 19 jezior w zakresie oceny dla celów kąpieliskowych oraz dla 15 – dla celów sportów wodnych i żeglarstwa. Analizując cząstkowe oceny bonitacyjne (tab. 7), stwierdzono, że najczęstszą przyczyną zmiany kwalifikacji jeziora są różnice w ocenie wskaźnika wydłużenia zbiornika (13 przypadków), w drugiej kolejności przy ocenie wskaźnika rozwinięcia linii brzegowej (10). Różnice w ocenie powierzchni jeziora dla celów kąpieliskowych oraz średniej głębokości zarejestrowano dla 7 zbiorników, a wskaźnika odsłonięcia dla 5 zbiorników. W dwóch przypadkach różnie została sklasyfikowana powierzchnia jeziora dla celów sportów wodnych i żeglarstwa. Różnice nie miały ustalonego kierunku, czasami nawzajem się znosiły – przy zastosowaniu innego zestawu danych źródłowych jedne kryteria zmieniały klasę na wyższą, a inne na niższą. W przypadku jezior Mąkowskiego (62-59), Konotop (53-83) i Dobrego (64-16), mimo że różniły się klasyfikacje 3 kryteriów, różnice w ocenie sumarycznej wynosiły 2 punkty. Różnice w wartościach kryteriów są pochodną wartości z danych źródłowych, które chociaż w większości są zbliżone, to jednak nie identyczne.

Ryc. 2. Syntetyczna ocena walorów rekreacyjnych jezior wyznaczona na podstawie danych źródłowych zbliżonych do stosowanych przez zespół Bródka, Medyńska-Gulij, Kaczmarek (2010) (zestaw 1)

Ryc. 3. Syntetyczna ocena walorów rekreacyjnych jezior wyznaczona głównie na podstawie danych źródłowych z tabeli atrybutów VMap L2 (zestaw 2)

Ryc. 4. Syntetyczna ocena walorów rekreacyjnych jezior wyznaczona głównie na podstawie danych źródłowych z geometrii obiektów VM Map L.2 (zestaw 3)

Tabela 7. Oceny cząstkowe i sumaryczne jezior kwalifikowanych do różnych klas w zależności od zestawu danych źródłowych

ID jeziora	Nazwa jeziora	Oceny cząstkowe										
		Zestaw danych źródłowych	powierzchnia dla celów kąpieliskowych	powierzchnia dla celów sportów wodnych i żeglarstwa	głębokość średnia	wskaźnik wydłużenia jeziora	wskaźnik rozwinięcia linii brzegowej	wskaźnik odśrończenia jeziora	zmiennność rzeźby terenu w strefie brzegowej	udział lasów w strefie brzegowej	Bonitacja sumująca dla celów kąpieliskowych	Bonitacja sumująca dla celów sportów wodnych i żeglarstwa
53-27	Strokowo (Wierzchucice)	1	2	0	2	2	0	0	0	2	8	6
		2	4	0	0	2	0	2	0	2	10	6
		3	2	0	2	2	0	0	0	2	8	6
53-37	Studnica	1	2	0	2	2	2	0	0	4	12	10
		2	2	0	2	0	2	0	0	4	10	8
		3	2	0	2	0	2	0	0	4	10	8
53-83	Konotop	1	2	0	0	2	2	2	2	2	12	10
		2	2	0	2	2	2	0	2	2	12	10
		3	2	0	2	0	2	0	2	2	10	8
54-50	Pławno	1	2	0	2	2	2	0	0	0	8	6
		2	4	0	2	4	2	0	0	0	12	8
		3	2	0	2	2	2	0	0	0	8	6
55-26	Busino	1	2	0	4	0	2	0	0	2	10	8
		2	2	0	2	0	2	0	0	2	8	6
		3	2	0	2	0	2	0	0	2	8	6
62-51	Jeziorak (Łowickie)	1	2	0	0	4	0	2	0	2	10	8
		2	2	0	0	4	2	2	0	2	12	10
		3	2	0	0	4	2	0	0	2	10	8
62-59	Mąkowskie (Mąkowskie)	1	4	2	4	2	2	0	0	0	12	10
		2	2	0	4	0	4	0	0	0	10	8
		3	4	2	4	2	2	0	0	0	12	10

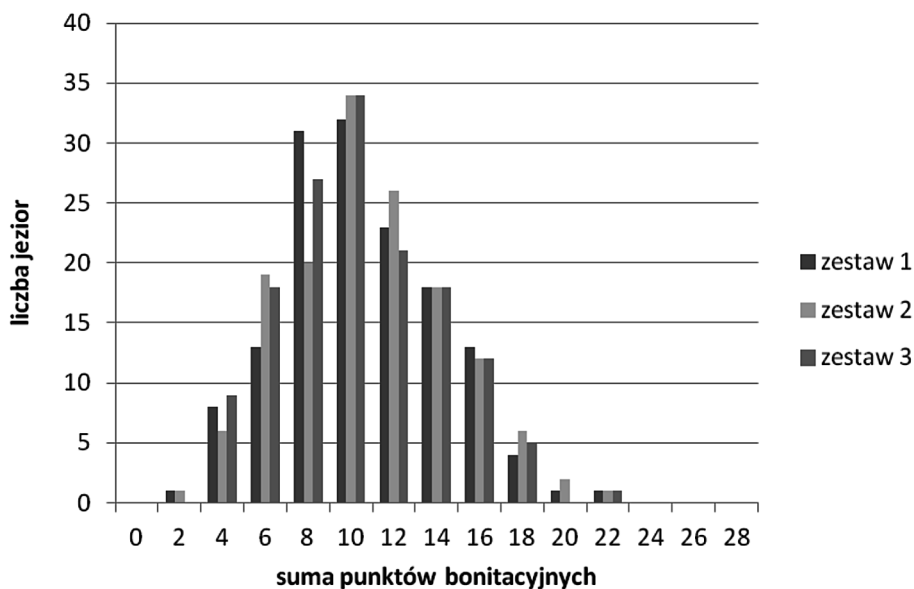
63-32	Lubicz	1	2	0	2	2	0	0	0	2	8	6
		2	2	0	2	2	0	0	0	2	8	6
		3	2	0	2	2	2	0	0	2	10	8
63-62	Bobkowo	1	0	0	2	2	0	0	2	4	10	10
		2	0	0	0	2	2	0	2	4	10	10
		3	0	0	0	2	0	0	2	4	8	8
63-69	Sumile	1	0	0	2	4	2	0	0	2	10	10
		2	0	0	2	2	0	0	0	2	6	6
		3	0	0	2	4	2	0	0	2	10	10
64-16	Dobre	1	2	0	2	2	2	0	0	0	8	6
		2	4	0	2	4	0	0	0	0	10	6
		3	2	0	2	4	2	0	0	0	10	8
64-27	Ostrowieckie Duże	1	0	0	2	4	0	0	0	2	8	8
		2	0	0	2	4	2	0	0	2	10	10
		3	0	0	2	4	0	0	0	2	8	8
64-43	Trzebieszki	1	2	0	4	2	0	0	0	0	8	6
		2	2	0	4	4	0	0	0	0	10	8
		3	2	0	4	4	0	0	0	0	10	8
64-47	Dąb (Dębno)	1	0	0	4	4	0	0	0	0	8	8
		2	2	0	4	4	0	0	0	0	10	8
		3	0	0	4	4	0	0	0	0	8	8
72-10	Nowa Korytnica	1	4	0	2	0	2	2	0	0	10	6
		2	4	2	2	0	2	2	0	0	10	8
		3	4	2	0	0	2	2	0	0	8	6
72-17	Jamno	1	0	0	2	0	2	0	2	2	8	8
		2	2	0	2	2	2	0	2	2	12	10
		3	0	0	2	0	2	0	2	2	8	8
72-25	Płociczno	1	2	0	4	0	2	0	0	2	10	8
		2	2	0	4	2	2	0	0	2	12	10
		3	2	0	4	0	2	0	0	2	10	8
72-28	Krępa	1	0	0	4	2	2	0	2	0	10	10
		2	0	0	2	2	2	0	2	0	8	8
		3	0	0	2	2	2	0	2	0	8	8
72-30	Linowe	1	0	0	2	4	0	0	2	2	10	10
		2	0	0	2	4	2	0	2	2	12	12
		3	0	0	2	2	0	0	2	2	8	8
72-42	Miłogoszcz Małe	1	0	0	4	0	4	0	0	2	10	10
		2	0	0	2	0	2	0	0	2	6	6
		3	0	0	2	0	4	0	0	2	8	8
72-51	Miłogoszcz	1	2	0	0	0	2	0	0	4	8	6
		2	2	0	0	0	2	2	0	4	10	8
		3	2	0	0	0	2	2	0	4	10	8

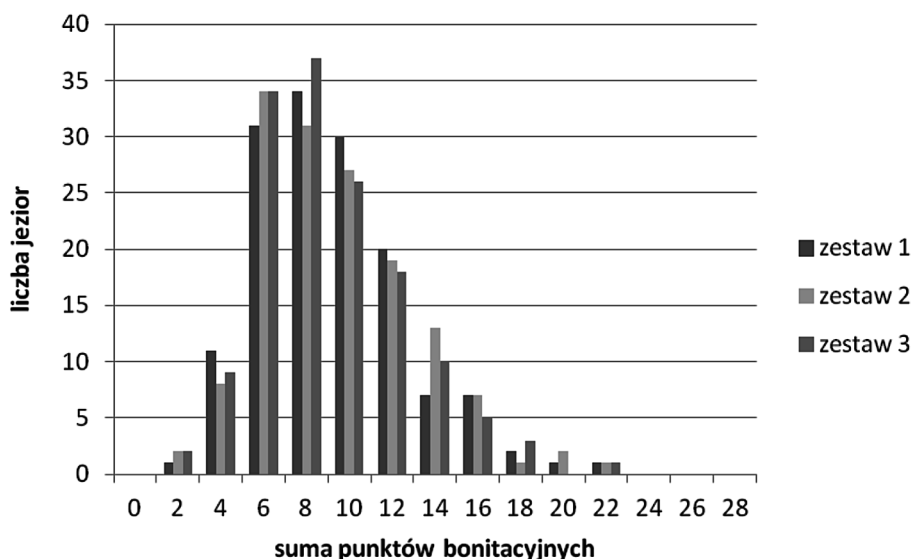
73-03	Bukowo Duże	1	0	0	2	2	0	0	2	2	8	8
		2	0	0	2	4	0	0	2	2	10	10
		3	0	0	2	4	0	0	2	2	10	10
73-06	Straduńskie	1	4	0	2	0	2	0	0	4	12	8
		2	4	0	2	2	2	2	0	4	16	12
		3	4	0	2	0	2	0	0	4	12	8
73-10	Szarcze (Miejskie)	1	2	0	2	0	2	0	0	2	8	6
		2	4	0	2	2	2	0	0	2	12	8
		3	2	0	2	0	2	0	0	2	8	6
81-30	Krzywe	1	0	0	2	2	0	0	2	2	8	8
		2	0	0	2	2	2	0	2	2	10	10
		3	0	0	2	2	0	0	2	2	8	8

Powierzchnia objętych analizą 145 jezior Pojezierza Wałeckiego oraz równin Drawskiej i Wałeckiej wynosi od 5,6 do 1439 ha, dziewięć jezior: Lubie, Betyń, Ińsko, Wąsosze, Ostrowieckie, Wilczkowo, Zdbiczno, Krzemień i Wielkie Wyrwy przekracza 200 ha. Głębokości średnie zawierają się w przedziale od 0,7 do 14,7 m. Do jezior o największej głębokości maksymalnej należą Lubie (46 m) i Ińsko (41 m).

Na obszarze Pojezierza Wałeckiego oraz równin Drawskiej i Wałeckiej w świetle zastosowanych metod i kryteriów tylko 1 jezioro (Lubie) zostało sklasyfikowane jako korzystne zarówno dla celów kąpieliskowych, jak i uprawiania sportów

Ryc. 5. Liczebność jezior z poszczególnymi sumami punktów bonitacyjnych – ocena dla celów kąpieliskowych

Ryc. 6. Liczebność jezior z poszczególnymi sumami punktów bonitacyjnych – ocena dla celów sportów wodnych i żeglarstwa

wodnych i żeglarstwa. Uzyskało ono sumarycznie 22 punkty, wobec teoretycznej maksymalnej oceny 28 punktów.

W ocenie dla celów kąpieliskowych jako korzystne z ograniczeniami zostało sklasyfikowane 90–98 zbiorników, a jako niekorzystne 46–54 zbiorników. Różnice w liczebności poszczególnych klas wynikają z zastosowania różnych zestawów danych źródłowych (ryc. 5). Spośród jezior sklasyfikowanych jako korzystne z ograniczeniami wysokie sumy punktów bonitacyjnych uzyskały jeziora Betyń i Ińsko (po 20) oraz Wisala, Czaple Duże, Wilczkowo, Głębokie, Piaseczno Duże, Tuczo i Liptowskie (po 18).

W ocenie dla celów sportów wodnych i żeglarstwa jako korzystne z ograniczeniami zostało sklasyfikowane 62–69 jezior, a jako niekorzystne 75–82 jezior (ryc. 6). W świetle zastosowanej metody zbiorniki są do siebie podobne – dwie trzecie z nich uzyskało od 6 do 10 punktów. Spośród jezior sklasyfikowanych jako korzystne z ograniczeniami wysokie sumy punktów bonitacyjnych uzyskały jeziora Betyń i Ińsko (po 20) oraz Wilczkowo (18).

Wnioski

Wyniki uzyskane na podstawie trzech zestawów danych są do siebie zbliżone. W związku z tym do analizy atrakcyjności rekreacyjnej jezior metodą zaproponowaną przez Bródkę (2007, 2010) można z powodzeniem stosować dane pochodzące z Mapy Wektorowej Poziomu Drugiego (VMap L2). Zaletą tej bazy danych jest pełne pokrycie obszaru Polski oraz skala (1:50 000), która według Bródky

(2007) jest odpowiednia dla opracowań o charakterze regionalnym. Słabą stroną wykorzystywania danych z VMap L2 jest brak danych szczególnie odnoszących się do mniejszych zbiorników.

Zaproponowano dwie metody pozyskania danych o cechach morfometrycznych misy jeziornej z VMap L2: z tabeli atrybutów oraz na podstawie analizy geometrii obiektów. Wprawdzie wyniki otrzymane z obu źródeł są do siebie zbliżone, to jednak warto stosować oba dla celów kontrolnych – duże różnice w powierzchni czy długości linii brzegowej jeziora mogą sugerować błędy w bazie danych. Na analizowanym obszarze przykładami taki błądów są: powierzchnia jeziora Dominikowo (id_kjp 71-75), która wynosi 71–78 ha według *Katalogu jezior Polski* oraz reprezentacji wektorowej, natomiast wartość atrybutu ARH wynosi 17,83 ha, czy Jeziora Mąkowskiego (id_kjp 62-59), którego powierzchnia według powyższych źródeł wynosi 160–170 ha, a wartość atrybutu AHR – 37,22 ha. Tak duże błędy mogą zaburzyć obraz wynikający z analizy.

Istotną wadą metody bonitacji punktowej (nie tylko w ocenie jezior) jest subiektywizm w przeprowadzaniu oceny, szczególnie podczas zamiany cech jakościowych na wartości liczbowe. Zwiększenie precyzji oceny jest możliwe poprzez zastosowanie złożonej odmiany tej metody, która polega na różnicowaniu cech komponentów środowiska przyrodniczego poprzez nadanie im wag (Bródka 2010). Zaproponowane w pracy zautomatyzowanie, a przez to przyspieszenie procesu obliczeniowego, pozwala na testowanie różnych wartości wag oraz na porównywanie wyników uzyskanych tą metodą z innymi wynikami. W ten sposób można zmieniać kryteria oceny tak, aby bardziej odpowiadały realizacji celów oceny. W związku z tworzeniem dokładniejszych baz danych w większych skalach, np. Bazy Danych Ogólnotopograficznych (BDOT) – prowadzenie prac nad coraz lepszymi algorytmami przetwarzania danych i coraz trafniejszymi kryteriami oceny nabiera szczególnego znaczenia.

Literatura

- Bródka S., 2007, *Zakres informacji o środowisku przyrodniczym wykorzystywany na potrzeby oceny potencjału rekreacyjnego*, [w:] B. Medyńska-Gulij, T. Kaczmarek (red.), *Informacja geograficzna w kształtowaniu i ochronie środowiska przyrodniczego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Bródka S. (red.), 2010, *Praktyczne aspekty ocen środowiska przyrodniczego*, Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Choiński A., 2006, *Katalog jezior Polski*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Choiński A., 2007, *Limnologia fizyczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Deja W., 2001, *Przydatność rekreacyjna strefy brzegowej jezior Polski*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Instrukcja wykonawcza Mapy Wektorowej Poziomu Drugiego.*
- Jańczak J. (red.), 1996, *Atlas jezior Polski*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kurzeja G., Szłapczyńska H., 2007, *Mapa Wektorowa Poziomu Drugiego – zalety i możliwości wykorzystania*, [w:] B. Medyńska-Gulij, T. Kaczmarek (red.), *Informacja geograficzna w kształtowaniu i ochronie środowiska przyrodniczego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Kondracki J., 2009, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa.
- Potocka I., 2012, *Lakescape in the eyes of a tourist*, Polish Journal of Natural Science (w druku).
- Sołowiej D., 1992, *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, wyd. II popr. i uzup., Wydawnictwo Naukowe UAM.

Bazy danych źródłowych

Mapa Wektorowa Poziomu Drugiego (http://ikar3.pgi.gov.pl/arcgis/services/cbdg_rejonny/MapServer/WFSServer – Web Feature Service (WFS) Państwowego Instytutu Geologicznego).

Summary

Application of the Vector Smart Map Level 2 (VMap L2) for evaluation of recreational attractiveness of lakes using point valuation on example of Pojezierze Wałeckie, Równina Drawska and Równina Wałecka

In this paper were shown an application of the Vector Smart Map Level 2 (VMap L2) as a data source for evaluation the recreational attractiveness of lakes in the regional scale using point valuation method based on the criteria of Bródka (2010).

This map contains all data (in the attribute table and the vector objects) needed for this analysis and its range covers all country. Using this data source by automation of evaluation reduce time consumption and probability of making errors during data processing.

The singular lake form Pojezierze Wałeckie, Równina Drawska and Równina Wałecka mezoregions, using the method, was classified as a favourable for swimming and water sports and sailing. Next, appropriately ca. 95 and 50 lakes were classified as a favourable with limitations

Key words: GIS, Vector Smart Map, recreational attractiveness of lakes, point valuation

Paweł Matulewski

Kierunki rozwoju turystyki kajakowej w powiecie brodnickim

W artykule przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych w ramach określenia perspektyw rozwoju turystyki kajakowej w powiecie brodnickim. W celu identyfikacji głównych problemów turystyki kajakowej dokonano przeglądu dokumentów związanych z ochroną przyrody, będących swoistego rodzaju narzędziami ukierunkowującymi. Przeprowadzono także badania ankietowe w celu poznania opinii respondentów na temat turystyki kajakowej.

Słowa kluczowe: turystyka kajakowa, szlaki kajakowe, powiat brodnicki

Wstęp

Turystyka kajakowa jest jedną z najpopularniejszych form aktywności na terenie powiatu brodnickiego. Jej historia na tych ziemiach sięga czasów dwudziestolecia międzywojennego, kiedy zagospodarowywano szlaki wodne dla celów rekreacyjnych, podobnie jak to się działo na szlakach Borów Tucholskich, Suwalszczyzny czy też w okolicach Augustowa. Największy rozkwit kajakarstwa przypadł na lata 60. ubiegłego wieku, kiedy to swoje idee krzewienia aktywności na wodach propagowało Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, a nad brzegami jezior powstawały liczne ośrodki wypoczynkowe. Jeziora brodnickie są określane mianem „atrakcji międzynarodowej” ze względu na swoje wybitne walory (Klimaszewski 1974). W ostatnich latach widoczne jest coraz większe zainteresowanie turystyką wodną. Na szlakach wodnych odnotowuje się znaczny ruch turystyczny. Wiele ośrodków zakupiło nowy sprzęt pływający, pojawili się pierwsi prywatni organizatorzy imprez kajakowych, jak również poprawia się standard pól namiotowych, z których najczęściej korzystają kajakarze. Niestety istnieje jeszcze wiele problemów istotnych z punktu widzenia dalszego rozwoju turystyki kajakowej na terenie powiatu brodnickiego.

Niniejsza praca ma na celu zaprezentowanie perspektyw rozwoju turystyki kajakowej. Przeprowadzono kompleksową analizę kierunków jej rozwoju. Żeby szczegółowo zidentyfikować główne problemy dotyczące kajakarstwa, dokonano wieloaspektowej analizy, która obejmowała:

- przegląd planów ochrony parków krajobrazowych oraz pozostałych dokumentów związanych z ochroną przyrody,

- poznanie opinii respondentów na temat turystyki kajakowej.

W opracowaniu posłużono się głównie badaniami ankietowymi, które ukazują szanse i możliwości wynikające z wielu zmian zachodzących w otoczeniu. Przy postępowaniu badawczym należy zwrócić szczególną uwagę na istnienie wielu dokumentów, które są narzędziem ukierunkowującym wprowadzanie usprawnień.

Obszar badań

Powiat brodnicki położony jest w północno-wschodniej części województwa kujawsko-pomorskiego. Wyróżnia się on wśród okolicznych powiatów urozmaiconą rzeźbą terenu, a zwłaszcza rozbudowanym systemem rzek i jezior. Badany obszar to kraina pagórków, wzgórz, wałów oraz dolin wypełnionych wodą. Z Brodnicy ku północy widać się dwie niezwykle malownicze rzeki: Skarlanki i Strugi Brodnickiej. Połączone ze sobą jeziorami stanowią przedłużenie jednego z najciekawszych szlaków kajakowych prowadzącego krętą rzeką Drwęcą. Z kolei okolice Górzna to przypominający teren podgórski obszar z połyskującymi tu i ówdzie oczkami wodnymi i czystą rzeką Brynicą. Wszystkie wymienione elementy sprawiają, że powiat brodnicki jest atrakcyjny dla turystyki kajakowej, nie tylko dla tej o charakterze indywidualnym, ale także zbiorowym.

Kierunki i możliwości rozwoju turystyki kajakowej na podstawie analizy planu ochrony brodnickiego parku krajobrazowego oraz pozostałych dokumentów

Plan ochrony jest szczególnym dokumentem, w którym wskazane są obszary udostępniane dla celów rekreacyjnych, a także określone sposoby korzystania z tych obszarów. Na podstawie dogłębnej analizy *Planu ochrony Brodnickiego Parku Krajobrazowego* (BPK) dokonano weryfikacji wielu istotnych pozycji i uwag dotyczących rozwoju turystyki kajakowej w powiecie brodnickim.

W granicach Parku, który chroni najbardziej atrakcyjne tereny regionu, wyznaczono następujące szlaki wodne: Drwęcę, odcinek rzeki Skarlanki od jeziora Łąkorz do Tamy Brodzkiej, czyli do ujścia do Drwęcy, dopływ Skarlanki – Cichówkę – od jeziora Ciche do jeziora Strażym. Dla wymienionych szlaków wodnych ustala się następujące zadania:

- należy wprowadzić odpowiednie oznakowanie szlaków,
- dopuszcza się wprowadzenie odpowiedniego zagospodarowania na szlaku Drwęcy (przystanie, miejsca zatrzymania, wypożyczalnie sprzętu, miejsca noclegowe, lokalizacja stanic wodnych – o pow. do 0,5 ha i pojemności do 40 wodniaków itp.),
- na pozostałych szlakach należy wykorzystywać istniejące ośrodki wypoczynkowe jako stacje wodne,

- nie dopuszcza się wykorzystywania na cele turystyczne kanału łączącego jezioro Małe Partęczyny z jeziorem Wielkie Partęczyny oraz cieką łączącego jezioro Łąkorz z jeziorem Wielkie Partęczyny,
- nad jeziorem Wielkie Partęczyny dopuszcza się zagospodarowanie szlaku wodnego (miejsca zatrzymania, możliwość rozbicia namiotów itp.) na bazie istniejących ośrodków wypoczynkowych,
- na odcinku od jeziora Dębno przez jezioro Kurzyny do jazu w Grzmięcy na Skarlance obowiązuje zakaz organizowania zbiorowych spływów kajakowych powyżej 10 jednostek pływających,
- wskazuje się na przeprowadzenie modernizacji istniejącej zabudowy turystycznej w celu poprawy standardu wypoczynku, bez zwiększania rozwoju bazy pobytowej i jej zasięgu przestrzennego w miejscach położonych nad brzegami jezior,
- dopuszcza się zagospodarowanie szlaku wodnego w pobliżu mostów drogowych na Drwęcy.

Z kolei nad jeziorem Mielwiwo, położonym w zachodniej części Parku, obowiązuje całkowity zakaz wyznaczania miejsc biwakowania.

Wszelkie odstępstwa muszą być poprzedzone oceną, a ich realizacja wymaga uzgodnienia z dyrektcją Brodnickiego Parku Krajobrazowego.

Wnikliwa analiza dokumentów prawnych dotyczyła w głównej mierze północnej i zachodniej części powiatu brodnickiego, terenów Brodnickiego Parku Krajobrazowego, doliny Drwęcy i Rypienicy. Obecnie niewiele wiadomo na temat przepisów regulujących uprawianie turystyki kajakowej na strudze Górzance, Samionce oraz Brynicy położonych we wschodniej części powiatu brodnickiego. Wszelkie zapytania dotyczące pozwoleń co do planowania i organizacji spływów na wybranych odcinkach tych cieków oraz projektów zagospodarowania turystycznego winny być kierowane do dyrektora Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego i pozostałych służb odpowiadających za ochronę przyrody.

Z kolei na podstawie zarządzenia Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 27 lipca 1961 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody rzeki Drwęcy zidentyfikowano najistotniejsze informacje dotyczące turystyki kajakowej. Według powyższego dokumentu zabrania się na wybranych rzekach i odcinkach dopływów Drwęcy ruchu turystycznego łodziami, kajakami, pontonami i innymi środkami komunikacji wodnej. Na badanym obszarze jest to rzeka Rypienica – od jazu piętrzącego przy młynie w miejscowości Strzygi do ujścia do rzeki Drwęcy na długości 16 km. Z informacji, jakie otrzymał autor od regionalnego dyrektora ochrony środowiska z Bydgoszczy Włodzimierza Ciepłego, obecnie są w trakcie przygotowania projekty planu ochrony dla tego rezerwatu, w którym zostaną wskazane obszary i miejsca udostępniane w powiecie brodnickim dla celów turystyki krajowej.

Kierunki rozwoju turystyki kajakowej w opinii respondentów

Badanie ankietowe miało na celu poznanie opinii respondentów na temat turystyki kajakowej w powiecie brodnickim i odbyło się w sezonie letnim od czerwca do września 2011 r. Przeprowadzono trzy rodzaje badań ankietowych, dokonując przy tym pewnej selekcji respondentów. Celem tego procesu było spojrzenie na problem turystyki kajakowej z trzech różnych perspektyw. Przy doborze środowisk ankietowanych kierowano się założeniem, że badania powinny dotyczyć:

- osób będących potencjalnymi użytkownikami turystycznych szlaków kajakowych,
- osób będących rzeczywistymi użytkownikami turystycznych szlaków kajakowych,
- osób z regionu brodnickiego, które związane są między innymi z problemem zagospodarowania turystycznego.

Pierwsza ankieta skierowana była do osób wypoczywających na terenie powiatu brodnickiego i okolic, kolejna do osób biorących udział w zorganizowanych spływach, a na pytania trzeciej ankietki odpowiadali mieszkańcy badanego terenu. Wszystkie ankietki zasadniczo miały ten sam zestaw pytań, jednak niektóre z pytań odnosiły się konkretnie do wybranej grupy osób. Przebadana próba objęła w sumie 188 respondentów (50 osób wypoczywających, 70 uczestników spływu oraz 68 mieszkańców powiatu brodnickiego). Wśród 96 kobiet i 92 mężczyzn przeważały osoby w przedziale wiekowym 18–25 oraz 26–35 lat łącznie 58%. Większość ankietowanych to mieszkańcy miast (85%).

Wyniki badań jednoznacznie wskazują, że największy walor turystyczny powiatu brodnickiego stanowią jeziora i rzeki (54,7%) oraz lasy (23,4%). Prawdziwym „skarbem” przyrody są jeziora i rzeki. Pełnią one bardzo ważną funkcję ekologiczną i hydrologiczną. Są również podstawą gospodarki turystycznej omawianego obszaru. Respondenci w badaniach określili ich atrakcyjność turystyczną. Ponad połowa oceniła je wysoko, czyli 53%, bardzo wysoko 29%, a średnio 18% ogółu badanych. Nikt z ankietowanych nie zaznaczył odpowiedzi nisko i bardzo nisko. Fakt ten dowodzi, że jeziora i rzeki powiatu brodnickiego cieszą się zainteresowaniem i uznaniem wśród wszystkich badanych. Swój wybór argumentowali tym, że jeziora i rzeki regionu mają dobrą infrastrukturę turystyczną, bazę wypoczynkową, charakteryzują się bliskością lasów i czystością wód. Natomiast negatywnie oceniono jeziora i rzeki ze względu na proces ich zarastania, małą ilość stanic wodnych, brak atrakcji nad wodą dla dzieci i młodzieży, odcinkowe zanieczyszczenia.

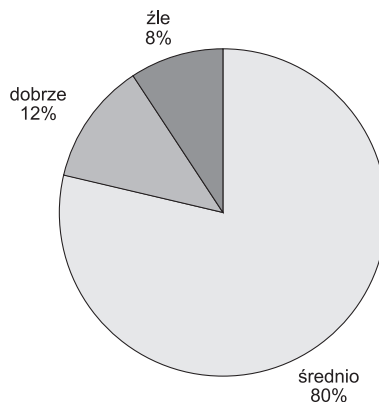
W rozwoju turystyki kajakowej istotne są zagadnienia dotyczące stanu technicznego sprzętu wodnego oraz identyfikacji brakujących elementów w infrastrukturze turystycznej służącej kajakarstwu. Ocenie poddano stan techniczny sprzętu wodnego w ośrodkach wypoczynkowych i innych wypożyczalniach działających na omawianym terenie (ryc. 1).

Większość osób (80%) średnio ocenia sprzęt wodny do uprawiania turystyki kajakowej, 12% ocenia go dobrze, a 8% ocenia go źle. Zaznacza się wyraźna różnica pomiędzy sprzętem oferowanym w różnych ośrodkach i wypożyczalniach. Ankietowane osoby wskazywały, że sprzęt wodny w niektórych ośrodkach nie jest zbyt nowoczesny i wymaga naprawy lub co najmniej wymiany. Podkreślano mankamenty, takie jak przeciekanie łodzi, stare kapoki czy rozpadające się wiosła.

Zagospodarowanie turystyczne to przystosowanie terenu do potrzeb ruchu turystycznego i rekreacyjnego. Cele zagospodarowania to zapewnienie turystom dotarcia do miejsca przeznaczenia oraz niezbędnych warunków pobytu w miejscu realizacji podróży lub na trasie podróży. Do głównych elementów infrastruktury turystyki kwalifikowanej zaliczono: szlaki znakowane wraz z ich zagospodarowaniem, schroniska turystyczne oraz stacje wodne. W tym celu autor zadał pytanie ankietowanym na temat brakujących elementów infrastruktury turystycznej służącej turystyce kajakowej. Dzięki temu autor uzyskał informacje, które z punktu widzenia dalszego rozwoju kajakarstwa są ważne w procesie planowania przestrzennego w zakresie zagospodarowania turystycznego regionu brodnickiego (tab. 2, ryc. 2).

Wskazania respondentów były zróżnicowane. Ich zdaniem najbardziej na terenie powiatu brodnickiego brakuje pól biwakowych (32%), stanic wodnych z możliwością ogólnodostępnego wypożyczenia sprzętu wodnego (31%) oraz oznakowań i tablic informacyjnych usytuowanych na szlakach wodnych (28%). Respondenci wskazali również na inne elementy (9%), takie jak: dobry sprzęt wodny, pola biwakowe wyposażone w obiekty sanitarne i mające bieżącą wodę oraz prąd, dogodne połączenia kolejowe, modernizacja jazu w Tamie Brodzkiej,

Ryc. 1. Jak ocenia Pan(i) stan techniczny sprzętu wodnego do uprawiania turystyki kajakowej w ośrodkach wypoczynkowych i innych wypożyczalniach sprzętu wodnego?

Tabela 1. Analiza odpowiedzi respondentów na temat stanu sprzętu wodnego do uprawiania turystyki kajakowej w ośrodkach wypoczynkowych i wypożyczalniach

Ocena	Zbiorowości respondentów			
	turyści wypożyczający	mieszkańcy regionu	suma	% odpowiedzi
dobrze	3	9	12	12,4
średnio	33	44	77	79,4
źle	5	3	8	8,2

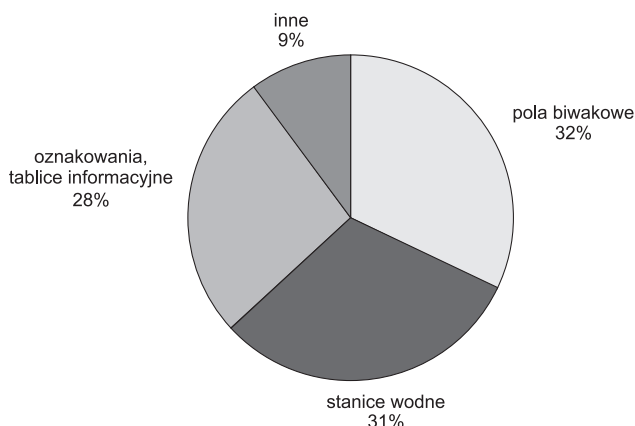
Tabela 2. Analiza odpowiedzi respondentów dotyczących brakujących elementów infrastruktury turystycznej służącej turystyce kajakowej

Elementy infrastruktury kajakowej	Zbiorowości respondentów				suma	% odpowiedzi
	uczestnicy spływu	mieszkańcy powiatu	turyści wycieczkujący			
pola biwakowe	38	11	9		58	32,2
oznakowania, tablice informacyjne	11	26	13		50	27,8
stacje wodne	22	19	14		55	30,6
inne	9	3	5		17	9,4

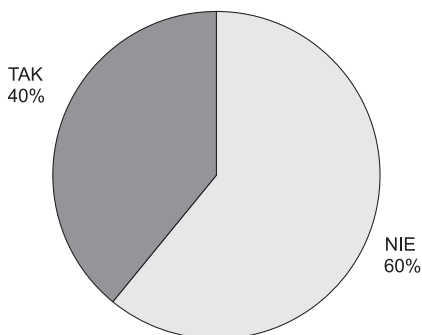
sklepy przy ośrodkach wypoczynkowych i kempingach, ułatwienia dla osób niepełnosprawnych.

W ramach analizy infrastruktury turystycznej regionu brodnickiego należy dodać, że szlaki wodne na tym obszarze są nieoznakowane, brak jest jakichkolwiek informacji na temat przebiegu szlaku, bazy noclegowej i gastronomicznej czy też ich dostępności. Z obserwacji autora wynika, że jest to poważny problem, gdyż dla wielu osób będących po raz pierwszy na tych terenach mapa nie zawsze jest pomocna. Zagubienie i niemożność dokładnego oszacowania długości trasy są częstymi problemami, z którymi borykają się turyści. Brak informacji na temat pól biwakowych czy kąpielisk powoduje, że turyści często szukają sobie dogodnych miejsc na „dzikie” obozowisko czy przerwę, nie wiedząc, że w pobliżu znajduje się ośrodek wypoczynkowy czy pole namiotowe z bazą sanitarną.

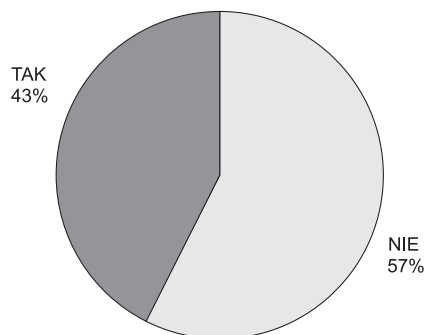
Dokonano również analizy porównawczej dotyczącej atrakcyjności różnych form turystyki uprawianych na terenie powiatu brodnickiego. Według mieszkańców regionu najbardziej atrakcyjna jest turystyka rowerowa, co wyjaśnia duża liczba tras rowerowych, następnie agroturystyka (w powiecie brodnickim bogata jest oferta gospodarstw agroturystycznych), kolejna jest turystyka kajakowa, a na

Ryc. 2. Czego brakuje w infrastrukturze turystycznej dotyczącej turystyki kajakowej w regionie brodnickim?

Ryc. 3. Czy turystyka kajakowa jest dobrze promowana w powiecie brodnickim?

Ryc. 4. Czy zna Pan(i) miejsca na szlakach wodnych i jeziorach zanieczyszczone/zaśmiecone?

następnych miejscach turystyka piesza, konna (od kilku lat odnotowuje się duży wzrost powstających na terenie powiatu ośrodków jeździeckich oraz miejsc z nauką jazdy konnej), najmniej atrakcyjna zaś według mieszkańców jest turystyka ornitologiczna.

Respondenci oceniali również, czy turystyka kajakowa jest właściwie popularyzowana w powiecie brodnickim czy też nie. Swoje odpowiedzi oparli na własnych doświadczeniach oraz wskazali rozwiązania mogące uatrakcyjnić działania promocyjne kierowane do potencjalnych odbiorców.

Z analizy odpowiedzi wynika, że większość mieszkańców regionu i turystów wypoczywających, tj. 60% uważa, iż turystyka kajakowa nie jest właściwie popularyzowana, przeciwnego zdania jest z kolei 40% badanych (ryc. 3). W większości wskazywano na brak reklamy w mediach, brak ogłoszeń mogących zachęcić do udziału w spływie kajakowym, zbyt mało informacji w biuletynach i folderach na temat wypożyczalni sprzętu wodnego, brak wspólnego zaangażowania władz miasta i powiatu w ramach polityki turystycznej czy też brak jakichkolwiek publikacji opisujących turystykę kajakową regionu.

Istotna jest także relacja człowiek–środowisko. W ramach oceny stanu środowiska przyrodniczego i jego powiązań z turystyką zidentyfikowano miejsca na szlakach wodnych zanieczyszczone, zaśmiecone, wymagające poprawy i ochrony. W badaniu ankietowym zapytano respondentów, czy znają takie miejsca, i poproszono o ich wskazanie. Na podstawie tej analizy autor zidentyfikował miejsca, które mogą niekorzystnie wpływać na środowisko przyrodnicze oraz na rozwój

Tabela 3. Analiza odpowiedzi respondentów na temat promocji turystyki kajakowej w powiecie brodnickim

Odpowiedź	Zbiorowości respondentów			
	turyści wypoczywający	mieszkańcy powiatu	suma	% odpowiedzi
TAK	10	22	32	39,5
NIE	20	29	49	60,5

Tabela 4. Analiza odpowiedzi respondentów na temat znajomości zanieczyszczonych/zaśmieconych miejsc na szlakach wodnych

Znajomość	Zbiorowości respondentów				
	turyści wycieczkujący	uczestnicy spływu	mieszkańcy powiatu	suma	% odpowiedzi
TAK	16	37	19	72	42,6
NIE	27	33	37	97	57,4

turystyki kajakowej. Nie wykluczono tutaj bezpośredniego wpływu turystów kajakowych na stan wód rzek i jezior, jednak przede wszystkim skupiono się na analizie zanieczyszczeń, które pochodzą głównie od pozostałych emitorów zaśmieceń.

Ponad połowa respondentów, tj. 57%, nie zna miejsc, które wymagałyby poprawy i ochrony, z kolei 43% badanych identyfikuje takie miejsca i wskazuje, gdzie one się znajdują. Obszarami najczęściej wskazywanymi przez wszystkie grupy badane są: rzeka Drwęca w Brodnicy w okolicach zakładu Polmo i miejskiej oczyszczalni ścieków, Stanica Wodna w Bachotku oraz tereny zespołu ośrodków wypoczynkowych na zachodnim brzegu jeziora Wielkie Partęczyny. Ponadto wymieniono jezioro Niskie Brodno, jezioro w Kominach oraz jezioro w Szczuce.

Przyczynami zanieczyszczeń wód jezior i rzek są ścieki produkowane przez obiekty noclegowe (zidentyfikowano takie miejsce nad jeziorem Wielkie Partęczyny), śmieci wytwarzane przez organizatorów turystyki i turystów (kąpieliska, pola namiotowe), zakłady przemysłowe oraz dzikie wysypiska śmieci zlokalizowane tuż przy brzegach rzeki Drwęcy w Brodnicy, w szczególności przy terenach ogródków działkowych.

Wnioski końcowe

W wyniku przeprowadzonych badań i analiz otrzymano szereg następujących informacji:

- w ramach kierunków rozwoju turystyki kajakowej należy zapoznać się z dokumentami związanymi z ochroną przyrody; dotyczy to zwykłego kajakarza chcącego wędrować szlakami wodnymi, jak również przedsiębiorstw i organizacji chcących ingerować w środowisko poprzez budowę lub modernizację bazy turystycznej; zawarte w nich informacje wskazują na miejsca problemowe, a także określają obszary, które mogą być wykorzystane w celach turystycznych;
- by poprawić stan infrastruktury turystycznej, należy zmodernizować pomosty, zakupić nowy sprzęt w wypożyczalniach sprzętu wodnego, wprowadzić niezbędne oznakowanie z tablicami informacyjnymi na szlakach dla ułatwienia wędrowek kajakowych oraz odpowiednio przystosować dla osób niepełnosprawnych chcących uprawiać turystykę kajakową;
- należy wyposażyć pola biwakowe w sieć wodociągową i kanalizacyjną, ustawić w miejscach postojowych, na polach biwakowych i w ośrodkach wypoczynkowych większą ilość śmietników, harmonijnie wkomponować w krajobraz

obiekty służące turystyce kajakowej, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zagospodarowanie brzegów jezior i rzek;

- szansą na lepszy rozwój turystyki kajakowej jest zwiększenie współpracy pomiędzy organizatorami turystyki kajakowej, przyrodnikami i administratorami ośrodków wypoczynkowych;
- szansą na zaistnienie powiatu brodnickiego i turystyki kajakowej jest większa promocja oraz dotarcie do szerokiego grona potencjalnych turystów;
- należy zwrócić uwagę na aspekt zanieczyszczeń na szlakach wodnych.

Literatura

Klimaszewski K., 1973, *Założenia rozwoju turystyki wodnej w Polsce w latach 1971–1985*, Instytut Turystyki, Warszawa.

Pawski A., Burak S., Flanz S., Kurowska I., 2008, *Plan ochrony Górznieńsko-Lidzbarskiego Parku Krajobrazowego do 2030*, Toruń–Górzno–Czarny Bryńsk.

Pawski A., Burak S., Flanz S., Kurowska I., Szoszkiewicz K., 2006, *Plan ochrony Brodnickiego Parku Krajobrazowego do 2025*, Toruń.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach.

Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 27 lipca 1961 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody rzekę Drwęcę.

Summary

The development direction of canoe tourism in Brodnica District

Brodnica District stands out varied terrain-particularly extensive system of rivers and lakes. The study area is a land of hills, shafts and valleys. The region is attractive for canoe tourism having a lot of canoe paths.

The main subject of this article are canoe tourism development possibilities in Brodnica District. Author conducted a multi-faceted analysis of documents related to the conservation of nature. The main method of research was a survey. Respondents were divided into three groups: residents, tourists and participants in canoeing. With the appropriate selection of respondents researcher can look at a particular issue from three different perspectives. Included in the survey sheets remarks, solutions and suggestions of the respondents are important material in predicting.

From the research resulted that should improve the tourism infrastructure: marked trails, put message boards, modernization of bridges, create campsites, focus on the promotion and cooperation of various entities.

Key words: canoe tourism, canoe paths, Brodnica District, development possibilities

Ewa Klebba

Przestrzeń turystyki literackiej w województwie wielkopolskim

Celem niniejszego artykułu jest identyfikacja i charakterystyka wybranych elementów (walorów) przestrzeni literackiej województwa wielkopolskiego. W analizie uwzględniono funkcjonujące na terenie województwa biograficzne placówki muzealne, izby pamięci oraz inne obiekty związane z życiem i twórczością literatów. Zwrócono również uwagę na najważniejsze instytucje i placówki gromadzenia i upowszechniania zbiorów literackich.

W części drugiej opracowania, opierając się na reprezentacyjnych badaniach ankietowych, podjęto próbę oceny świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w zakresie znajomości lokalizacji i funkcjonowania najważniejszych placówek składających się na przestrzeń turystyki literackiej w województwie oraz związków wybranych twórców literatury z Wielkopolską.

Słowa kluczowe: turystyka literacka, przestrzeń turystyczna, muzeum biograficzne, pisarz

Struktura wewnętrzna zjawiska turystyki jest bardzo skomplikowana i wielostopniowa. W większości podziałów turystyki (por. np. Kowalczyk 2002, Gaworecki 2003, Mika 2007) wymienia się turystykę kulturową (lub kulturalną) jako jeden z najbardziej powszechnych i zarazem najstarszych typów migracji turystycznych. Zdaniem Gaworeckiego (2003): „Turystyka kulturalna to przemieszczanie się osób z miejsc ich stałego zamieszkania do miejsc atrakcji kulturalnych w celu zdobycia nowych informacji i doświadczeń oraz zaspokojenia własnych potrzeb. Obejmuje zarówno wytwory kultury z przeszłości, jak i wytwory kultury współczesnej oraz sposoby życia danych grup ludzi lub regionów; obejmuje turystykę zorientowaną na dziedzictwo kultury oraz turystykę zorientowaną na sztukę”. W ramach tak pojętej turystyki kulturowej (kulturalnej), w zależności od stopnia zaangażowania i poziomu wiedzy specjalistycznej uczestników ruchu turystycznego, można wyszczególnić trzy jej główne rodzaje: turystykę kultury wysokiej, turystykę edukacyjną i powszechną turystykę kulturową. Jako najbardziej elitarną spośród wyszczególnionych rodzajów traktuje się turystykę kultury wysokiej. Wymaga ona bowiem „stosunkowo szerokiej wiedzy lub specyficznych zainteresowań kulturowych, oferta podróży tego typu jest skierowana raczej do osób o wysokim poziomie ogólnego wykształcenia lub aspirujących do takiego poziomu” (por. von Rohrscheidt 2008: 53). Z kolei w jej ramach autor rozróżnia dodatkowo: turystykę dziedzictwa kulturowego, turystykę muzealną, turystykę literacką i tzw. turystykę eventową. Podział ten nie jest jednak całkowicie jednoznaczny, bowiem

poszczególne rodzaje turystyki nie są całkowicie rozłączne. Trudno na przykład oddzielić turystykę muzealną od turystyki dziedzictwa kulturowego czy turystyki literackiej. Turystyka literacka, będąca przedmiotem rozważań niniejszego artykułu, jest jednak w literaturze przedmiotu różnie definiowana. Najczęściej odnosi się do tych przemieszczeń w przestrzeni turystycznej, których podstawowym celem jest poznanie miejsc związanych z życiem i działalnością określonego twórcy (lub twórców) w dziedzinie literatury bądź też miejsc, w których rozgrywa się akcja jego (ich) utworów literackich (por. Butler 2000, von Rohrscheidt 2008). Szczególnie rozbudowany zakres znaczeniowy ma definicja Buczkowskiej (2009), zgodna z którą turystyka literacka stanowi „formę turystyki kulturowej, której główną motywacją jest docieranie do określonych miejsc związanych w różnorodny sposób z literaturą (piękną, faktu), umożliwiającą szeroki kontakt z kulturą i która jest realizowana poprzez:

- zwiedzanie i poznawanie rzeczywistych miejsc związanych z dziełami literackimi i ich bohaterami, podążanie śladami tych bohaterów (tak fikcyjnych, jak i prawdziwych);
- poszukiwanie nieistniejących miejsc, opisywanych na kartach książek i konfrontowanie mitów z rzeczywistością;
- zwiedzanie domów pisarzy i poetów, muzeów biograficznych, miejsc ich twórczości oraz czasowych pobytów;
- docieranie do miejsc nawiązujących do osób pisarzy, poetów, postaci i wydażeń literackich takich jak: muzea, pomniki, tablice pamiątkowe, nagrobki, epitafia, popiersia, centra literackie itp.;
- wyjazdy w celu udziału w różnorodnych imprezach literackich, takich jak: Dni Książki, Biennale Książki, wręczenia nagród literackich, targi książki, wystawy literackie, rajdy literackie, spotkania z pisarzami, poetami oraz pisarzami-podróżnikami;
- zwiedzanie muzeów i pracowni związanych z procesem wytwarzania książek (muzea papiernictwa, muzea drukarstwa, introligatornie, drukarnie)”.

W takim rozumieniu turystyka literacka nie powinna ograniczać się jedynie do miejsc upamiętniających pobyt i twórczość poszczególnych autorów czy też nawiązujących do treści utworów, ale uwzględniać także miejsca pozwalające na szeroko rozumiany kontakt z literaturą.

Wawrzyniak (2010) wyróżnia dwa podtypy przestrzeni turystycznej: przestrzeń literacką oraz przestrzeń literatury. Przestrzeń literacka rozumiana jest szerzej, obejmuje zarówno miejsca związane z życiem i twórczością autora (miejsce urodzenia, dom rodzinny, miejsca pobytu i zamieszkania w poszczególnych etapach życia, miejsca nauki, pracy, miejsca spotkań towarzyskich, miejsca pobytów turystycznych czy rekreacyjnych itd.), jak i miejsca przedstawione w treści jego utworów literackich. Z kolei przestrzeń literatury odnosi się tylko do tych miejsc, które opisane zostały przez autora w jego utworach, w których rozgrywa się akcja powieści, opowiadań, poematów. Mogą to być regiony, miejscowości lub miejsca istniejące realnie, które możemy odnaleźć w topografii terenu oraz te, które stanowią elementy fikcji literackiej, realnie nie istnieją i nie istniały, lecz umieszczone zostały w przestrzeni realnego miasta lub regionu, np. Kaliniec (Ka-

lisz) w *Nocach i dniach* M. Dąbrowskiej czy Kleryków (Kielce) w *Szyfowych pracach* S. Żeromskiego.

Dla potrzeb niniejszego opracowania, którego celem jest między innymi charakterystyka tej części przestrzeni kulturowej województwa wielkopolskiego, która ma związek z literaturą (zarówno bezpośredni – miejsca związane z twórcą i treścią utworów, jak i pośredni – miejsca pozwalające na kontakt z literaturą, jej przyswajanie, a także zapoznawanie się z problematyką literacką), proponuje się wprowadzenie na bazie zaprezentowanych wcześniej określeń turystyki literackiej niewielkich zmian w stosunku do przedstawionego zakresu znaczeniowego przestrzeni literackiej, przyjmując, że stanowi ona tę część przestrzeni geograficznej i społeczno-kulturowej, w której realizowane są potrzeby turystów związane z poznawaniem problematyki literackiej, a w szczególności z:

- odwiedzaniem miejsc związanych z życiem i twórczością poszczególnych autorów,
- odwiedzaniem miejsc, w których rozgrywała się akcja utworów literackich,
- odwiedzaniem miejsc gromadzenia i upowszechniania zbiorów literackich (bibliotek, wystaw stałych i czasowych),
- udziałem w spotkaniach autorskich i prelekcjach literackich,
- uczestnictwem w targach literackich i promocjach dzieł literackich,
- odwiedzaniem atrakcyjnych lub specjalistycznych księgarń oraz innych miejsc dystrybucji dzieł literackich.

W związku z powyższym przestrzeń, w której realizowana jest turystyka literacka, powinna odznaczać się bardziej rozbudowaną, trójplaszczynową strukturą, obejmującą zarówno proponowane wcześniej podtypy – podprzestrzeni literackiej i podprzestrzeni literatury, jak i nowy, dodatkowy człon tzw. podprzestrzeni „okołoliterackiej”, obejmującej miejsca związane z upowszechnianiem literatury i problematyki literackiej.

Celem niniejszej pracy jest identyfikacja i charakterystyka wybranych elementów (walorów) przestrzeni literackiej województwa wielkopolskiego oraz analiza świadomości społecznej w zakresie lokalizacji i funkcjonowania najważniejszych placówek realizujących potrzeby turystów w tej dziedzinie. Ze względu na niezwykle skomplikowaną i rozbudowaną strukturę przestrzeni literackiej w niniejszym opracowaniu ograniczono się jedynie do przedstawienia tych jej elementów, które mają wymiar rzeczywisty i obserwowalny, a więc pozwalają na bezpośrednią percepcję zmysłową ze strony turystów – miejsc związanych z życiem autorów (miejsc zamieszkania, muzeów, pracowni, izb pamięci), jak również najważniejszych instytucji i placówek gromadzenia i upowszechniania zbiorów literackich.

Materiały źródłowe wykorzystane w niniejszym opracowaniu podzielić można na dwie grupy:

- Materiały pierwotne – dotyczące znajomości problematyki związanej z turystyką literacką i lokalizacją najważniejszych obiektów zapewniających realizację tego typu turystyki na terenie województwa wielkopolskiego, zebrane metodą reprezentacyjnych badań ankietowych, w czterech grupach wiekowych mieszkańców Poznania i Wielkopolski. Pytania zawarte w kwestionariuszu dotyczyły percepcji pojęć turystyka kulturowa i literacka, wiedzy na temat lokalizacji

zacji najważniejszych walorów odnoszących się do turystyki literackiej, faktu odwiedzania obiektów muzealnych, wystaw i miejsc związanych z literaturą, uczestnictwa w spotkaniach autorskich i prelekcjach dotyczących literatury.

- Materiały wtórne – publikowane monografie, biografie, przewodniki i informatory zawierające informacje w zakresie walorów kulturowych na terenie województwa, m.in. *Wielkopolski słownik biograficzny* (1981), *Wielkopolska. Słownik krajoznawczy* (2002), *Poznań od A do Z* (1998), oraz strony internetowe wybranych placówek kulturalnych: Muzeum Narodowego w Poznaniu, Biblioteki Raczyńskich, Biblioteki Kórnickiej.

Literackie muzea biograficzne i miejsca pamięci

Z terenem Wielkopolski związane jest życie wielu wybitnych postaci z kręgu kultury i literatury polskiej. Niektóre z nich przebywały w Wielkopolsce krótko i nie zachowały się po ich pobycie lub działalności żadne ślady, innym poświęcono współcześnie ekspozycje muzealne i izby pamięci różnej wielkości i o różnej zasobności eksponatów. Obiekty te mają różny status własnościowy, organizacyjny i finansowane są z różnych środków – budżetu państwa lub województwa, budżetów lokalnych, gminnych i powiatowych, subwencji ministerialnych lub wojewódzkich, środków prywatnych. Zasadniczy ciężar utrzymania placówek i zabezpieczenia zbiorów spoczywa jednak na jednostkach prowadzących.

Największe biograficzne placówki muzealne działają w ramach organizacyjnych dwóch znaczących placówek kulturalnych – Muzeum Narodowego w Poznaniu oraz Biblioteki Raczyńskich.

W strukturze Muzeum Narodowego w Poznaniu funkcjonuje Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie. Muzeum mieści się w klasycystycznym pałacu z końca XVIII w., dawnej własności Gorzeńskich, będącym dziełem wybitnego architekta Stanisława Zawadzkiego. W sierpniu 1831 r. zatrzymał się tu Adam Mickiewicz w trakcie swojej podróży z Paryża, z misją do objętego powstaniem Królestwa Polskiego. W trakcie swojego krótkiego, trzytygodniowego pobytu w majątku Gorzeńskich poeta występował pod przybranym nazwiskiem Adama Mühla jako rzekomy krewny właścicieli, a zarazem nauczyciel ich synów. Do Królestwa próbował się przedostać w rejonie nadgranicznej wsi Komorze, jednak ze względu na zbliżającą się klęskę powstania i znaczne zagrożenie bezpieczeństwa zmuszony był do powrotu. W 1970 r. obiekt stał się własnością Muzeum Narodowego w Poznaniu, a po remoncie od roku 1975 zaadaptowany został na muzeum biograficzne o rozszerzonej ekspozycji, łączącej problematykę mickiewiczowską z rezydencjalną. Ekspozycja została zaaranżowana w taki sposób, aby z jednej strony odzwierciedlała warunki i atmosferę pobytu poety w pałacu, z drugiej natomiast przedstawiała specyficzny dla epoki charakter wyposażenia domu ziemiańskiego. Muzeum obejmuje aktualnie 22 pomieszczenia, rozmieszczone na dwóch kondygnacjach. W części parterowej dominuje problematyka mickiewiczowska, na piętrze zaś prezentowane są wnętrza XIX-wiecznej siedziby ziemiańskiej. W ramach ekspozycji biograficznej poety przedstawione są pamiątki osobiste, liczne doku-

Ryc. 1. Fragment ekspozycji muzeum w Śmiełowie

menty i fotografie, pierwodruki, obcojęzyczne edycje i ilustracje do utworów. Istotną część eksponatów stanowią liczne pamiątki związane z kultem wieszcza, m.in. rzeźby, medaliony, maska pośmiertna, projekty pomników, plakaty przedstawień teatralnych (ryc. 1). Ekspozycja na piętrze obejmuje zachowane wnętrza mieszkalne, w tym pokoje zamieszkiwane czasowo przez Adama Mickiewicza, a także jego córkę Marię Gorecką oraz Henryka Sienkiewicza. Poza działalnością wystawienniczą Muzeum prowadzi szeroko zakrojoną działalność edukacyjną (lekcje muzealne). Oferuje także realizację sesji naukowych, konferencji i warsztatów. Muzeum jest czynne od wtorku do piątku w godzinach od 9.00 do 16.00, w soboty i niedziele od 10.00 do 16.00.

W strukturze Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu oprócz Biblioteki Głównej zlokalizowanej w Poznaniu przy placu Wolności oraz jej licznych filii znajduje się 8 placówek kulturalnych, użyteczności publicznej, w tym 4 obejmujące muzealne ekspozycje biograficzne:

- 1) Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza w Poznaniu;
- 2) Mieszkanie-Pracownia Kazimierzy Iłłakowiczówny;
- 3) Izba Pamięci Jerzego Pertka;
- 4) Pracownia-Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego;
- 5) Ośrodek Dokumentacji Wielkopolskiego Środowiska Literackiego;
- 6) Oddział Dokumentów Życia Społecznego;
- 7) Dom Kultury „Pod Lipami”;

8) Pałac w Sapowicach (strona internetowa Biblioteki Raczyńskich: www.bracz.edu.pl).

Najbardziej znaną i najczęściej odwiedzaną placówką funkcjonującą w ramach Biblioteki Raczyńskich jest Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza. Obiekt powstał w czerwcu 1978 r. z fundacji Ignacego Mosia. Siedziba Muzeum znajduje się na Starym Rynku w Poznaniu, w XVI-wiecznej kamieniczce (ryc. 2), dawnej własności włoskiego architekta Jana Baptysty Quadro (budowniczego poznańskiego ratusza). Ekspozycja zlokalizowana w zabytkowym wnętrzu kamieniczki (obecnie w remoncie) obejmuje w dużej mierze kolekcję prywatną, zgromadzoną jeszcze przed utworzeniem muzeum przez Ignacego Mosia, polskiego działacza społecznego, kolekcjonera i hobbystę, a następnie, już po otwarciu Muzeum, systematycznie przez niego uzupełnianą do roku 2001 (śmierć fundatora). Kolekcję wzbogaciły dodatkowo darowizny osób prywatnych oraz zakupy Biblioteki Raczyńskich. Wśród eksponatów (łącznie ok. 2000) znajdują się wyroby rzemiosła artystycznego, dzieła sztuki, nawiązujące do epoki sienkiewiczowskiej, liczne rękopisy listów i utworów pisarza, w tym brudnopis listu otwartego do króla Prus Wilhelma II, dotyczący represyjnej polityki Prus wobec Polaków, pamiątnik Marii Radziejewskiej (przyjaciółki pisarza), a także popiersie, maska pośmiertna oraz odlew dłoni pisarza autorstwa rzeźbiarza Franciszka Ksawerego Blacka. Oprócz eksponatów do zbiorów Muzeum należy bogaty księgozbiór, liczący około 4,5 ty-

Ryc. 2. Zabytkowa, narożnikowa kamieniczka na Starym Rynku w Poznaniu – siedziba Muzeum Literackiego Henryka Sienkiewicza

siąca woluminów, związany z osobą pisarza lub nawiązujący do jego twórczości. Obok podstawowej działalności wystawienniczej oferta Muzeum obejmuje też różnego rodzaju imprezy i wystawy nie związane bezpośrednio z osobą pisarza (wystawy malarstwa, rzeźby, fotografii, promocje książek, spotkania z twórcami oraz programy edukacyjne skierowane do dzieci i młodzieży). Muzeum odwiedzane jest przez około 8000 osób rocznie (Łęcki, Maluśkiewicz (red.) 1998, www.mnp.art.pl, Łęcki 2003).

Trwałym akcentem, podkreślającym związki z Poznaniem poetki Kazimierzy Iłakowiczówny, jest Mieszkanie-Pracownia Kazimierzy Iłakowiczówny, zlokalizowane w jej dawnym mieszkaniu przy ul. Gajowej 4 (ryc. 3). Ekspozycja została udostępniona zwiedzającym w dniu 16 lutego 1984 r., w pierwszą rocznicę śmierci poetki. Składa się z dwóch części. W pierwszej zgromadzone zostały fotokopie dokumentów, listy, świadectwa, nagrody, które poetka otrzymała, indeks studencki, maska pośmiertna, wybrane wydania poezji, w drugiej – pokoju, który zamieszkiwała, zachowały się w układzie niezmienionym meble, wyposażenie oraz pamiątki osobiste. Muzeum czynne jest dwa razy w tygodniu w godzinach popołudniowych. Grupy przyjmowane są po zaawizowaniu (Łęcki, Maluśkiewicz (red.) 1998, *Wielkopolski słownik biograficzny* 1981).

Izba Pamięci Jerzego Pertka, pisarza i marynisty, autora 60 książek i ponad 1900 artykułów o tematyce morskiej, powstała w 1992 r. w domu, w którym zamieszki-

Ryc. 3. Budynek w Poznaniu przy ul. Gajowej, w którym mieści się Mieszkanie-Pracownia Kazimierzy Iłakowiczówny

wał, w Poznaniu przy ul. Zakręt 12. W roku 2004 zbiory te przeniesione zostały do siedziby Biblioteki Raczyńskich przy ul. św. Marcin 65. Kolekcja obejmuje bogaty księgozbiór, notatki dokumentacyjne oraz bogaty zbiór prasy marynistycznej. Dostęp do zbiorów jest aktualnie ograniczony, księgozbiór udostępniany jest przede wszystkim w celach naukowych (Łęcki, Małuśkiewicz (red.) 1998).

Pracownia-Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego powstała, podobnie jak Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza, z inicjatywy prywatnego kolekcjonera i księgarza Mariana Walczaka (1926–1981), który swój gromadzony przez okres 30 lat zbiór eksponatów, związanych z osobą pisarza oraz jego twórczością, przekazał oficjalnie na ręce Prezydenta Miasta Poznania 3 maja 1979 r. w dniu jubileuszu 150-lecia Biblioteki Raczyńskich. W postanowieniu umowy notarialnej dotyczącej przekazania kolekcji znalazł się zapis, by „pozostała po wsze czasy w mieście Poznaniu, tworząc niepodzielną i wyodrębnioną całość”. Pracownia-Muzeum została otwarta w 1986 r. jako Oddział Biblioteki Raczyńskich, w zabytkowej kamieniczce w Poznaniu przy ul. Wronieckiej 14 (ryc. 4). Kolekcja w przeważającej mierze obejmuje bogaty, liczący ponad 3000 woluminów, księgozbiór, w tym ponad 220 pierwszych wydań utworów, prawie wszystkie późniejsze edycje oraz zbiór pozycji naukowych dotyczących życia i twórczości Kraszewskiego. W zbiorach Muzeum znajdują się także rękopisy dzieł oraz listy pisarza, liczne fo-

Ryc. 4. Kamieniczka w Poznaniu przy ul. Wronieckiej, w której mieści się siedziba Ośrodka Dokumentacji Wielkopolskiego Środowiska Literackiego oraz Pracownia-Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego

tografie, dokumentacja prasowa a także liczne dary, które pisarz otrzymał z okazji jubileuszu 50-lecia twórczości literackiej (albumy, rzeźbiony fotel, którego haftowane obicia przedstawiają herby 12 województw historycznej Wielkopolski, artystycznie wykonane kałamarze, puchary, telegramy). Muzeum prowadzi działalność wystawienniczą i edukacyjną. Dla zwiedzających prowadzone są wykłady tematyczne poświęcone pisarzowi, jego twórczości i samej ekspozycji.

W Poznaniu przebywał przez krótki okres po zakończeniu I wojny światowej (lata 1920–1921) Stanisław Przybyszewski – kontrowersyjny pisarz-skandalista, poeta i dramaturg okresu Młodej Polski. Miejszem jego zamieszkania był gmach dyrekcji Poczty Polskiej, usytuowany u zbiegu ulic św. Marcin i Kościuszki, w którym zatrudniony był jako urzędnik – tłumacz. Zajmował się m.in. opracowaniem polsko-niemieckiego słownika technicznych wyrazów pocztowych. Na budynku znajduje się obecnie tablica pamiątkowa. Razem z pisarzem mieszkała w budynku dyrekcji Poczty Polskiej jego córka (również dramatopisarka i powieściopisarka – autorka słynnej *Sprawy Dantona*) Stanisława Przybyszewska, która podobnie jak ojciec pracowała w dyrekcji jako urzędniczka. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że Przybyszewski już wcześniej związany był z Wielkopolską. Urodził się w 1868 r. w Łojewie pod Inowrocławiem (obecnie województwo kujawsko-pomorskie), w latach 1884–1889 mieszkał i uczęszczał do szkoły w Wągrowcu. Pisarz zmarł w roku 1927 w Jarontach pod Inowrocławiem (*Wielkopolski słownik biograficzny* 1981).

Z Poznaniem ściśle powiązane było życie i twórczość wielu twórców literatury XX w. m.in. Romana Brandstaettera, Eugeniusza Paukszty, jednak nie stworzono jak dotąd oddzielnych, samodzielnie funkcjonujących placówek muzealnych, w których prezentowany byłby ich dorobek.

Przez prawie trzydzieści lat, tj. w okresie 1948–1950 oraz 1960–1987, związane były z Poznaniem losy Romana Brandstaettera – dramatopisarza, poety, tłumacza pochodzenia żydowskiego, urodzonego w 1906 r. w Tarnowie. Po nawróceniu na wiarę chrześcijańską stał się jednym z najbardziej znanych pisarzy i działaczy społecznych kręgu katolickiego. W niezwykle bogatym dorobku pisarza należy wymienić choćby takie pozycje, jak: dramaty – *Ludzie z martwej dzielnicy*, *Józef Sułkowski*, *Król Stanisław August*; utwory prozatorskie – *Jezus z Nazaretu*, *Moja podróż sentymentalna*, *Przypadki mojego życia*; liczne poematy oraz przekłady biblijne. Za swoją twórczość otrzymał wiele prestiżowych nagród. Wśród nich nagrodę państwową I stopnia za libretto do opery Tadeusza Szeligowskiego *Bunt żaków*, nagrodę polskiego Pen Clubu za przekłady biblijne z języka hebrajskiego oraz nagrodę Herder Preis wręczaną przez Uniwersytet Wiedeński. Podejmowane były też starania o nominowanie powieści *Jezus z Nazaretu* do Literackiej Nagrody Nobla. Starania te przerwała śmierć twórcy w 1987 r. Pochowany został na poznańskim cmentarzu na Miłostowie. Pobyt Brandstaettera w Poznaniu upamiętniają dwie tablice pamiątkowe. Pierwsza wmurowana na budynku przy ul. Winogrady 37, w którym przez wiele lat mieszkał, druga w krużganku kościoła oo. Dominikanów. Funkcjonujące przy tym kościele lektorium dla duszpasterstwa akademickiego nazwano jego imieniem, gromadzone są tu także pamiątki po pisarzu (Łęcki, Maluśkiewicz (red.) 1998).

Przez wiele lat mieszkał w Poznaniu Eugeniusz Paukszta (1916–1979), autor powieści współczesnych, historycznych, licznych opowiadań oraz powieści dla młodzieży. Pochowany jest w Alei Zasłużonych cmentarza junikowskiego.

Położony w odległości 20 kilometrów na południe od Poznania Kórnik jest miejscem urodzenia poetki, laureatki Nagrody Nobla Wisławy Szymborskiej, której ojciec, Wincenty Szymborski, był okresowo zarządcą dóbr kórnickich. Budynek, w którym urodziła się poetka, położony jest przy ul. Prowent 4. Z centrum miasta prowadzi do niego 1,5-kilometrowa promenada jej imienia. Aktualnie znajdują się tu mieszkania prywatne pracowników Instytutu Dendrologii. Na budynku w roku śmierci poetki została odsłonięta pamiątkowa tablica.

W położonym około 12 km na południe od Poznania Puszczykowie, przy ul. Słowackiego 1, zlokalizowane jest Muzeum-Pracownia Arkadego Fiedlera. Prywatne muzeum zostało udostępnione zwiedzającym w styczniu 1974 r. w rodzinnej willi Fiedlerów. Ekspozycja prezentuje eksponaty przywiezione z wypraw do Ameryki Północnej i Południowej, Azji i Europy przez podróżnika – pisarza, a także jego synów Marka i Arkadego Radosława, jak również pamiątki związane z udziałem pisarza w II wojnie światowej. W Muzeum zgromadzono zbiory etnograficzne, przyrodnicze, religijne oraz ludowe rzemiosło. Do najbardziej interesujących eksponatów należą maski i rzeźby obrzędowe, trofea ludzkich głów, tradycyjna broń, kolekcje motyli i pajaków oraz kolekcja książek Arkadego Fiedlera.

Integralną część ekspozycji stanowi otaczający willę tzw. Ogród Tolerancji, na którego terenie zgromadzono repliki rzeźb i obiektów istotnych dla rozwoju różnych cywilizacji – posąg Buddy z Bamian, Brama Słońca z Tiahuanaco, Głowa z Wyspy Wielkanocnej, kopia piramidy Cheopsa, replika statku „Santa Maria” Krzysztofa Kolumba. W ofercie Muzeum znajdują się też wystawy czasowe o tematyce podróżniczej oraz propozycje spotkań i prezentacji z udziałem synów pisarza. Muzeum nie otrzymuje subwencji z budżetu miasta i pozostaje w całości na samodzielnym utrzymaniu.

Jednym z najbardziej znanych biograficznych obiektów muzealnych Wielkopolski jest Muzeum-Dworek Marii Dąbrowskiej w Russowie, stanowiący oddział terenowy Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej w Kaliszu.

Inicjatywa utworzenia muzeum pisarki zarysowała się już w 1965 r., jednak obiekt udostępniony został zwiedzającym dopiero w 1971 r. jako Izba Pamięci Marii Dąbrowskiej. Status Oddziału Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej uzyskało dopiero w 1978 r. Ekspozycja obejmuje rekonstrukcję pomieszczeń domu rodzinnego Dąbrowskiej. Przy aranżacji wnętrza posłużono się tzw. metodą rekonstrukcji muzealnej (w stylu epoki), ponieważ autentyczne wyposażenie budynku, poza pojedynczymi eksponatami, niestety nie zachowało się. W obiekcie przedstawiono również elementy ostatniego mieszkania Marii Dąbrowskiej oraz utworzono ekspozycję jej twórczości literackiej. W latach 80. XX w. rozpoczęto rewaloryzację parku dworskiego, na którego terenie urządzono dodatkowo ekspozycję etnograficzną budownictwa chłopskiego regionu kaliskiego. Funkcjonujący w ramach Muzeum Okręgowego Dział Naukowo-Oświatowy ma dodatkowo w swojej ofercie kontakty ze szkołami, prelekcje i odczyty, prowadzenie lekcji muzealnych. W Muzeum organizowane są wystawy czasowe oraz imprezy cy-

kliczne – *Niedziela u Niechciców, Wielkanoc u Dąbrowskiej, Jesień w Skansenie, Majówka w Skansenie*.

W Kaliszu znajduje się dom rodzinny poety i dramatopisarza Adama Asnyka. Asnyk urodził się 11 września 1838 r. w rodzinie Kazimierza, uczestnika powstania listopadowego, który po okresie zesłania zamieszkał w kamienicy przy ul. Warszawskiej 60 (aktualnie Zamkowa).

W mieszkaniu, które zajmowali Asnykowie, nie ma dziś żadnych śladów ich bytności. Jedyne, co świadczy o tym fakcie, to tablica pamiątkowa wmurowana w ścianę budynku. Miejsmem pamięci jest natomiast szkoła, której poeta był absolwentem – aktualnie najstarsze liceum ogólnokształcące w Kaliszu, założone w 1773 r. przez Komisję Edukacji Narodowej, w czasach nauki poety noszące nazwę Wyższej Szkoły Realnej. W roku 1923 szkole nadano imię Adama Asnyka. W 50. rocznicę tego wydarzenia, w roku 1973 r. na ścianie budynku wmurowano pamiątkową tablicę. W sąsiedztwie budynku szkolnego, przy placu Kilińskiego, w roku 1960 odsłonięty został pomnik poety, dłuta artysty plastyka Jerzego Jaruszkiwicza (*Wielkopolska. Słownik krajoznawczy* 2002).

Z Wielkopolską związana jest ściśle biografia Zofii Urbanowskiej. Pisarka urodziła się w 1849 r. we wsi Kowalewek w powiecie konińskim, dzieciństwo spędziła w pobliskim Morzysławiu (aktualnie osiedle Konina), lata szkolne natomiast początkowo w Kaliszu (szkoła przy tzw. Instytucie Rządowym), a następnie w Poznaniu (Gimnazjum Sióstr Urszulanek). Po prawie 30-letnim pobycie w Warszawie w początkach XX w. powróciła do rodzinnego Konina, gdzie zamieszkała w dworku będącym uprzednio własnością jej matki. Powstały w połowie XIX w. obiekt zlokalizowany jest przy ul. Obróńców Westerplatte 2, u zbiegu z ul. Urbanowskiej. Nie jest udostępniany zwiedzającym, jednak od roku 1957 na frontowej ścianie budynku wmurowana jest tablica poświęcona mieszkającej tu pisarce. Miejsmem upamiętniającym Urbanowską jest także Szkoła Podstawowa nr 1 w Koninie, nosząca jej imię. Przed budynkiem szkoły w styczniu 1978 r. odsłonięty został pomnik pisarki projektu artysty plastyka Krzysztofa Łukaszewskiego. Na cmentarzu przy ul. Kolskiej znajduje się grobowiec rodzinny pisarki (Łęcki 2003).

We wsi Kołaczkowo w powiecie wrzesińskim największą atrakcją turystyczną stanowi klasycystyczny, piętrowy pałac z początku XIX w., który w latach 1920–1925 stanowił własność Władysława Reymonta (pisarza, laureata Nagrody Nobla w 1924 r.). W roku 1967 na ścianie zewnętrznej pałacu wmurowana została tablica upamiętniająca pobyt Reymonta. Aktualnie pałac stanowi siedzibę Gminnego Ośrodka Kultury. Wewnątrz obiektu znajduje się Izba Pamięci Władysława Reymonta, w której prezentowane są pamiątki po pisarzu. Zachowały się m.in. meble używane przez pisarza. W drugą sobotę i niedzielę maja Gminny Ośrodek Kultury w Kołaczkowie organizuje cykliczną imprezę kulturalną – Dni Reymontowskie (Łęcki 2003).

Piła jest miastem rodzinnym Stanisława Staszica, wielkiego działacza okresu oświecenia – pisarza, publicysty, filozofa, geografa i geologa.

Na terenie miasta, przy ul. Browarnej 18, zachował się zabytkowy, niewielki budynek – miejsce zamieszkania rodziny Stasziców, aktualnie siedziba Muzeum

Stanisława Staszica. Na fasadzie budynku umieszczona jest tablica, upamiętniająca postać działacza i pisarza, odsłonięta w 1955 r. Na tyłach obiektu położony jest niewielki ogród, w którym latem odbywają się koncerty. Zbiory Muzeum liczą ponad 1500 eksponatów. Na muzealną kolekcję składają się m.in. rękopisy, ikonografia, mapy, medale, pocztówki, rękopisy, druki oraz przedmioty użytkowe. W bibliotece przynależącej do Muzeum, liczącej prawie 3400 woluminów, znajduje się kilkadziesiąt oryginalnych dzieł Staszica i jego przekładów z języka francuskiego, a także kilkaset różnorodnych publikacji dotyczących jego osoby (strona internetowa Muzeum Stanisława Staszica w Pile: www.muzeumstaszica.pl).

Współcześnie Poznań jest miejscem zamieszkania niezwykle popularnej autorki powieści dla młodzieży Małgorzaty Musierowicz (twórczyni cyklu powieściowego *Jeźycjada*). Pisarka przez wiele lat mieszkała w poznańskiej dzielnicy Jeżyce. Aktualnie mieszka w strefie okołomiejskiej. Z jej biografią powiązane są m.in. takie miejsca w Poznaniu, jak VII Liceum Ogólnokształcące, do którego uczęszczała, czy Akademia Sztuk Pięknych, gdzie studiowała. Przez wiele lat z Poznaniem związany był również brat pisarki, Stanisław Barańczak, poeta, krytyk literacki, tłumacz poezji, jeden z najważniejszych twórców tzw. Nowej Fali (grupa autorów, na których twórczość miały wpływ przełomowe wydarzenia społeczno-polityczne drugiej połowy XX w.). Stanisław Barańczak jest absolwentem I Liceum Ogólnokształcącego w Poznaniu oraz Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (filologia polska). Obecnie przebywa w Stanach Zjednoczonych (Stabro 1989).

Instytucje i placówki gromadzenia i upowszechniania zbiorów literackich

Istotne miejsce w przestrzeni literackiej Poznania zajmuje Ośrodek Dokumentacji Wielkopolskiego Środowiska Literackiego. Utworzony został w roku 1983 w ramach organizacyjnych Biblioteki Raczyńskich jako tzw. placówka zbiorów specjalnych. Podobnie jak Muzeum-Pracownia Józefa Ignacego Kraszewskiego, mieści się w kamienicy przy ul. Wronieckiej 14 i tutaj też przechowywana jest całość jego zbiorów. Ośrodek ma dobrze wyposażoną pracownię oraz czytelnię. Celem placówki jest gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie rękopisów, książek, wydawnictw i materiałów naukowych, związanych z twórczością wielkopolskich pisarzy, a także materiałów dokumentujących wydarzenia życia literackiego Wielkopolski. Zbiory Ośrodka uporządkowane są w trzech zespołach: księgozbiór, rękopisy oraz dokumentacja historyczno-literacka.

Księgozbiór liczy prawie 4 tysiące woluminów i obejmuje literaturę piękną, eseistykę, prace historyczne, prace krytycznoliterackie oraz tłumaczenia autorów wielkopolskich. Zdecydowana większość zbiorów to prace pochodzące z drugiej połowy XX w. oraz współczesne, choć znaczące miejsce zajmują tu także pozycje wydane w okresie międzywojennym.

Zespół rękopisów obejmuje głównie prace literackie pisarzy poznańskich. Są to materiały o charakterze literacko-dokumentacyjnym i biograficzno-pamiętko-

wym, zapisy utworów powstające w toku procesu twórczego, dzienniki, wspomnienia i korespondencja, a także liczne pamiątki, fotografie, zaproszenia, dokumenty, przedmioty sztuki oraz przedmioty użytkowe. Zespół rękopisów obejmuje też stanowiące autonomiczne całości Archiwum Oddziału Poznańskiego Związku Literatów Polskich z okresu 1929–1983 oraz Archiwum Wydawnictwa Poznańskiego z lat 1956–1993.

Dokumentację historyczno-literacką tworzy zespół różnorodnych przekazów powstających w związku z wydarzeniami życia literackiego.

Ośrodek organizuje także wystawy historyczno-literackie poświęcone literatom oraz wydarzeniom literackim. Mają one zarówno charakter retrospektywny, jak i związany ze współczesnością.

Oddział Dokumentów Życia Społecznego Biblioteki Raczyńskich powstał w 1983 r. Celem tej placówki jest gromadzenie dokumentów związanych z Poznaniem i Wielkopolską oraz niektórych materiałów ogólnopolskich. Zbiory oddziału liczą ponad 52 tysiące egzemplarzy z okresu po II wojnie światowej oraz okresu międzywojennego.

Pałac w Sapowicach należący od 1990 r. do Biblioteki Raczyńskich, o atrakcyjnej lokalizacji nad Jeziorem Strykowskim, w odległości 30 km od miasta Poznania, przy trasie Poznań–Stęszew–Zielona Góra, łączy cechy wypoczynkowego obiektu noclegowego z funkcją kulturalną. W obiekcie znajdują się magazyny zbiorów

Ryc. 5. Zamek w Kórniku – siedziba Biblioteki Kórnickiej

Biblioteki Raczyńskich oraz filia stęszewskiej Biblioteki Publicznej (strona internetowa Biblioteki Raczyńskich: www.bracz.edu.pl).

Jedną z najbardziej znanych instytucji gromadzenia i upowszechniania dzieł literackich w województwie i w kraju jest Biblioteka Kórnicka działająca od roku 1826, a założona przez Tytusa Działyńskiego. Biblioteka ma swoją główną siedzibę w Kórniku. Ma również filię w Pałacu Działyńskich na Starym Rynku w Poznaniu. Zbiory Biblioteki Kórnickiej obejmują około 350 tysięcy woluminów, w tym 30 tysięcy starych druków i 15 tysięcy rękopisów. Pod względem tematycznym dotyczą one przede wszystkim historii i literatury polskiej. Zawierają wiele unikatowych pozycji, niezwykle cennych dla kultury polskiej. W obu działach Biblioteki mieszczą się czytelnie umożliwiające korzystanie z wybranych eksponatów.

Niezwykle ważną placówką jest w tym zakresie również Biblioteka Uniwersytecka, będąca najważniejszą biblioteką naukową w Wielkopolsce. Stanowi ona jednostkę organizacyjną Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Zlokalizowana jest przy ul. Ratajczaka w Poznaniu. Tworzy przestrzeń wiedzy zebranej i dostępnej w kolekcjach historycznych oraz najnowszych źródłach informacji. W swojej działalności dąży do zapewnienia w sposób optymalny obsługi naukowej pracowników uczelni wielkopolskich oraz studentów, jak również społeczeństwa Poznania i Wielkopolski. Biblioteka wykorzystuje nowoczesne środki organizowania

Ryc. 6. Wnętrze biblioteki masoników w pałacu w Ciążeńiu

dostępu do wiedzy i dynamicznie rozwijającą się informatyzację. Jest otwarta na współpracę ze środowiskiem nauki i kultury oraz realizuje szeroko zakrojone działania na rzecz społeczeństwa Wielkopolski i osób przyjezdnych (wystawy czasowe, prelekcje, prezentacje, konferencje) (strona internetowa Biblioteki Uniwersyteckiej: lib.amu.edu.pl).

Interesującym miejscem przestrzeni literackiej Wielkopolski jest należący do Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Pałac w Ciążeńiu nad Wartą, w którym mieści się Dom Pracy Twórczej. W Ciążeńiu przechowywana jest jedna z największych kolekcji literatury masońskiej w Europie, w tym unikalne druki różokrzyżowców, a także współczesne wydawnictwa masońskie. Z bazy noclegowej i konferencyjnej pałacu korzystać mogą zarówno osoby związane z uniwersyteckim środowiskiem naukowym, jak i goście spoza uczelni.

Analiza świadomości społecznej w zakresie przestrzeni literackiej Wielkopolski

W ramach badania świadomości społecznej w zakresie turystyki literackiej w listopadzie i grudniu 2012 r. przeprowadzono ankietę wśród mieszkańców województwa wielkopolskiego. Objęto nią stosunkowo niewielką próbę reprezentacyjną liczącą 200 respondentów. Ankietowani w większości (68% badanych – 136 osób) pochodzili z terenu miasta Poznania, 14,5% (29 osób) stanowili mieszkańcy miast powiatowych – Chodzieży, Gniezna, Kalisza, Konina, Kościana, Leszna, Ostrowa Wielkopolskiego, 9% (18 osób) – mieszkańcy mniejszych miast o statusie gminnym i 8,5% (17 osób) – mieszkańcy wsi. Badania przeprowadzono wśród uczniów wybranych szkół średnich, studentów UAM, Uniwersytetu Przyrodniczego oraz Politechniki Poznańskiej, a także osób pracujących i emerytów. W grupie respondentów znalazło się 126 kobiet (63% badanych) oraz 74 mężczyzn (37%). Przekrój wiekowy kształtował się następująco: 45 osób (22,5%) – młodzież do 19 roku życia, 69 osób (34,5%) – do 30 roku życia, 47 osób (23,5%) – pomiędzy 30 a 50 rokiem życia oraz 39 osób (19,5%) – powyżej 50 roku życia. Pytania w kwestionariuszu badawczym dotyczyły: interpretacji pojęć turystyka kulturowa i literacka, znajomości nazwisk literatów związanych z Wielkopolską, znajomości lokalizacji muzeów biograficznych w Wielkopolsce, uczestnictwa w spotkaniach autorskich i promocjach książek, faktu i częstotliwości odwiedzania muzeów biograficznych, a także częstotliwości korzystania z księgarń i bibliotek (por. załącznik).

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że większość respondentów (ponad 90%) prawidłowo interpretuje pojęcia turystyki kulturowej, nieco mniej – prawie 75% – w sposób właściwy pojmuje pojęcie turystyki literackiej. Należy zaznaczyć, że zarówno w odniesieniu do pierwszego, jak i drugiego pytania więcej właściwych odpowiedzi udzieliły kobiety. Dalsze pytania w kwestionariuszu badawczym nastęrczały respondentom już zdecydowanie więcej trudności. Tylko niespełna 60% badanych (119 osób) potrafiło wymienić

prawidłowo przynajmniej jedno nazwisko pisarza związanego z Wielkopolską. Zdecydowanie najczęściej prawidłowych wypowiedzi zanotowano w młodszych grupach wiekowych. Najczęściej wymieniano nazwisko popularnej powieściopisarki dla młodzieży – Małgorzaty Musierowicz (łącznie we wszystkich grupach wiekowych 125 wypowiedzi) oraz stosunkowo słabo i przez krótki okres związanych z Wielkopolską, Mickiewicza (107 wypowiedzi) i Sienkiewicza (66 wypowiedzi), co wynikało zapewne ze znajomości lokalizacji na terenie Wielkopolski poświęconych ich postaciom muzeów biograficznych, w dalszej kolejności natomiast Arkadego Fiedlera i Wisławy Szymborskiej. Wśród starszych respondentów (powyżej 30 roku życia) wymieniano częściej nazwiska Arkadego Fiedlera (39 wypowiedzi), Marii Dąbrowskiej (31 wypowiedzi), Wisławy Szymborskiej (24 wypowiedzi) i Kazimierzy Iłłakowiczówny (11 wypowiedzi), a także Józefa Ignacego Kraszewskiego (10 wypowiedzi). Sporadycznie i tylko w grupie wiekowej powyżej 50 roku życia pojawiały się nazwiska Romana Brandstaettera (4 odpowiedzi), Eugeniusz Paukszty (4 odpowiedzi), Władysława Reymonta (3 wypowiedzi), Stanisława Przybyszewskiego (2 wypowiedzi) oraz Egona Nagawskiego (2 wypowiedzi).

Spśród znanych na terenie województwa wielkopolskiego muzeów biograficznych najczęściej wymieniano Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie (96 wypowiedzi), Muzeum-Pracownię Arkadego Fiedlera w Puszczykowie (36 wypowiedzi), Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza (66 wypowiedzi), Muzeum-Dworek Marii Dąbrowskiej w Russowie (29 wypowiedzi) oraz Mieszkanie-Pracownię Kazimierzy Iłłakowiczówny i Pracownię-Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego – po 10 wypowiedzi. Wśród osób, które udzielały w tym zakresie prawidłowych odpowiedzi, dominowali zdecydowanie mieszkańcy Poznania. Należy także zaznaczyć, że prawie 90% respondentów z Kalisza wymieniło w tym punkcie prawidłowo Muzeum-Dworek Marii Dąbrowskiej w Russowie. Tylko 21 respondentów (10,5%) potrafiło wymienić prawidłowo więcej niż trzy wielkopolskie biograficzne obiekty muzealne.

Zwraca uwagę fakt sporadycznego odwiedzania muzeów biograficznych o profilu literackim. Ponad 40% respondentów (81 osób) nie odwiedziło nigdy żadnego obiektu muzealnego tej kategorii, kolejne 30% respondentów (61 osób) odwiedziło tylko jeden taki obiekt, z czego prawie połowa (28 osób) poza terenem Wielkopolski. Były to najczęściej odwiedziny w trakcie kolonii, obozów i szkolnych wycieczek. 52 respondentów (26% badanej grupy) zwiedziło 2 literackie muzea biograficzne, a tylko 3% (6 osób) – 3.

Większość respondentów odwiedzała muzea literackie grupowo, w trakcie wyjazdów zorganizowanych (wycieczek szkolnych, zakładowych, obozów, kolonii). Tylko 15% z grupy osób, które zadeklarowały swoją przynajmniej jednorazową obecność w literackim muzeum biograficznym, odwiedziło taki obiekt indywidualnie lub w gronie rodziny.

Nieliczni respondenci (5% badanej zbiorowości, tj. 10 osób) uczestniczyli w spotkaniach literackich. Byli to wyłącznie mieszkańcy Poznania, kobiety w wieku poniżej 30 lat, biorące udział w spotkaniach z Małgorzatą Musierowicz (6 osób) oraz Barbarą Wachowicz (4 osoby).

Respondenci wykazywali stosunkowo duą częstotliwość korzystania z bibliotek. Były to jednak najczęściej biblioteki szkolne bądź uczelniane, ponieważ wypowiedzi potwierdzające pojawiały się w najmłodszych grupach wiekowych (ponad 70% respondentów poniżej 30 roku życia). Dla porównania, w grupie osób powyżej 30 roku życia było to już tylko około 15%.

Odmienne przedstawiała się sytuacja w zakresie odwiedzania księgarń. Na zdecydowanie częstsze wizyty w księgarniach wskazywały z jednej strony osoby w kategorii wiekowej 20–25 lat, z drugiej natomiast powyżej 50 roku życia. Stosunkowo rzadko pojawiały się tam osoby najmłodszej oraz średniej grupy wiekowej. Zjawisko to można tłumaczyć stosunkowo niewielką niezależnością finansową roczników młodszych oraz znacznym obciążeniem zawodowym grup wiekowych 25–50 lat.

Podsumowanie

Przeprowadzona charakterystyka najważniejszych elementów przestrzeni literackiej województwa wielkopolskiego oraz analiza stanu świadomości społeczeństwa wielkopolskiego w zakresie turystyki literackiej pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

- 1) województwo wielkopolskie jest obszarem, z którym związane było życie, a także twórczość wielu polskich literatów, stanowi zatem potencjalnie atrakcyjną przestrzeń penetracji w zakresie turystyki literackiej;
- 2) największe istniejące obiekty muzealne dotyczą jednak na ogół twórców dość luźno związanych z Wielkopolską i przebywających tu tylko czasowo (np. Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie, czy Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza w Poznaniu); zauważa się natomiast brak wyodrębnionych wyraźnie placówek upamiętniających życie i działalność twórców wywodzących się z Wielkopolski lub mieszkających tu i tworzących przez długi okres życia (np. Asnyk, Urbanowska, Brandstaetter, Pauksza czy Pertek);
- 3) istniejące na terenie województwa placówki muzealne są słabo spopularyzowane oraz często trudno dostępne komunikacyjnie (np. Śmiełów, Kołaczkowo) i w związku z tym odwiedzane sporadycznie przez mieszkańców regionu, zarówno indywidualnie, jak i w grupach zorganizowanych, o czym świadczą informacje pozyskane w drodze badań ankietowych;
- 4) zwraca uwagę stosunkowo niska świadomość społeczna w zakresie znajomości znanych postaci z kręgu literatury związanych z Wielkopolską;
- 5) niepokojące jest także niewielkie zainteresowanie respondentów, szczególnie w młodszych grupach wiekowych, placówkami upowszechniania wiedzy o literatach i literaturze; większość odwiedzin w placówkach upamiętniających twórców literatury inicjowanych jest przez nauczycieli w okresie roku szkolnego lub opiekunów grup w okresie wakacyjnym; brak natomiast indywidualnych inicjatyw penetracyjnych w zakresie turystyki literackiej;

- 6) respondenci wykazują zwykle większą znajomość istnienia i lokalizacji placówek muzealnych spoza regionu Wielkopolski, które odwiedzają w czasie dłuższych wycieczek i wakacji;
- 7) niewielkie jest także zainteresowanie placówkami gromadzenia i udostępniania zbiorów literackich, mimo że ich oferta jest bogata i poznawczo interesująca.

W celu zwiększenia atrakcyjności przestrzeni turystyki literackiej w województwie wielkopolskim, a w konsekwencji rozszerzenia zainteresowania tą formą turystyki na większą liczbę osób, postuluje się w dalszej perspektywie zwiększenie liczby biograficznych placówek muzealnych (uwzględniając przede wszystkim twórców ściśle związanych z Poznaniem i województwem wielkopolskim), zintensyfikowanie promocji obiektów już istniejących, a także uatrakcyjnienie ich oferty m.in. poprzez organizację warsztatów literackich, wprowadzenie do programu zwiedzania prezentacji audiowizualnych, zmian w czasie funkcjonowania (umożliwiłyby to zwiedzanie obiektów również w godzinach późniejszych) oraz zwiększenie dostępności komunikacyjnej placówek położonych peryferyjnie.

Literatura

- Buczowska K., 2009, *Literatura podróżnicza faktu niedocenianą niszą turystyki literackiej*, [w:] *Turystyka kulturowa*, www.turystykakulturowa.org, 1/2009, 4–13.
- Gaworecki W.W., 2003, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Gąsiorowski A., Topolski J. (red.), 1981, *Wielkopolski słownik biograficzny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Kowalczyk A., 2002, *Geografia turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Łęcki W., 2003, *Wielkopolska. Przewodnik po miejscach ładnych i ciekawych*, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- Łęcki W., Maluśkiewicz P. (red.), 1998, *Poznań od A do Z. Leksykon krajoznawczy*, Wydawnictwo Naukowe Kurpisz, Poznań.
- Mika M., 2007, *Formy turystyki poznawczej*, [w:] W. Kurek (red.), *Turystyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- von Rohrscheidt A.M., *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Millennium, Gniezno.
- Stabro S., 1989, *Poeta odrzucony*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Wawrzyniak M., 2010, *Czytanie miasta – idea produktu turystyki literackiej na przykładzie Łodzi*, [w:] W. Łęcki (red.), *Turystyka kulturowa*, 3, Łódź.
- Wielkopolska. *Słownik krajoznawczy*, 2002, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.

Summary

The space of literature tourism Wielkopolska voivodeship

The article is written in order to identify and characterize chosen elements and values of Wielkopolska region's literature. Objects functioning in voivodeship such as biographical museums, chambers of memory and other related to the life and work of writers have been put under consideration in the analysis of the article. Attention was also drawn to the most important institutions and establishments of gathering and publicize the literature.

The second part of the study is based on questionnaire's research and the attempt of evaluation of social awareness among Wielkopolska's habitants within the scope of knowledge of localization and work of the most important institutions which build the literature tourist area in the voivodeship and of link between chosen authors and the Wielkopolska.

Key words: literature tourism, space of tourism, biographical museum, author

Załącznik

Ankieta: Świadomość społeczna w zakresie turystyki literackiej

1. Płeć: K   M   *
2. Wiek: 15–19 lat
                  20–29 lat
                  30–39 lat
                  40–49 lat
                  50–59 lat
                  60 lat i więcej*
3. Wykształcenie: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie ogólnokształcące, średnie zawodowe, wyższe licencjackie lub inżynierskie, wyższe magisterskie*
4. Zawód wykonywany: .....
5. Miejsce zamieszkania: *
                          miasto Poznań
                          miasto powiatowe
                          miasto siedziba gminy
                          wieś
5. Z czym kojarzy się Panu/i pojęcie turystyki kulturowej?
.....
.....
6. Z czym kojarzy się Panu/i pojęcie turystyki literackiej?
.....
.....
7. Proszę wymienić znane Panu/i nazwiska literatów związanych z Wielkopolską:
.....
.....
8. Proszę wymienić znane Panu/i muzea biograficzne lub inne miejsca pamięci poświęcone literatom na terenie Wielkopolski
.....
.....
9. Czy odwiedzał/a Pan/i miejsca związane z życiem i twórczością pisarzy polskich lub zagranicznych? Jeśli tak, proszę je wymienić:
TAK   NIE*
.....
.....

10. W jaki sposób zwiedzał/a Pan/i muzea biograficzne?*
- indywidualnie
  - z rodziną lub przyjaciółmi
  - w ramach wycieczek szkolnych lub studenckich
  - w ramach kolonii lub obozów
  - w ramach wycieczek lub wczasów zorganizowanych
11. Czy uczestniczył/a Pan/i w spotkaniach autorskich i promocjach książek?
- TAK   NIE*
- Jeśli tak, to proszę wymienić autorów, lub książki:
- .....
- .....
12. Czy korzysta Pan/i z bibliotek publicznych?
- TAK   NIE*
- Jeśli tak, to jak często:*
- raz w tygodniu
  - raz w miesiącu
  - kilka razy w ciągu roku
  - rzadziej
13. Jak często odwiedza Pan/i księgarnie?*
- nie odwiedzam
  - raz w tygodniu lub częściej
  - raz w miesiącu
  - kilka razy w roku
  - rzadziej

* proszę podkreślić właściwą odpowiedź

Ewa Tresenberg, Paulina Gołaska

Aktywność turystyczna rodzin dzieci i młodzieży z zaburzeniami ze spektrum autyzmu

Turystyka jako forma spędzania wolnego czasu staje się coraz bardziej popularna. Także w środowisku osób z niepełnosprawnością widać wzrost zainteresowania różnymi jej dziedzinami. Mówiąc o roli turystyki w terapii i rehabilitacji osób niepełnosprawnych, ma się jednak najczęściej na myśli takiego typu nieprawidłowości, które są związane z obniżeniem poziomu funkcjonowania fizycznego lub intelektualnego (poznawczego). Wciąż jednak niewiele uwagi poświęca się niesprawności psychicznej (nie związanej z obniżeniem poziomu ilorazu inteligencji). Do grupy tej zaliczyć można zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD). Pytanie badawcze, które stało się głównym obszarem zainteresowania autorek, dotyczyło charakterystyki aktywności turystycznej rodzin dzieci i młodzieży z zaburzeniami z autystycznego spektrum. Informacje zebrano na podstawie odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie przekazanej rodzicom za pośrednictwem Internetu. Uzyskane wyniki umożliwiły skonstruowanie obrazu tej zyskującej wymiar rehabilitacyjny i terapeutyczny działalności. Jak można przypuszczać, pozwolą one także precyzyjniej oraz w sposób bardziej dostosowany do potrzeb tej specyficznej grupy odbiorców projektować programy systemowych oddziaływań pomocowych.

Słowa kluczowe: autystyczne spektrum zaburzeń, aktywność turystyczna, kinezyterapia, rehabilitacja

Wstęp

Problematyka aktywności ruchowej osób z niepełnosprawnością jest dziedziną rozwijającą się dynamicznie. Coraz większy wachlarz metod rehabilitacyjnych, propozycji zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży, ćwiczeń i treningów dla dorosłych przyczynia się do podejmowania badań nad jej wpływem na rozwój osoby niepełnosprawnej. Oczywiście wydaje się fakt, że jakkolwiek pojmowana intencjonalna, zaplanowana aktywność ruchowa staje się niezbędnym elementem terapii osób z niepełnosprawnością. Oprócz bezsprzecznie pozytywnych efektów w sferze motorycznej, które stanowiły impuls do stworzenia rozbudowanej sieci zmodyfikowanych adekwatnie do potrzeb uczestników obszarów terapii opartej na ruchu, nie należy zapominać o korzyściach w sferze poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej czy społecznej.

Psychologiczne modele aktywności ruchowej

Wśród teoretycznych modeli ruchu w ujęciu psychologicznym warto zwrócić uwagę na kilka, z których płynące wnioski mogą zostać wykorzystane w rozważaniach dotyczących niepełnosprawności. Jednym z częściej opisywanych jest ekologiczny model aktywności ruchowej Gibson (2000). Autorka ta, jedna z pierwszych, wieloaspektowo opisała wpływ ruchu na rozwój dziecka. Uważa ona, że nabywanie przez jednostkę informacji o świecie, tworzenie tzw. afordancji, które są zestawami czynności podejmowanych w reakcji na oddziaływania otoczenia, dokonuje się tylko i wyłącznie poprzez podejmowane czynności ruchowe. Aktywność motoryczna staje się źródłem możliwości powiększania doświadczeń związanych ze środowiskiem, w którym jednostka żyje. Poprzez aktywność motoryczną osoba może najpełniej korzystać z informacji docierających z zewnątrz, konfrontując je z internalnymi, pochodzącymi z ciała. Mówiąc o korzyściach poznawczych, Gibson nie koncentrowała się tylko na zdobywaniu wiedzy o przedmiotach, ich właściwościach, lecz również na wiadomościach o relacjach, procesach, związkach logicznych. Osoba podejmująca ruch jest stawiana przed koniecznością przywołania doświadczeń z przeszłości, zintegrowania ich z aktualnie docierającymi sygnałami oraz zaplanowania odpowiednich działań, pozwalających na najbardziej optymalne poradzenie sobie z zadaniem, jakim jest przemieszczanie się. Osoba jest zmuszona integrować wiedzę z różnych źródeł, a wypływające z tej integracji wnioski odpowiednio wykorzystać w praktyce. Im więcej doświadczeń motorycznych zyska osoba, tym większym zakresem wiedzy będzie dysponować (informacje z przeszłości) i tym łatwiej będzie jej dostosować się do nowych warunków (antycypacja przyszłości). Każda czynność według Gibson (2000) składa się z przeplatających się cykli poznawania i działania. Każdy akt ruchowy jest jednocześnie metodą poznania świata zewnętrznego i wewnętrznego, a pełne poznanie wymaga korzystania z ruchu. W jej ujęciu aktywność motoryczna jest zatem nieodłącznym elementem rozwoju poznawczego.

Podobne wnioski udało się uzyskać Thelen (1995, 2005), która również badała rozwój ruchowy dzieci w kontekście korzyści poznawczych. Stwierdziła ona, że dzieci nie są tylko biernymi realizatorami genetycznie uwarunkowanego programu aktywności motorycznej, lecz swoje umiejętności dostosowują optymalnie do wymagań otoczenia – jeśli im się to umożliwi. W swoich badaniach udowodniła, że kluczowe dla rozwoju dziecka jest eksperymentalne badanie rzeczywistości zewnętrznej, które staje się możliwe wyłącznie podczas podejmowanej aktywności ruchowej. Nawet gdy autorka zmieniała warunki, w których znajdowało się dziecko (np. obciążając jego kończyny ciężarkami), wypracowywało ono, po jakimś czasie, optymalne sposoby funkcjonowania – nowe systemy aktywności ruchowej. Te nowe sposoby pomagały dziecku w dalszej eksploracji świata zewnętrznego, rozbudowywaniu własnych struktur poznawczych i coraz efektywniejszym funkcjonowaniu.

Kolejnym z modeli jest grawitacyjno-mechaniczny model aktywności ruchowej McMahona (1984) wraz z modyfikacjami Bizziego i in. (1989). W swej koncepcji wyróżnili oni dwa etapy czynności ruchowej – pierwszy, który polega na

zakłóceniu istniejącej równowagi statycznej jednostki, oraz drugi, który polega na przywróceniu równowagi. Pierwszy z nich jest indywidualnie zróżnicowany, co oznacza, że jednostka wykonuje go zgodnie z własnym planem życiowym oraz możliwościami ruchowymi (takimi, jakie dostrzega jednostka – zatem subiektywnie określanymi, a nie obiektywnie posiadanymi). Drugi z etapów jest realizowany już automatycznie, czyli bez udziału świadomości. Pytanie, jakie zadaje Kowalik, nawiązując do owej koncepcji w swoim artykule (Kowalik 2009: 99) brzmi: „(...) czy pierwsza część aktu ruchowego może zostać wykonana, jeśli jednostka nie widzi możliwości przywrócenia równowagi w sposób automatyczny w drugiej fazie ruchu?”. Odpowiedź staje się wskazówką, a zarazem kolejnym argumentem przemawiającym za szerokością zakresu wpływu ruchu na rozwój osoby z niepełnosprawnością. W przypadku, gdy jednostka uzna, że nie posiada odpowiednich możliwości/umiejętności, by dany ruch wykonać (niezależnie od posiadanych zasobów), nie wykona go bądź wykona w sposób niewłaściwy, nie dający możliwości przywrócenia stanu bezpiecznej równowagi. Ta niepewność, lęk przed działaniem mogą ograniczać osoby z niepełnosprawnością, skazując je na bierność i zależność od innych. Stworzenie bezpiecznego środowiska, próba złagodzenia pojawiających się emocji oraz przeciwdziałanie dążeniu do unikania czynności ruchowych mogą pozwolić osobie podjąć daną aktywność i przekonać się o posiadanych zdolnościach lub pomóc jej w nabyciu nowych. Zatem ruch, szczególnie w postaci systematycznej, ustrukturyzowanej działalności sportowej, może pozwolić osobie poczuć własną wartość, uwierzyć w siebie, stać się bardziej samodzielną i autonomiczną. I znów, jak w przypadku koncepcji Gibson, jest to samonapędzający się mechanizm, ponieważ kolejne doświadczenia będą zachęcały osobę do podejmowania nowych wyzwań, nowych aktywności, co zwrótnie poszerzy zakres jej doświadczeń. Jak podsumowuje Kowalik (2009: 100): „Z jednej strony osoba niepełnosprawna będzie poprawiała własne możliwości ruchowe, z drugiej będzie mogła nauczyć się pełnego wykorzystywania potencjału ruchowego, jakim dysponuje”.

Turystyka osób z niepełnosprawnością

Osoby niepełnosprawne coraz chętniej uprawiają turystykę. Z jednej strony jest to wynikiem jej upowszechnienia i popularyzacji usług z branży, w tym także skierowania ofert do niepełnosprawnych. Z drugiej strony w środowisku osób niepełnosprawnych nastąpiła recepcja turystyki, która jest efektem możliwości, jakie ona stwarza: kształtowanie własnej osobowości, rozwój, indywidualne doświadczanie świata, poznanie granic własnych możliwości, budowanie poczucia wartości, podniesienie samooceny, a w przypadku turystyki grupowej szansa na integrację społeczną. Ponadto turystyka jest dla wszystkich okazją do poznania nowych miejsc, kultur, zwyczajów, założeń urbanistycznych i zabytków architektonicznych, sposobem wypełnienia wolnego czasu, okazją do obcowania z przyrodą, możliwością odpoczynku i regeneracji sił fizycznych i psychicznych. Oprócz tego jej uprawianie dostarcza wielu radości i wrażeń.

W kontekście turystyki osób niepełnosprawnych mówi się przede wszystkim o niepełnosprawności wynikającej z obniżenia sprawności funkcji fizycznych (np. osoby poruszające się na wózkach inwalidzkich) lub intelektualnych (np. osoby z zespołem Downa). Ostatnio w świetle turystyki coraz większą uwagę poświęca się także osobom z obniżoną sprawnością sensoryczną czy psychofizyczną z powodu przebytych chorób somatycznych (np. niewidomi, osoby po przebytych chorobach nowotworowych). Natomiast wciąż niewiele uwagi poświęca się niepełnosprawnościom psychicznym i neurologicznym. Do tej ostatniej grupy zaliczyć trzeba zaburzenia ze spektrum autyzmu (ASD), obejmujące: autyzm wczesnodziecięcy, autyzm wysokofunkcjonujący i zespół Aspergera (AS).

Motywów podjęcia aktywności turystycznej przez osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu może być wiele. Najpopularniejszy zbiór stanowią: potrzeby poznawcze (krajoznawcze, przyrodnicze), potrzeby wypoczynkowe (związane z rekreacją i odpoczynkiem), potrzeby zdrowotne (udział w turnusach rehabilitacyjnych, pobyt w uzdrowiskach), a także potrzeby specjalistyczne (ureczywistnianie indywidualnych zainteresowań, realizowanie własnych pasji).

Charakterystyka zaburzeń ze spektrum autyzmu

Autyzm wczesnodziecięcy jest poważnym całościowym zaburzeniem rozwoju. Obraz niepełnosprawności jest zróżnicowany i charakteryzuje się współwystępowaniem wielu symptomów (por. Maciarz, Białasiewicz 2000: 7). Do najczęściej stosowanych kryteriów diagnostycznych należy system diagnostyczny DSM-IV (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) – klasyfikacja zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego – APA (za: Waclaw i in. 2000). Kryteria diagnostyczne całościowych zaburzeń rozwojowych, do których zalicza się autyzm i zespół Aspergera, sformułował Christopher Gillberg w 1989 r. i są one następujące:

1. Ciężkie upośledzenie interakcji społecznych.
2. Całkowicie pochłaniające wąskie zainteresowania.
3. Narzucanie codziennych zajęć i zainteresowań.
4. Zaburzenie mowy i języka.
5. Zaburzenia w komunikacji niewerbalnej.
6. Niezdarność ruchowa (por. Rynkiewicz 2009: 15).

Zespół Aspergera (AS) jest najlżejszą formą autyzmu i stanowi subgroupę zaburzeń autystycznych, dlatego ma własne kryteria diagnostyczne (por. Maciarz, Białasiewicz 2000: 19). Opublikowane one zostały m.in. przez WHO (Światową Organizację Zdrowia) w 1993 r. i określają te właściwości, które są dla zespołu Aspergera swoiste, specyficzne i które pozwalają wyodrębnić ten typ zaburzeń z grupy całościowych zaburzeń rozwoju oraz odróżnić od innego rodzaju zaburzeń osobowości. Podobnie jak w przypadku kryteriów diagnostycznych dotyczących autyzmu wczesnodziecięcego, nie wszystkie symptomy muszą jednocześnie wystąpić. Kryteria różniące postawienie diagnozy zespołu Aspergera od diagnozy autyzmu wczesnodziecięcego są następujące:

1. Dziecko z zespołem Aspergera nie przejawia opóźnień w rozwoju poznawczym, który przebiega prawidłowo.
2. Mowa rozwija się bez wtórnych opóźnień.
3. Występuje opóźniony rozwój ruchowy (zaburzenia dużej i małej motoryki). Ponadto występują symptomy zbliżone do symptomów autyzmu klasycznego, należą do nich:
  4. Jakościowo niedojrzałe kontakty społeczne (brak chęci integracji z otoczeniem, niezrozumienie zasad społecznych).
  5. Nadmierne przywiązanie do obiektów, rutyna i schematyczność w zachowaniu (Maciarz, Bidasiewicz 2000).

Głównym problemem w przypadku zaburzeń autystycznych jest deficyt umiejętności społecznych, przejawiający się brakiem zainteresowania innymi ludźmi i niezrozumieniem zachowań społecznych. Dzieci z autyzmem nie potrafią wejść w interakcję z rówieśnikami, mogą też przejawiać brak chęci do podejmowania kontaktów społecznych. Ich zachowania często są nieadekwatne do sytuacji, społecznie i emocjonalnie odbiegają od normy. Osoby z autyzmem i zespołem Aspergera często postrzegane są jako nietaktowne i nie okazujące empatii. Całkowicie pochłaniające, wąskie zainteresowania są równoznaczne z wykluczeniem innych czynności. Zwykle mają one charakter odtwórczy. Zaobserwowano, że nadmierne zaangażowanie w daną aktywność u osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu powtarza się co pewien czas i ma charakter cykliczny. Narzucanie sobie lub osobom z otoczenia schematów postępowania przejawia się w sztywnym przywiązaniu do rutyny, powtarzaniu nieskomplikowanych czynności i negatywnej reakcji na zmiany. Współwystępujące zaburzenia komunikacji mogą się manifestować opóźnionym rozwojem mowy oraz używaniem złych konstrukcji gramatycznych (szczególnie zaimka *ja*). Niekiedy mowa nie rozwija się w ogóle. Słownictwo bywa wyszukane, język jest pedantyczny z powtórzeniami, formalny, powierzchownie doskonały i ekspresyjny. Deficyty w komunikacji niewerbalnej przejawiają się ograniczoną gestykulacją, niezręczną mową ciała, ograniczoną mimiką twarzy i niewłaściwą ekspresją. Osoby z zaburzeniami ze spektrum autyzmu charakteryzują się ponadto słabą koordynacją ruchową i niezdarnością w poruszaniu się. Czasami występują inne objawy neurologiczne, tj. zaburzenia równowagi, nadpobudliwość, słabe umiejętności manualne, zaburzenia koncentracji, zniekształcenia w odbiorze wrażeń sensorycznych (niedowrażliwość lub nadwrażliwość) (por. Maciarz, Bidasiewicz 2000: 9).

W różnicowaniu zespołu Aspergera od autyzmu wysokofunkcjonującego bierze się pod uwagę poziom zdolności językowych. Poważne opóźnienie w rozwoju języka przemawia za diagnozą autyzmu, a w przypadku wysokiego poziomu inteligencji – autyzmu wysokofunkcjonującego. Aktualnie można dostrzec tendencję do ujednocniania kryteriów diagnostycznych dla wszystkich zaburzeń z grupy całościowych zaburzeń rozwoju i tworzenia jednej, złożonej kategorii zaburzeń ze spektrum autyzmu (Wing i in. 2011). W koncepcji tej każda z jednostek chorobowych opisanych powyżej stanowi punkt na kontinuum nasilenia cech określanych mianem autystycznych, tj. trudności w nawiązywaniu i podtrzymywaniu relacji społecznych oraz powtarzalnych i nietypowych zachowań.

Niezależnie od przyjętej kategoryzacji, tym, co wydaje się łączyć i wyróżniać zaburzenia ze spektrum autyzmu wśród innych zaburzeń, są szczególnie utrudnienia występujące w sferze społecznej, które powodują, że dziecko staje się wycofane, bierne, pozornie niezainteresowane kontaktem z innymi, preferujące samotne zabawy i unikające innych ludzi. Z tego też względu – niemożności czy swoistego zahamowania przed wchodzeniem w interakcje – dziecko nie może rozwinać swego rzeczywistego potencjału, pozostając niejako zmrożone i odizolowane od rzeczywistości. Biorąc pod uwagę fakt, że rozwój człowieka przebiega w interakcji, a uwolnienie potencjału rozwojowego może mieć miejsce tylko na skutek doświadczenia prawdziwych, realnych relacji, cele terapii dzieci z zaburzeniami ze spektrum koncentrują się przede wszystkim na wykształcaniu adekwatnych zdolności społecznych i wprowadzaniu w świat relacji interpersonalnych.

Aktywność turystyczna a autyzm

Już sama decyzja o podjęciu aktywności turystycznej przez osoby z ASD może wywołać wątpliwości ze względu na fakt, że przejawiają one wyraźną niechęć do wszelkich zmian, nadmiernie przywiązują się do przedmiotów codziennego użytku i często wykonują czynności według ściśle określonego schematu. Jednak jeśli od najwcześniejszych lat życia dziecka rodzina podejmuje wysiłek podróży, stwarza okazję do pozbycia się owej rutyny i uelastycznienia zachowań. Częste przemieszczanie się, zmiana otoczenia sprzyjają rozwinięciu „plastyczności umysłu” i zmniejszają czy wręcz eliminują schematyzm wykonywania czynności. Autyści mają trudność w czerpaniu wiedzy z doświadczeń innych ludzi, przekazywanych za pomocą opowiadań, książek, telewizji, fotografii itp. Dlatego tak istotne są osobiste przeżycia. Nierzadko mają tak zwaną fotograficzną pamięć. Obcowanie z walorami turystycznymi: antropogenicznymi lub przyrodniczymi pozwala zbudować trwałe obrazy w pamięci i rozwija myślenie przyczynowo-skutkowe. Nagromadzone przeżycia i doświadczenia ułatwiają dalsze funkcjonowanie w społeczeństwie, ponieważ przeistaczają się w faktyczną umiejętność. Zwiedzanie regionów, miejscowości, poznawanie lokalnych zwyczajów, obcowanie z przyrodą i wiele innych praktyk przyczynia się do rozwoju intelektualnego jednostki.

Spełnianie potrzeb wypoczynkowych dotyczy każdego człowieka, a ich częstość i forma w dużej mierze zależą od prowadzonego trybu życia. Odpoczynek i rekreacja zapewniają optymalną regenerację sił psychicznych i fizycznych, dlatego osoby niepełnosprawne w sposób szczególny powinny o nie zadbać. Potrzeby zdrowotne są realizowane głównie podczas udziału w turnusach rehabilitacyjnych lub pobytach w uzdrowiskach. O ile w pozostałych motywach podróżowania dopuszczalny jest swobodny wybór, o tyle w potrzebach zdrowotnych odbiorcy oczekują kompleksowego produktu turystycznego. Rzeczywiście nieliczne oferty skierowane do autystów, jakie znajdujemy w bazie ofertowej przedsiębiorstw turystycznych, dotyczą pobytów na turnusach rehabilitacyjnych (z pełną obsługą egzystencjalną i niekiedy transportową). Ponieważ wiele dzieci autystycznych jest niesamodzielnych, oferty takie muszą dawać możliwość uczestnictwa w tur-

nusach osób bliskich, chociaż oczywiście jest to indywidualna decyzja każdej rodziny. Najciekawszym motywem podjęcia podróży jest spełnianie potrzeb specjalistycznych. Osoby z autyzmem posiadają unikatowe zainteresowania i pasje, a podjęcie decyzji o rozpoczęciu podróży nierzadko wiąże się z chęcią ich zgłębienia. Warto zwrócić uwagę na fakt, że zainteresowania i pasje osób z autyzmem często są podobne do siebie. To także może pomóc w przygotowaniu oferty turystycznej.

Popularyzacja turystyki osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu

Obecnie w szeroko rozumianej branży turystycznej nie podejmuje się żadnych działań na większą skalę, których celem byłoby ukierunkowanie, ułatwienie lub umożliwienie uczestnictwa osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w turystyce. Mając na względzie, że osoby te mają te same prawa co inni obywatele, należy przeciwdziałać owej dyskryminacji i marginalizacji: „(...) stwarzanie możliwości udziału niepełnosprawnych w ruchu turystycznym realizuje doniosłe wartości moralne, zakładające prawo wszystkim ludzi do korzystania z walorów turystycznych własnego kraju i całego świata” (Robaczyński 2008). Pozytywnym aspektem jest fakt wzrostu świadomości społecznej na temat autyzmu w ogóle. Oczywiście nie da się zbudować turystycznej bazy ofertowej bez znajomości potrzeb, ograniczeń i barier adresata. Przez ofertę turystyczną rozumie się przygotowanie kompleksowej bazy materialnej: transportowej i egzystencjalnej (noclegowej, żywieniowej), która zaspokoiliby w odpowiednim stopniu wszystkie potrzeby niepełnosprawnego turysty. W innej sytuacji chęć i możliwość uczestnictwa w turystyce nie rozwijnie się. Powinno się przyjąć, że w przypadku autystycznych zaburzeń rozwojowych praktykowanie turystyki może odegrać znaczącą rolę w podniesieniu sprawności funkcjonowania w społeczeństwie i umożliwić próbę odpowiedzi na pytanie, jakie są potrzeby, ograniczenia i bariery ruchu turystycznego odbiorcy i czy w ogóle istnieją. Na tak przygotowanym gruncie przedsiębiorstwa działające w branży turystycznej będą mogły przygotować kompleksową ofertę usług turystycznych skierowaną do osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Populacja tych osób sięga już 1% ogółu ludności¹. Dlatego potraktowanie autystów jako klientów branży turystycznej jest uzasadnione.

Osoby badane i przebieg badań

Badanie zostało przeprowadzone w okresie od stycznia do czerwca 2012 r. Respondenci wypełniali kwestionariusz autorskiej ankiety za pośrednictwem In-

¹ Źródło: http://www.newseria.pl/news/zdrowie/1_proc_populacji_ma,p795199029 (data dostępu: 21.10.2012).

ternetu. Ogłoszenia o poszukiwaniu chętnych zostały przekazane pocztą elektroniczną, umieszczone na najczęściej odwiedzanych stronach internetowych dla rodziców dzieci z ASD (forum internetowe, blogi, portale społecznościowe), a także w newsletterze Fundacji Rozwiązać Autyzm oraz portalu informacyjnego Forum Autyzmu. W efekcie udało się zgromadzić 96 zestawów danych (obejmujących rok kalendarzowy 2011), które poddano analizie.

Wśród badanych przeważały osoby z dużych miast (powyżej 500 000 mieszkańców), które stanowiły 33,3% grupy. Nieco mniejszą, choć również liczną grupą, byli mieszkańcy miast małych (10 000–100 000 mieszkańców) – 29,2%. Liczba osób mieszkających na wsi oraz w miastach średnich (100 000–500 000 mieszkańców) okazała się tożsama i stanowiła 18,8% badanej grupy. Porównując wykształcenie matek i ojców w badanych rodzinach, można stwierdzić, że w przypadku kobiet dominuje wykształcenie wyższe (59,4%), następnie średnie (21,9%) i podyplomowe (18,8%). W podgrupie tej nie znalazły się osoby z wykształceniem niższym niż średnie. Wśród ojców tendencja nieco się różniła, bowiem najliczniejszą grupę stanowili mężczyźni posiadający wykształcenie średnie (47,9%), następnie wyższe (39,6%) i podyplomowe (10,4%). Odmienne niż w przypadku kobiet, 2% ojców posiadało wykształcenie podstawowe. Założeniem włączenia do powyższej klasyfikacji kategorii wykształcenia podyplomowego było wskazanie tych osób, które po ukończeniu studiów zrealizowały dodatkowe kursy lub szkolenia. Taki sposób rozumienia tego pojęcia miał sugerować układ odpowiedzi zawartych w pytaniu ankiety. Po zanalizowaniu uzyskanych danych wyda-

Tabela 1. Charakterystyka grupy badanych osób

Kategorie wg częstości występowania					
Miejsce zamieszkania	Wykształcenie matek	Wykształcenie ojców	Dochody na miesiąc	Liczba dzieci	Rodzaj zaburzeń ze spektrum autyzmu
Powyżej 500 000 mieszkańców (33,3%)	wyższe (59,4%),	średnie (47,9%)	powyżej 4500 zł (30,2%)	2 (45,8%)	autyzm pełnoobjawowy (55,2%)
10 000–100 000 mieszkańców (29,2%)	średnie (21,9%)	wyższe (39,6%)	1500–2500 (26%)	1 (43,8%)	zespół Aspergera (21,9%)
Wieś (18,8%)	podyplomowe (18,8%)	podyplomowe (10,4%)	2501–3500 (22,9%)	3 (8,3%)	wysokofunkcyjny autyzm (18,8%)
100 000–500 000 mieszkańców (18,8%)		podstawowe (2%)	3501–4500 (17,7%)	4 (2,1%)	
			poniżej 1500 zł (3,1%)		

je się jednak, że kategoria ta może budzić wiele zastrzeżeń i wątpliwości co do jednoznacznego jej odczytania przez badanych, a otrzymane na podstawie takiego rozróżnienia wyniki nie mogą być wyczerpująco zinterpretowane. Mimo tych nieścisłości dla przedstawienia pełnego obrazu grupy respondentów zdecydowano się jednak wyróżnić ją w prezentowanym podsumowaniu. Zapytani o dochody w rodzinie na miesiąc, badani najczęściej odpowiadali, że wynoszą one powyżej 4500 zł (30,2% badanej grupy), dalej kolejno 1500–2500 (26%), 2501–3500 (22,9%), 3501–4500 (17,7%). Najmniej liczną grupę (3,1%) stanowiły rodziny, w których dochody na miesiąc nie przekraczają 1500 zł. Dla potrzeb badania autorzy postanowili określić również liczbę dzieci w badanych rodzinach, w tym dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Okazało się, że najczęściej (45,8%) w rodzinach występuje dwoje dzieci lub jedno (43,8%). Zdecydowanie rzadziej liczba dzieci wzrasta do 3 (8,3%) lub 4 (2,1%). W każdej z rodzin występowało jednak tylko 1 dziecko z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Nie zdarzały się przypadki, by zaburzeniem dotknięte było więcej dzieci. W 21,9% badanych rodzin dziecko miało diagnozę zespołu Aspergera. W 18,8% przypadków rodzice określali sposób funkcjonowania dziecka jako wysokofunkcjonujący autyzm, a diagnozę pełnoobjawowego autyzmu dziecka wskazać można było w największej części, bo aż 55,2% rodzin. Podsumowanie danych na temat rodzin, które wzięły udział w badaniu, przedstawiono w tabeli 1.

Wyniki

Pierwsze pytanie, które zadano badanym, dotyczyło czasu trwania oraz liczby wyjazdów turystycznych. Okazało się, że ich średnia liczba jest duża i dla jednej rodziny wynosi prawie 7 wyjazdów w ciągu całego roku ($M=6,83$, $SD=6,524$). Wśród badanych rodzin 3,12% nie odpowiedziało na zadane pytanie, co może sugerować, że nie podejmowały one aktywności turystycznej w ogóle. Do najczęściej wybieranych wyjazdów należały, jak się można było spodziewać, wyjazdy krótkie, a im dłuższy pobyt, tym rodzice rzadziej z tego typu formy aktywności korzystali. Rozkład procentowy odpowiedzi okazał się następujący:

- wyjazdy krótsze niż 3 dni: 67,7% odpowiedzi twierdzących;
- wyjazdy trwające 4–7 dni: 56,3% odpowiedzi twierdzących;
- wyjazdy trwające 8–14 dni: 53,1% odpowiedzi twierdzących;
- wyjazdy trwające 15–21 dni: 8,3% odpowiedzi twierdzących;
- wyjazdy dłuższe niż 21 dni: 6,3% odpowiedzi twierdzących.

Liczba wyjazdów najkrótszych w ciągu roku 2011 wahała się w przypadku poszczególnych rodzin od 0 do 30 ze średnią liczbą podejmowanych podróży wynoszącą 3,81 ($SD=5,190$). Kolejne dane wskazywały następującą tendencję:

- wyjazdy trwające 4–7 dni: liczba podejmowanych podróży = 0–10, $M=1,45$ ($SD=1,825$);
- wyjazdy trwające 8–14 dni: liczba podejmowanych podróży = 0–9, $M=0,87$ ($SD=1,218$);

- wyjazdy trwające 15–21 dni lub dłużej: liczba podejmowanych podróży = 0–20, $M=0,32$ ($SD=2,107$); $M=0,43$ ($SD=3,167$).

Interesujący w tym kontekście wydaje się rozkład wyników dotyczących wyjazdów trwających dłużej niż 15 dni, choć wydaje się, że rodziny, które tak często korzystają z tego typu form aktywności turystycznej, to przypadki jednostkowe.

Kolejne pytanie, które zainteresowało autorki niniejszego badania, dotyczyło preferowanych form aktywności turystycznej przez rodziny dzieci z ASD. Rodzice mogli wybierać wszystkie, które realizowali w roku kalendarzowym 2011. Odpowiedzi przedstawiały się następująco:

- pobyt u rodziny/znajomych: 70,8% rodzin przynajmniej raz skorzystało z tej formy aktywności turystycznej;
- wczasy: 57,3% rodzin przynajmniej raz skorzystało z tej formy aktywności turystycznej;
- wycieczka: 53,1% rodzin przynajmniej raz skorzystało z tej formy aktywności turystycznej;
- turnus rehabilitacyjny: 28,1% rodzin przynajmniej raz skorzystało z tej formy aktywności turystycznej;
- turystyka związana z hobby dziecka: 12,5% rodzin przynajmniej raz skorzystało z tej formy aktywności turystycznej;
- inne: 7,3% odpowiedzi twierdzących.

Wyniki te nie wydają się zaskakujące. Zdecydowana większość rodzin dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu w ramach aktywności turystycznej korzysta z pobytu u rodziny/znajomych lub wczasów. Co ciekawe, wyjazdy rehabilitacyjne i terapeutyczne znalazły się w tym zestawieniu dopiero na 4 miejscu i zostały wskazane jedynie przez niecałą 1/3 badanych. Prawdopodobnie w kontekście niepełnosprawności dziecka może to być prosta konsekwencja ogromnych obciążeń finansowych, z jakimi na co dzień borykają się rodziny. Do najczęściej podejmowanych form aktywności turystycznej w ciągu roku należały wycieczki – ponad 3 w ciągu całego roku ($M=3,31$; $SD=4,758$).

Wyjazdy rodziców dzieci z ASD organizowane były na ogół we własnym zakresie (89,6%). Z usług biura podróży lub innych sposobów korzystali oni raczej rzadko (7,3% oraz 3,1% badanej grupy).

W kontekście wspierania rodzin dzieci z niepełnosprawnością szczególnie istotny wydaje się sposób finansowania wyjazdów, bowiem codzienność rodziców dzieci z trudnościami rozwojowymi wiąże się zwykle ze znacznymi, niekiedy przekraczającymi ich możliwości, obciążeniami finansowymi powodującymi znaczny stres zarówno matek, jak i ojców tych dzieci (Dillenburger 2010). Kolejne pytanie zawarte w ankiecie dotyczyło więc tego aspektu aktywności turystycznej. Z podanych odpowiedzi rodzice mogli wybierać wszystkie te sposoby finansowania, z których korzystali w roku 2011. Najwięcej, bo aż 99% wskazało, że najczęściej korzysta ze środków własnych. Rozkład pozostałych odpowiedzi – dostęp do dodatkowych środków finansowych – wydaje się zaskakująco pesymistyczny. Tylko 12,5% rodzin dzieci z ASD skorzystało w 2011 r. z dofinansowania oferowanego przez PFRON (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych), a nieco ponad 10% ze wsparcia fundacji pomagających dzieciom

niepełnosprawnym. Ponadto tylko 4,2% z nich mogło skorzystać z wyjazdów finansowanych przez sponsorów, a 1% z dofinansowania oferowanego przez NFZ (Narodowy Fundusz Zdrowia). Warto zauważyć, że pozyskiwanie dodatkowych środków finansowych często wiąże się z osobistym zaangażowaniem rodziców. Można odnieść wrażenie, że wyłącznie ich silna wola i wytrwałość pozwala gromadzić zewnętrzne środki, dzięki którym realizować oni mogą między innymi aktywności związane z turystyką, a także finansować terapię i rehabilitację dzieci. Nasuwa się tu istotne pytanie, które wymaga dalszych analiz: czy przyczyną tak małego odsetka osób korzystających z dofinansowań jest mała aktywność rodziców (co wydaje się mniej prawdopodobne), czy też niewielka oferta i wsparcie, z których mogą oni korzystać. W tym kontekście, mimo znacznych obciążeń finansowych związanych z rehabilitacją dzieci, tym bardziej optymistyczna wydaje się liczba podejmowanych wyjazdów i wycieczek oraz duża aktywność turystyczna tych rodzin.

Kolejne pytanie, które zadano rodzicom dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, dotyczyło osób wyjeżdżających z dzieckiem najczęściej. Specyfika zaburzenia, jakim jest autyzm powoduje, że często dzieci te – w szczególności małe – wymagają stałej, codziennej opieki i wspomaganie – również podczas wyjazdów turystycznych. Gdy dzieci stają się starsze i możliwy jest ich samodzielny wyjazd (pod opieką terapeuty), wycieczki i turnusy stanowić mogą okazję dla rodziców do chwilowego odpoczynku (tzw. chwil wytchnienia – por. Kościelska 1998), niezbędnego im do zachowania dobrostanu psychofizycznego. Wyniki nie były zbyt zaskakujące:

- udział rodziców: w 99% rodzin;
- udział rodzeństwa: w 44,8% rodzin;
- udział innych członków rodziny: w 25% rodzin;
- udział przyjaciół: w 19,8% rodzin;
- udział terapeutów/opiekunów: w 10,4% rodzin;
- udział innych osób: w 4,2% rodzin.

Tabela 2. Preferowane miejsca wyjazdów rodziców dzieci z ASD

Lokalizacja	Rodzaj miejsca	Procent odpowiedzi
kraj	morze	66,7
kraj	góry	39,6
kraj	wieś	32,3
kraj	jezioro	28,1
kraj	miasto	17,7
zagranica	morze	17,7
kraj	inne	4,2
zagranica	góry	5,2
zagranica	wieś	3,1
zagranica	miasto	2,1
zagranica	jezioro	1,0
zagranica	inne	1,0

Można jednak przypuszczać, że biorąc pod uwagę wiek dzieci, o które pytano (3–15 lat), odpowiedzi w grupie osób pełnosprawnych mogłyby ułożyć się inaczej, ze znaczną przewagą wyjazdów samodzielnych (z opiekunem) w przypadku starszych dzieci. Kwestia ta wymaga dalszych analiz.

W celu stworzenia pełnego obrazu aktywności turystycznej rodzin dzieci z ASD, postanowiono również sprawdzić, jakie miejsca wyjazdów są przez nie preferowane – zarówno w kraju, jak i za granicą. Rodzice mieli możliwość zaznaczenia wszystkich odpowiedzi, które wskazywałyby na dokonywane przez nich najczęściej wybory. Wyniki zaprezentowane zostały w tabeli 2.

Jak można zauważyć, wybierane przez rodziców miejsca znajdują się zwykle w kraju. Przede wszystkim są to morze i góry, z wyraźną przewagą pierwszego, co może być związane ze specyfiką zaburzenia, jakim jest autyzm i zdecydowaną preferencją zabaw w wodzie oraz piasku, którą przejawiają dzieci. Ponad 1/3 rodziców deklaruje również, że chętnie wyjeżdżają na wieś, co też – jak wskazuje literatura przedmiotu (por. Olechnowicz 2012) – może mieć charakter terapeutyczny w zaburzeniach ASD. Do najrzadziej wskazywanych należą wyjazdy zagraniczne. Przyczyn owego stanu rzeczy można doszukiwać się zarówno w kontekście ograniczeń finansowych, z jakimi konfrontują się rodzice dzieci z niepełnosprawnością, jak i w trudnościach organizacyjnych (większych aniżeli w przypadku bliższej lokalizacji).

Tym, co wydaje się również ważne w tworzeniu spójnego obrazu aktywności turystycznej rodzin dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, są kryteria wyboru miejsca wyjazdu, jakimi kierują się rodzice planujący wczasy, wycieczki lub innego rodzaju aktywność turystyczną. Rodzice, poproszeni o zaznaczenie maksymalnie 3 najważniejszych dla nich czynników determinujących wybór lokalizacji, wskazywali kolejno:

- ciekawa okolica, różnorodność atrakcji w okolicy = 63,5% odpowiedzi;
- kompleksowość usług w miejscu zakwaterowania (wyżywienie, różnorodność atrakcji) = 54,2% odpowiedzi;
- bezpieczeństwo (ogrodzony teren, strzeżone plaże, minimalny ruch uliczny, itp.) = 44,8% odpowiedzi;
- cisza, spokój = 43,8% odpowiedzi;
- dobra dostępność komunikacyjna = 16,7% odpowiedzi;
- bliskość = 12,5% odpowiedzi;
- inne = 4,2% odpowiedzi.

Jak można podsumować, atrakcyjność miejsca, komfort zakwaterowania (kompleksowość usług oraz atmosfera), a także bezpieczeństwo są dla rodziców dzieci z ASD najważniejsze.

Wybór środków transportu, których dotyczyło kolejne pytanie, również nie zaskakuje. Najczęściej bowiem rodzice podróżują samochodem (89,6%). Zdecydowanie rzadziej natomiast wybierają pociąg czy autokar (20,8% i 12,5%), a najrzadziej korzystają z samolotów lub innych sposobów przemieszczania się (3,1% i 1,0%). Zwykle ograniczają się do jednego, wybranego sposobu ($M=1,27$; $SD=0,447$). Podróże innymi niż własne środkami transportu mogą być dla osób z zaburzeniami ze spektrum szczególnie obciążające i frustrujące. W autobusie

czy pociągu zwykle jest ciasno, tłoczno, głośno, podróży towarzyszy wiele nie zawsze przyjemnych wrażeń, trzeba długo siedzieć na jednym miejscu, a wszystko to jest dla tak wrażliwej osoby, jaką jest dziecko z autyzmem, wyjątkowo irytujące (Wacław i in. 2000).

Istotnym zagadnieniem dla rodziców dzieci z ASD wydaje się rodzaj zakwaterowania, z jakiego korzystają w trakcie wycieczek i podróży. Jak deklarują, średnia liczba rodzajów zakwaterowania wybieranych przez nich w ciągu roku 2011 nie była znaczna i wynosiła nieco ponad 2 typy ($M=2,09$; $SD=0,859$). Do najchętniej wybieranych należały kolejno: kwatery u rodziny/znajomych (43,8%), pensjonaty (29,2%), domki letniskowe (26%), kwatery agroturystyczne (24%), hotele oraz ośrodki rehabilitacyjne (21,9%), kwatery prywatne (20,8%). Znacznie rzadziej rodzice wybierają różnego rodzaju ośrodki wczasowe (11,5%), wczasy pod namiotem (7,3%) czy schroniska (1%).

Ostatnie z pytań, które uznać można za kluczowe w kontekście sytuacji psychospołecznej rodzin dzieci z ASD, dotyczyło barier utrudniających lub wręcz uniemożliwiających rodzicom podejmowanie różnorodnej aktywności turystycznej. Do najczęściej wskazywanych powodów należały kolejno:

- brak środków finansowych = 63,5% odpowiedzi,
- obawa przed brakiem zrozumienia i akceptacji w nowym środowisku = 39,6% odpowiedzi,
- obawa przed negatywną reakcją dziecka na nowe otoczenie = 34,4% odpowiedzi,
- brak czasu = 24,0%,
- brak informacji o ofertach turystycznych = 14,6%,
- inne = 11,5%,
- brak zainteresowania podróżowaniem = 0%.

Jak można stwierdzić, trudności materialne po raz kolejny wysuwają się na pierwszy plan. Rodzice deklarują, że są zainteresowani podróżowaniem, choć w pewnym stopniu obawiają się reakcji otoczenia, braku akceptacji dla nietypowych zachowań dziecka i jednocześnie stylu funkcjonowania całej rodziny. Jednak to ograniczenia finansowe stanowią dla ponad 60% z nich jedną z poważniejszych barier w podejmowaniu zróżnicowanej turystycznej aktywności.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł miał na celu wstępne określenie i scharakteryzowanie aktywności turystycznej rodzin dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu (ASD). Wydaje się, że analiza odpowiedzi rodziców na przedstawione im pytania ankiety przyniosła kilka istotnych wniosków. Po pierwsze, rodzice dzieci z ASD deklarują, że preferowane są przez nich wyjazdy krótkie, trwające kilka, do kilkunastu dni. Krótkie wyjazdy organizują oni częściej, jest ich zwykle więcej w ciągu całego roku aniżeli wyjazdów dłuższych, które, jak można przypuszczać, stanowią dla rodziców zbyt duże obciążenie finansowe. Do preferowanych form aktywności należą przede wszystkim pobyt u rodziny, a także różnorakie wycieczki i wczasy.

Turnusy rehabilitacyjne, przeciwnie do tego, czego można byłoby oczekiwać, sytuują się dopiero na czwartym miejscu w hierarchii częstości wybieranych form turystycznych. Wynik ten wydaje się dość zaskakujący, zważywszy na fakt występowania niepełnosprawności dziecka. Analiza kolejnych odpowiedzi oraz synteza płynących z nich wniosków pozwala przypuszczać, że jest to w głównej mierze spowodowane kosztami, jakie wiążą się z udziałem w wyjazdach rehabilitacyjnych/terapeutycznych i koniecznością samodzielnego ich finansowania przez rodziców dzieci z zaburzeniami ze spektrum. Innym prawdopodobnym powodem, dla którego turnusy rehabilitacyjne nie są aż tak popularne, jak można byłoby się spodziewać, może być ich mało zróżnicowana i niesatysfakcjonująca oferta, która – być może – nie jest dopasowana do potrzeb rodzin dzieci z niepełnosprawnością. Zagadnienie to wymaga dalszych, bardziej szczegółowych i pogłębionych analiz.

Wyjazdy rodzin dzieci z zaburzeniami ze spektrum są przede wszystkim organizowane przez rodziców we własnym zakresie. Uwagę zwraca niski wskaźnik odpowiedzi sugerujących korzystanie z dofinansowania zarówno przez państwo, jak i organizacje pozarządowe, a wskazujący na konieczność samodzielnego radzenia sobie z ich kosztami. Tutaj także zastanawiać się można, czy powodem tego stanu rzeczy jest zbyt uboga oferta i mała dostępność źródeł finansowego wsparcia. W tym kontekście optymistyczny wydaje się fakt, że pomimo ograniczeń wyraźna pozostaje duża aktywność turystyczna tych rodzin, którą podejmują pomimo materialnych trudności. Wyjazdy w rodzinach dzieci z ASD zwykle obejmują większość, jeśli nie wszystkich członków najbliższej rodziny. Rzadziej są to wyjazdy samodzielne dziecka, które znajdowałyby się pod opieką terapeuty czy rehabilitanta. Wniosek ten jednakże nie może zostać uznany za w pełni uzasadniony, ponieważ w analizie pominięto zmienną wieku dziecka, która powinna zostać włączona w kolejnych etapach porównywania danych.

Najważniejszymi kryteriami dla rodziców dzieci z zaburzeniami ze spektrum, determinującymi wybór docelowego miejsca wyjazdu, są atrakcyjność miejsca, komfort zakwaterowania (kompleksowość usług i spokojna atmosfera) oraz bezpieczeństwo – przede wszystkim w kontekście możliwości zapewnienia go dziecku. Do barier, które – jak deklarują rodzice – stanowią źródło obaw i hamują ich aktywność turystyczną, należą przede wszystkim trudności materialne (po raz kolejny wyraźnie ujawniające się w wypowiedziach badanych) oraz reakcje społeczne, takie jak brak tolerancji dla nietypowych zachowań dziecka, niska akceptacja czy napiętnowanie społeczne.

Niniejszy artykuł, oparty na badaniu o charakterze pilotażowym i eksploracyjnym, miał na celu przybliżenie obrazu aktywności turystycznej rodzin dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Wstępne rozpoznanie problematyki, analiza potrzeb i trudności, z jakimi stykają się rodzice tychże dzieci, może stanowić inspirację do przeprowadzenia pogłębionych badań w tej dziedzinie i określenia roli, jaką turystyka może pełnić w terapii i rehabilitacji rodzin dzieci z niepełnosprawnością. Niezależnie bowiem od wpływu na dziecko, aktywność ta – jako forma odpoczynku i okazja do zregenerowania sił – może pełnić funkcję ochronnego bufora dla matek i ojców dzieci z ASD, którzy nieustannie są poddawani

oddziaływaniu znacznego, niekiedy przerastającego ich możliwości adaptacyjne stresu. Wydaje się, że liczne korzyści – jakie przynosić może aktywność turystyczna rodzinom dzieci z zaburzeniami ze spektrum, w konfrontacji z niewielkim zainteresowaniem, jakie wzbudza ona wśród badaczy, oraz znacznymi trudnościami w jej realizowaniu deklarowanymi przez rodziców – mogą wskazywać kierunek przyszłych badań i stanowić inspirację do tworzenia innowacyjnych programów pomocowych na niej opartych.

Literatura

- Bizzi E., Mussa Ivaldi F.A., 1989, *Geometrical and mechanical issues in movement planning and control*, [w:] M. Posner (red.), *Handbook of Cognitive Science*, MIT Press, Cambridge.
- Dillenburger K., Keenan M., Doherty A., Byrne T., Gallagher S., 2010, *Living with children diagnosed with autistic spectrum disorder: parental and professional views*, *British Journal of Special Education*, 37(1): 13–23.
- Gibson E.J., 2000, *Perceptual learning in development: Some Basic concepts*, *Ecological Psychology*, 12: 295–302.
- Kościelska M., 1998, *Oblicza upośledzenia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kowalik S., 2009, *Psychologiczne modele wpływu ruchu na doskonalenie sprawności życiowej*, [w:] S. Kowalik (red.), *Kultura fizyczna osób z niepełnosprawnością. Dostosowana aktywność ruchowa*, GWP, Gdańsk, s. 92–117.
- Maciarz A., Biadasiewicz M., 2000, *Dziecko autystyczne z zespołem Aspergera. Studium przypadku*, Wydawnictwo Verbum, Zielona Góra.
- McMahon T.A., 1984, *Muscles, Reflexes and Locomotion*, Princeton University Press, New York.
- Olechnowicz H., 2012, *Dziecko własnym terapeutą*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Robaczyński W., 2008, *Turystyka niepełnosprawnych a prawo – zagadnienia podstawowe*, [w:] A. Stasiak (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi, Warszawa.
- Rynkiewicz A., 2009, *Zespół Aspergera*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk.
- Thelen E., 1995, *Motor development. A new synthesis*, *American Psychologist*, 50: 79–85.
- Thelen E., 2005, *Dynamic systems theory and the complexity of change*, *Psychoanalytic Dialogues*, 15: 255–283.
- Wacław W., Aldenrud U., Ilstedt S., 2000, *Dzieci z autyzmem i zespołem Aspergera*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk” Sp. z o.o., Katowice.
- Wing L., Gould J., Gillberg C., 2011, *Autism spectrum disorders in the DSM-V: Better or worse than the DSM-IV?* *Research in Developmental Disabilities*, 32: 768–773.

Summary

Tourist activity in families of children and adolescents with autism spectrum disorders

Tourism, as a way of spending free time, obviously becomes more and more common. The increase of its popularity can also be seen among people with different disabilities. Ho-

wever, while evaluating potential outcomes of including tourism as an important part of the rehabilitation and therapy programs for the Disabled, one may take into consideration only those individuals with physical or intellectual impairments. It seems that not enough attention is still being paid to other than mental retardation psychiatric/psychological disabilities. Autism Spectrum Disorders (ASD) is one of them. Thus, the main research problem assumed by the authors was to determine the characteristic of tourist activity in families of children and adolescents with ASD. Data from the self-made survey was collected through the internet. The analysis of parental answers allowed to create the hypothetical view of therapeutic and supportive dimensions of tourism. Moreover, the results are thought to be useful in designing systemic support programs in a more precise and adequate manner.

Key words: autism spectrum disorders, tourism activity, kinesitherapy, rehabilitation

Adam Marciniak

Analytical Hierarchy Processing (AHP) **jako narzędzie umożliwiające wybór głównego kierunku adaptacji obiektu poeksploatacyjnego na cele turystyczne**

Problem adaptacji wyrobisk po okresie eksploatacji jest wciąż otwarty, mimo zobligowania przedsiębiorcy górniczego do przeprowadzenia rekultywacji. Podstawowa trudność w takich przypadkach polega na przeprowadzeniu rzetelnej analizy i trafnym zdefiniowaniu głównego kierunku adaptacji. W niniejszym artykule zaprezentowano możliwość wykorzystania metody *Analytical Hierarchy Processing* (AHP) do wspomagania decyzji strategicznej, jaką bez wątpienia jest wybór głównego kierunku adaptacji obiektu poeksploatacyjnego. Dywagacje przeprowadzono na przykładzie funkcjonującej Kopalni Wapienia „Tarnów Opolski”.

Słowa kluczowe: kamieniołom wapienia, obszary poeksploatacyjne, zagospodarowanie turystyczne, Analityczny Proces Hierarchiczny (AHP)

Wstęp i aktualny stan wiedzy

Niezwykle liczne i obficie cytowane w literaturze przykłady zagospodarowania obiektów pogórnich to projekty realizowane z wielkim rozmachem i przy ogromnych nakładach finansowych. Wśród przykładów adaptacji są zarówno obiekty znane na całym świecie, jak i całkowicie niewyróżniające się rezultaty wzorcowo przeprowadzonego zagospodarowania. Najbardziej spektakularnym przedsięwzięciem tego typu jest Projekt Eden (Kornwalia – Wielka Brytania), ogromnych rozmiarów ogród botaniczny założony w wyrobisku po nieczynnej kopalni kaolinu, w którego kompleksie znajduje się amfiteatr i bogate zaplecze turystyczne (www.edenproject.com). Niezwykle ciekawym przykładem adaptacji jest też Ferropolis (Dessau – Niemcy), będące muzeum na wolnym powietrzu, które prezentuje używane w tym rejonie urządzenia eksploatacyjne w postaci koparek, a także elementy zaplecza technicznego. Ferropolis zlokalizowane jest na półwyspie sztucznego jeziora Gremmin powstałego wskutek działalności górniczej (www.ferropolis.de).

Również w Polsce nie brakuje przykładów wzorcowych adaptacji obiektów pogórnich. Dwa najbardziej znane to Rezerwat Kadzielnia w Kielcach (Bog-

danowski 1976) z odsłoniętym profilem geologicznym dewonu górnego i stanowiskiem paleontologicznym fauny kopalnej (Wróblewski 2007) oraz kamieniołom na Górze św. Anny, czyli najwcześniej utworzony amfiteatr na bazie obiektu pogórniczego w Polsce (w latach 1934–1936) (Zachariasz 2003). Doskonałym przykładem adaptacji nieczynnego obiektu pogórniczego z terenu Polski jest też kamieniołom Blachówka (Bytom), w którym eksploatowano dolomit. W kamieniołomie tym powstał ośrodek sportowy Dolomity Sportowa Dolina, umożliwiając aktywny wypoczynek narciarzom w zimie, natomiast wielbicielom sportów ekstremalnych latem (www.dsd.pl). Wśród innych nieco mniej spektakularnych, ale równie istotnych można wymienić adaptację złoża „Mójcza” na rekreacyjny zbiornik wodny dający możliwość uprawiania sportów wodnych (Nieć i in. 2008).

Należy jednak przyznać, że wspomniane realizacje, chociaż spektakularne, nie są zbyt liczne i bardziej sprawiają, że dzięki nim oswajamy się z problemem aniżeli upatrujemy w nich rozwiązania kwestii obszarów pogórnicznych. Temat konieczności zagospodarowania wyrobisk i ich adaptacji nie jest nowy i był poruszany wielokrotnie w literaturze zarówno krajowej, jak i zagranicznej. W głównej mierze w związku z eksploatacją i zagospodarowaniem kamieniołomów interesowano się zmianami krajobrazowymi spowodowanymi eksploatacją surowców (Dziewański, Pietrzyk-Sokulska 1989, Chwastek, Janusz 1992, Dwucet i in. 1992, Pietrzyk-Sokulska 2005), dokonując ich klasyfikacji (Chwastek 1987, Dwucet i in. 1992, Gołda 2005), jak również wpływem na biosferę (Maciak 1999) oraz hydrosferę (Adamczyk 1990). W literaturze autorzy zwracają uwagę na konieczność planowania kamieniołomów na etapie dokumentowania złoża (Uberman 1995) oraz konieczność korekacji działań w czasie eksploatacji, aby w efekcie pozostawić obiekt mogący pełnić nowe funkcje (Bogdanowski 1985, Kozacki 1997, Ostrega 2004). Jak podaje Paulo (2008), wyczerpanie pewnych zasobów powinno przyczynić się do trwałego wzbogacenia regionu w nowy użytek (Paulo 2008). Dlatego pojawiają się również głosy, że pozyskiwanie surowców nie powinno być postrzegane negatywnie, ale jako działalność tworząca nowe wartości i podnosząca komfort życia mieszkańców, dzięki czemu taka działalność może nosić nawet znamiona zrównoważonego rozwoju (Nieć i in. 2008). Bardzo często obiekty po eksploatacji tworzą swego rodzaju nisze biologiczne dzięki wytworzeniu się w nich specyficznych warunków gruntowych i mikroklimatycznych (Pietrzyk-Sokulska 2008a, Skoczylas 2009).

Należy jednak zauważyć, że dotychczas nie powstały żadne akty prawne, które mówiłyby o wyznaczaniu nowych funkcji zdegradowanym obszarom pogórnicznym, a rekultywacja jest jedynym zabiegiem wymaganym przez prawo, do którego zobowiązany jest przedsiębiorca górniczy (Dz.U. z 2004 r. nr 121, poz. 1266 ze zmianami). Sama rekultywacja nie może mieć znamion wyznaczania nowych funkcji obszarom poeksploatacyjnym, ponieważ jest to restytucja (usuwanie szkód) na obszarach silnie zmienionych przez przemysł (Szczęsny 1982). Dąży ona do odtworzenia składników środowiska lub przebudowania rzeźby, uregulowania stosunków wodnych i przywrócenia zdolności produkcyjnej glebie (Dwucet i in. 1992). Według Paulo (2008) w Polsce dominuje przede wszystkim podejście przywrócenia produktywności biologicznej, natomiast różnice w klasyfikacjach

różnych autorów sprawiają, że deklarowane kierunki rekultywacji są ogólnikowe. Szczególnie dobrze widoczne jest to na przykładzie licznych klasyfikacji i różnego rozumienia przez autorów problemu rekultywacji. Często w ramach rekultywacji ujmowane są zarówno kierunki wymagające uproduktynienia biologicznego obszaru, jak i zagospodarowania. Przy czym zagospodarowanie powinno być dalszym etapem prac po zakończeniu procesu rekultywacji i obejmuje ono wykonanie zabiegów umożliwiających wykorzystanie gruntów do celów gospodarki rolnej, leśnej, wodnej, komunalnej lub innej (Dwucet i in. 1992). Dlatego tak ważne w przypadku kamieniołomów jest wyjście poza sferę podmiotu i próba ujęcia kamieniołomów w aspekcie walorów mogących po odpowiedniej adaptacji (czyli rekultywacji i zagospodarowaniu) wpływać na podnoszenie atrakcyjności obszarów występowania (Pietrzyk-Sokulska 2008a, Skoczyła 2008), jednak w tym celu konieczne jest opracowanie spójnej metody, która będzie mogła być zastosowana w odniesieniu do każdego kamieniołomu.

Cel pracy

Wybór adekwatnej metody nie jest problemem łatwym i był wielokrotnie poruszany w publikacjach naukowych zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Jednymi z najpopularniejszych i najczęściej stosowanych są metoda JARK/WAK oparta na założeniach rewaloryzacji obiektu poeksploatacyjnego (Bogdanowski 1976) i metody matematyczno taksonomiczne wykorzystywane do określania kierunków adaptacji terenów poeksploatacyjnych (Pietrzyk-Sokulska 2005). W literaturze zagranicznej na uwagę zasługują metoda wizualnej ekologicznej analizy krajobrazu (Dong-dong i in. 2009), która jest w założeniach podobna do metody JARK/WAK, oraz metoda analizy zgodności kierunku rekultywacji z najlepszymi praktykami (Neri, Sánchez 2010), która została opracowana głównie z myślą o ocenie stopnia rekultywacji kamieniołomu.

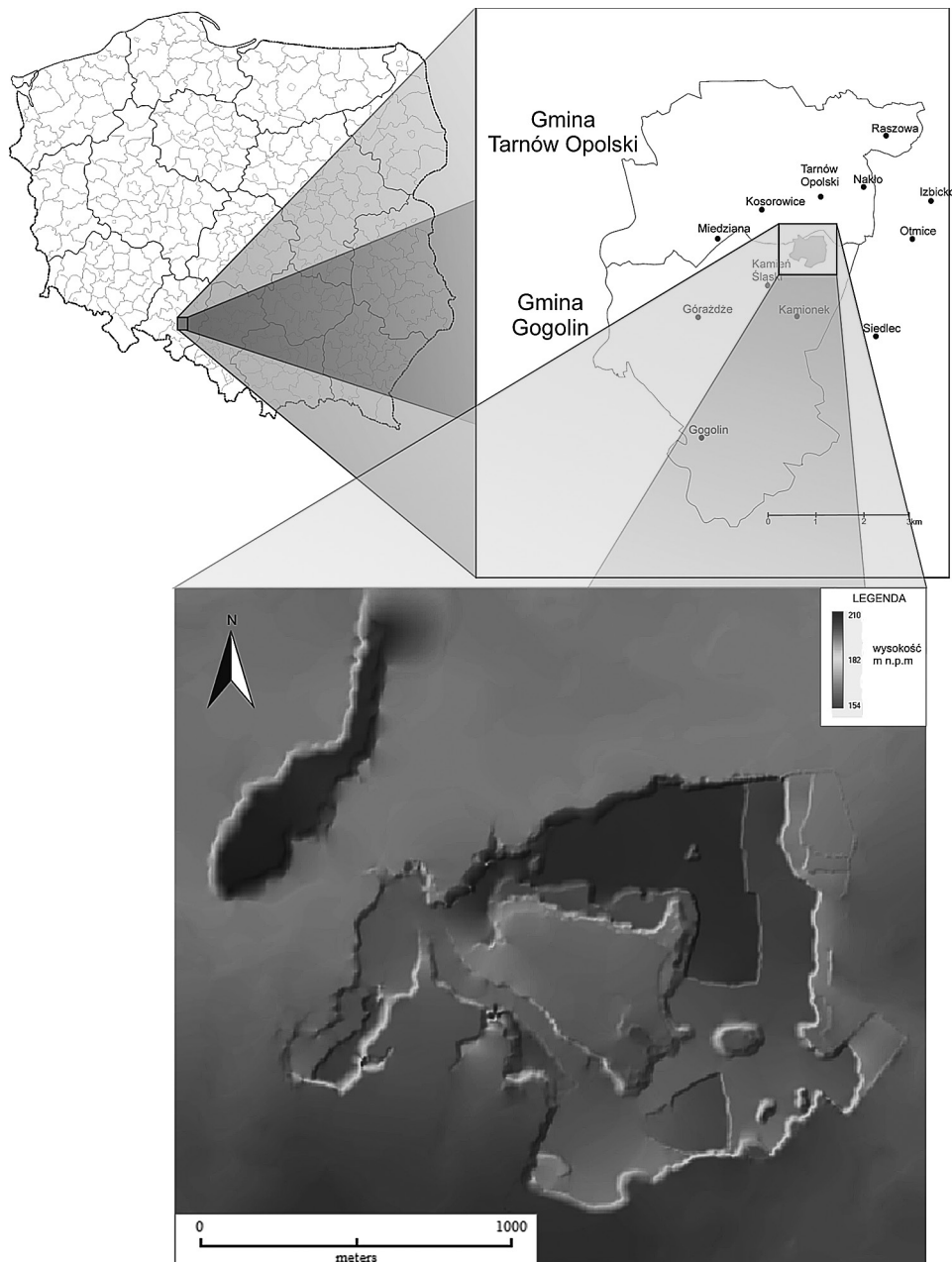
Coraz więcej uwagi w pracach badawczych dotyczących zagospodarowania obiektów poeksploatacyjnych poświęca się metodzie opracowanej przez Sattyego o nazwie *Analytical Hierarchy Processing (AHP)*. Zastosowanie tej metody możemy obserwować w pracy Ostreży (2004), która wykorzystwała ją do sformułowania zasad realizacji koncepcji rewitalizacji obszarów pogórnich położonych w centrum miasta. Przy użyciu metody AHP i odmiennie zorientowanych metodycznie ekspertów zbudowała hierarchię czynników, które powinny decydować o kierunku rewitalizacji obszaru pogórnego. W nieco inny sposób metoda ta została spożytkowana w pracy pod red. Pietrzyk-Sokulskiej (2008a), gdzie posłużyła jako narzędzie określania atrakcyjności kamieniołomów i obszarów ich występowania. Taka klasyfikacja pozwoliła na wykazanie atrakcyjności kamieniołomów (zarówno czynnych, jak i nieczynnych) poprzez zakwalifikowanie ich do określonych grup atrakcyjności, co w zestawieniu z takim samym działaniem dotyczącym obszarów ich występowania pozwoliło na wskazanie kierunków adaptacji terenów pogórnich.

Jednak prezentowane dokonania badawcze nie stwarzają możliwości wskazania głównych kierunków zagospodarowania obiektów pogórnicznych ze względu na podejście wyłącznie czynnikowe w pracy Ostreği (2004) oraz zbyt ogólne w pracy Pietrzyk-Sokulskiej (2008a).

Należy jednak pamiętać, że AHP jest metodą wspomagającą system podejmowania decyzji strategicznych i jako takie narzędzie powinna być wykorzystywana. W związku z tym w niniejszej publikacji zdecydowano się zastosować tę metodę w celu określenia głównego kierunku planowania zagospodarowania wielokubaturowych kamieniołomów na cele turystyczne. Aplikacja zaproponowanej metody została przeprowadzona na przykładzie czynnego kamieniołomu w Tarnowie Opolskim.

Zakres przestrzenny

Wybór podmiotu był poparty analizą materiałów źródłowych odnoszących się do aktualnie funkcjonujących obszarów górnictwa surowców mineralnych. Poszukiwania dotyczyły czynnego wielokubaturowego kamieniołomu, zlokalizowanego na obszarze o zróżnicowanej atrakcyjności turystycznej. Działania te miały na celu wybór obiektu, którego adaptacja mogłaby przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności turystycznej obszaru występowania. Dlatego wybrano funkcjonującą Kopalnię Wapienia „Tarnów Opolski” zlokalizowaną 25 km na południe od Opoli, na pograniczu gmin Tarnów Opolski i Gogolin. Podmiotowy obiekt jest kamieniołomem stokowo-wgłębny o powierzchni 130 ha i dwóch poziomach eksploatacyjnych, w którym eksploatacja prowadzona jest metodą strzałowo-ścianową. Obiekt ma nieregularny obrys, zróżnicowaną morfologię związaną z występowaniem w jego wnętrzu zjawisk krasowych w postaci lejów krasowych odznaczających się jako nadpoziomowe wzniesienia. Centralną część kamieniołomu zajmuje obszar wyjątkowego nagromadzenia procesów krasowych zwany „wyspą krasową” (ryc. 1), który ze względu na nieprzydatność przemysłową został wyłączony z eksploatacji. Kamieniołom jest sztucznie odwadniany, co implikowało będzie zawodnienie obiektu w momencie zakończenia eksploatacji, dodatkowo w zachodniej części znajduje się profil stratygraficzny triasu opolskiego, który perspektywicznie ma zostać poddany ochronie jako stanowisko przyrody nieożywionej. W północno-zachodniej części wyrobiska znajduje się stary nadpoziomowy zwał odpadów przerobczych. Kamieniołom w Tarnowie Opolskim znajduje się w regionie bogatym w kopalnie odkrywkowe, w związku z tym doświadczenia w przypadku adaptacji wyrobiska można będzie przenieść na inne tego typu obiekty w okolicy.

Ryc. 1. Lokalizacja obiektu badań

1 – wyrobisko zachodnie, 2 – „ wyspa krasowa”, 3 – pierwszy poziom eksploatacyjny, 4 – drugi poziom eksploatacyjny, 5 – składowisko utworów krasowych, 6 – pozostałości lejów krasowych, 7 – stary zwał nadpoziomowy odpadów przerobczyc

Źródło: Opracowanie własne, pomiary geodezyjne.

Metoda AHP, wybór wariantów rozwiązań i czynników do analizy

Analityczny Proces Hierarchiczny (AHP) jest metodą heurystyczną (matematyczno-psychologiczną), wprowadzoną przez T.L. Saaty'ego. Fenomen tej metody polega na możliwości porównywania elementów ilościowych z jakościowymi poprzez określanie związku między nimi.

Metoda ta oparta jest na tworzeniu struktur hierarchicznych cech i kryteriów ich oceny doprowadzających do rozwiązania głównego celu, jakim jest wskazanie najlepszych możliwości rozwiązań postawionego problemu. Według Saaty'ego jest to metoda ekspercka, dlatego porównań mogą dokonywać eksperci kompetentni w danej dziedzinie (Basak, Saaty 1993). Decyzje można podejmować jednoosobowo bądź w grupie (Saaty, Vargas 2007). Oceny stanowiska grupy mogą przeprowadzać osoby znajdujące się wewnątrz lub przypatrujące się grupie (Basak, Saaty 1993)

Przed przystąpieniem do procesu oceny trzeba określić problem, który chcemy rozwiązać, warianty rozwiązania problemu i cechy opisujące warianty. Liczbę wariantów rozwiązań należy ograniczyć do 9 (Saaty, Ozdemir 2003a). W przypadku cech opisujących warianty należy je zagregować w strukturę hierarchiczną, w której kryteria główne dzielą się na kryteria szczegółowe.

Sposób postępowania w metodzie AHP

W etapie pierwszym kryteria zestawia się w pary i określa zależności między nimi za pomocą 9-stopniowej skali (w której 1 oznacza równowagę, a 9 absolutną przewagę jednego kryterium) (Saaty 1980). Uzyskane wyniki zestawia się w postaci macierzy, a następnie wylicza się wskaźnik konsekwencji porównań (CI) w celu określenia, czy któryś z porównywanych elementów nie został zbyt precyzyjnie lub niedoceniony przez oceniającego. Bazując na macierzy porównań, za pomocą jednej z trzech metod (EM, LLSM, EV; Saaty, Vargas 1984) oblicza się hierarchię porównywanych elementów i w efekcie zestawia je od najcenniejszych do najmniej cennych.

W etapie drugim w ramach każdego porównywanego kryterium dokonuje się oceny wariantów rozwiązań pod względem ich powiązania z kryteriami. Ocenę tę przeprowadza się poprzez porównania parami wariantów rozwiązań.

W etapie trzecim wyniki uzyskane z etapu pierwszego wymnaża się przez wyniki z etapu drugiego, otrzymując hierarchię wariantów rozwiązań (Saaty 1994).

Określenie problemu

W niniejszej pracy analiza AHP została wykorzystana w celu wskazania głównego kierunku adaptacji kamieniołomu w Tarnowie Opolskim.

Wybór głównych kierunków zagospodarowania (wybór wariantów rozwiązań)

Wyboru wariantów rozwiązań, czyli kierunków adaptacji wyrobiska, dokonano na podstawie przeprowadzonej analizy dostępnych klasyfikacji zarówno z dziedziny rekultywacji, jak i zagospodarowania obiektów pogórnich. Na podstawie przeglądu literatury stwierdzono, że większość klasyfikacji koncentruje się na tych samych kierunkach rekultywacji i zagospodarowania. Najbardziej typowy przykład klasyfikacji rekultywacji i zagospodarowania jest autorstwa Ubermana (Ostręga, Uberman 2003), który podzielił je na:

- rolniczy (hodowla, uprawa),
- leśny (ochrona, gospodarka rekreacja),
- wodny (rekreacja, gospodarka),
- przyrodniczy (formy ochrony),
- gospodarczy (budownictwo, przemysł, składowisko),
- kulturowy (dydaktyka, kontemplacja, artystyczny).

Do wspomnianej klasyfikacji nawiązuje również podział Coppin i Bradshaw (1982, za Paulo 2008), którzy wydzielały kierunki: renaturalizacji, rolny, hodowlany ryb, leśny, rekreacyjno-sportowy, wypoczynkowy i parkowy, retencji wody komunalnej i przemysłowej, ochrony przyrody oraz składowiska odpadów. Coraz częściej jednak autorzy rezygnują z wydzielenia nieefektywnych form zagospodarowania rolniczego czy leśnego, koncentrując się na zasobach kamieniołomu i zapotrzebowaniu społecznym, starając się kreować głównie tereny użyteczności publicznej. Przykładem takiego podejścia jest klasyfikacja kierunków adaptacji według Pietrzyk-Sokulskiej (2004, 2005, 2006), która wydzieliła kierunki:

- poznawczy,
- abiotyczny – geologiczny (obiekty naukowo poznawcze, konserwatorskie),
- biotyczny – przyrodniczy (nisze ekologiczne ostoje, ogrody naskalne),
- rekreacyjny (kompleksy sportowo-rozrywkowe, kompleksy kulturalno-rozrywkowe),
- gospodarczy (magazyny, bazy transportowe, obiekty wystawiennicze, magazyny, składowiska odpadów).

Wzmiankowane klasyfikacje są niezwykle pomocne, jednak w celu wyznaczenia kierunków adaptacji na cele turystyczne konieczne jest skonfrontowanie ich z podziałami ruchu turystycznego ze względu na motyw podejmowanych działań. Przeprowadzona analiza źródeł literaturowych dowodzi, że w sposób najbardziej zwięzły motyw opisuje Rogalewski (1972), dzieląc je na:

- służące regeneracji sił fizycznych i psychicznych (turystyka wypoczynkowa),
- służące rozszerzeniu i pogłębieniu znajomości świata (turystyka krajoznawcza),
- służące realizacji zamiłowań (turystyka specjalistyczna).

Jest to zarówno najbardziej zwięzły, jak i najczęściej stosowany podział motywów turystycznych spotykany w literaturze. Charakteryzuje on motyw w sposób niezwykle uproszczony, ponieważ nie uwzględnia wielu socjologicznych aspektów ruchu turystycznego, takich jak chociażby „turystyka rodzinna”. Pod

tym względem dużo bardziej szczegółowy jest podział Gaworeckiego (2000), który konkretnym rodzajom turystyki przypisuje motywacje fizyczne, psychiczne, interdyscyplinarne, ekspizm, kulturalne, prestiżowe.

W podziale tym jednak wiele motywów się przenika, współistnieje. Ten sam rodzaj turystyki można jednocześnie zaliczyć do kilku kategorii. Z jednej strony podział ten jest bardzo szczegółowy, z drugiej natomiast pewne rodzaje turystyki kluczą pomiędzy motywacjami, przez co jest on zbyt ogólny, żeby mógł być aplikowany do wyboru kierunku adaptacji.

Podobnie wygląda zastosowanie innych dużo bardziej szczegółowych podziałów, np. Przeclawskiego (2001), który wyróżnia dziewięć, czy Krzymowskiej-Kostrowickiej (1995), dokonującej segmentacji na dziesięć motywów. Obydwa wzmiankowane podziały są bardzo obszerne i szczegółowe. Jednak bardzo rzadko motywy, jakie te klasyfikacje wyróżniają, można zastosować w odniesieniu do kamieniołomu. Motywy turystyczne w nich przytaczane w większości nie odpowiadają celom, jakim adaptacja wyrobiska może sprostać.

Z uwagi na brak odpowiedniej klasyfikacji w literaturze w zakresie motywów ruchu turystycznego, która byłaby przydatna do wyznaczenia głównych funkcji oraz szczegółowych kierunków adaptacji kamieniołomów, zdecydowano się wyznaczyć takie kierunki, opierając się w dużej mierze na klasyfikacji Pietrzyk-Sokulskiej (dotyczącej adaptacji kamieniołomów) oraz uwzględniając pewne motywy z rozważonych powyższych klasyfikacji motywacji turystycznych. Posunięcie to ma na celu wyodrębnienie takich funkcji wyrobiska (kierunków adaptacji), które będą odpowiadały w najbardziej pełny i możliwy do realizacji sposób motywom podejmowanych działań w aspekcie ruchu turystycznego. Zdecydowano również, inspirując się funkcją gospodarczą wymienianą przez Pietrzyk-Sokulską (2005, 2006), że należy założyć możliwość pełnienia przez wyrobisko roli miejsca lokalizacji zagospodarowania turystycznego. W związku z powyższym do kierunków adaptacji włączono również funkcję towarzyszącą.

Na podstawie zaprezentowanego przeglądu literatury i własnych obserwacji zaproponowano pięć potencjalnych kierunków adaptacji. Wytyczną wyznaczenia kierunku była funkcja, jaką będzie pełniło wyrobisko. Podstawowy podział zakłada wydzielenie trzech funkcji, w ramach których scharakteryzowano pięć głównych kierunków adaptacji:

- funkcja krajoznawcza (utożsamiana ruchem turystycznym wycieczkowym):
  - **kierunek krajoznawczy – przyrodniczy** (rezerwaty przyrody nieożywionej),
  - **kierunek krajoznawczy – antropogeniczny** (muzea, skanseny, parki kulturowe),
- funkcja rekreacyjna:
  - **kierunek rekreacyjny – wypoczynkowy** (obiekty spacerowe, parki, kąpieliska),
  - **kierunek rekreacyjny – specjalistyczny** (ośrodki sportów ekstremalnych),
- funkcja towarzysząca:
  - **kierunek turystyczny – towarzyszący** (galerie handlowe, parki rozrywki).

Możliwe było też wydzielanie kierunków adaptacji innych niż ukazane, jednak ze względu na konieczność kompleksowego podejścia do problemu zdecydowano się na zawężenie ich liczby do pięciu. Zdaniem autora wymienione kierunki, w sposób najbardziej kompleksowy realizują zakres tematyczny adaptacji na cele turystyczne.

Dobór kryteriów oceny

Kluczowym elementem postępowania był dobór odpowiedniego wachlarza kryteriów umożliwiających opisanie zarówno cech wyrobiska, jak i kierunków jego adaptacji. Zatem ustalono, że kryteria swoim zakresem powinny obejmować najbardziej wartościowe zasoby wyrobiska oraz jego dostępność i otoczenie, czyli zarówno czynniki wewnętrzne, jak i zewnętrzne (Gasidło 1998). Jednak żadna z dostępnych metod oceny atrakcyjności turystycznej obszarów nie spełnia warunków, które pozwalają na zastosowanie jej w odniesieniu do wyrobiska. W literaturze przedmiotowej jedyny możliwy do wykorzystania podział w przypadku adaptacji kamieniołomów na cele turystyczne zastosowała Pietrzyk-Sokulska, która na jego podstawie wyznaczała klasy atrakcyjności geologicznej i inwestycyjnej nieczynnych kamieniołomów Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (Pietrzyk-Sokulska 2008a). Dlatego na potrzeby pracy postanowiono oprzeć się na zaproponowanym podziale zasobów oraz na podstawie literatury dotyczącej atrakcyjności turystycznej elementów środowiska geograficznego dobrać zakres kryteriów oceny.

W oparciu o doniesienia literaturowe dokonano wyboru kryteriów oceny kamieniołomu w aspekcie określonych uprzednio kierunków adaptacji. Łącznie zdefiniowano 25 kryteriów oceny (tab. 1), które zagregowano w pięć grup pod względem ich przewodniego charakteru (zasoby przyrodnicze, zasoby antropogeniczne, cechy wyrobiska, dostępność komunikacyjna i otoczenie wyrobiska). Przyjęty podział nawiązuje do źródeł literaturowych odnoszących się zarówno do tematyki waloryzacji kamieniołomów, jak i waloryzacji na potrzeby turystyki i rekreacji.

Wyniki przeprowadzonych badań

Po zdefiniowaniu na podstawie przeglądu literatury wariantów rozwiązań i określeniu cech, które ww. warianty w najpełniejszy sposób będą opisywać, przystąpiono do realizacji obliczeń zgodnie z etapami nakreślonymi w rozdziale metody. Oceny dokonywano w sposób ekspercki jednoosobowo dla teoretycznego momentu obejmującego zamknięcie kamieniołomu w 2011 r.

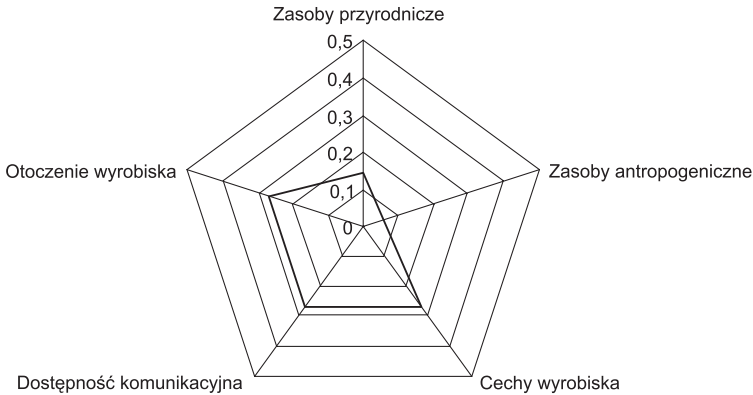
W **etapie pierwszym** zakładanego przypadku zamknięcia kamieniołomu najwyższą istotność mają w równym stopniu kryteria główne określające *cechy wyrobiska* (0,265), *jego otoczenie* (0,265) i *dostępność komunikacyjną* (0,265). Niewielkie znaczenie zyskują *zasoby przyrodnicze* (0,145), natomiast *antropogeniczne* (0,061) (ryc. 2) zostają zmarginalizowane.

Tabela 1. Zestawienie kryteriów oceny

Kryteria główne/cechy główne	Kryteria/cechy i ich źródło
Zasoby przyrodnicze	Zróznicowanie litologiczne Urozmaicenie stratygrafii Procesy geologiczne Naturalna sukcesja wtórna Atrakcyjny bioklimat
Zasoby antropogeniczne	Zabytkowe obiekty Ślady eksploatacji Miejsca historyczne Wykorzystanie surowca Budynki gospodarcze
Cechy wyrobiska	Wielkość Zabezpieczenie miejsc potencjalnie niebezpiecznych Zawodnione Suche Urozmaicona rzeźba Przeprowadzona rekultywacja
Dostępność komunikacyjna	Drogami kołowymi Komunikacją publiczną Szlakami turystycznymi Ścieżkami rowerowymi
Otoczenie wyrobiska	Miejsca koncentracji ruchu turystycznego Znaczące ośrodki miejskie Obiekty noclegowe Obszary chronione lub przyrodniczo cenne Grunty leśne w okolicach złoża

Źródło: Opracowanie własne.

Uszczegółowiając, najistotniejszymi atutami kamieniołomu w rozważanym przypadku zamknięcia są: jego lokalizacja w sąsiedztwie lasów oraz dobra dostępność drogami i komunikacją publiczną. W dalszej kolejności istotne są cechy morfologiczne wyrobiska, jego zawodnienie, powiązany z nim charakter kubatury, a także nie do końca bezpieczna, aczkolwiek urozmaicona rzeźba wyrobiska przy dużym udziale obszarów pozbawionych zawodnienia. Do istotnych cech z punktu widzenia waloryzacji należałoby dodać lokalizację wyrobiska w pobliżu dużego miasta oraz znaczne zasoby przyrodnicze w postaci profilu stratygraficznego triasu opolskiego, z dużym nagromadzeniem skamieniałości. Stosunkowo niewielką (trzykrotnie mniejszą) istotność w stosunku do najwyższej punktowa-

Ryc. 2. Rozkład ocenianych cech głównych kamieniołomu „Tarnów Opolski” dla przypadku zakładającego zamknięcie kamieniołomu w 2011 r. Suma wag cech kamieniołomu jest równa 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

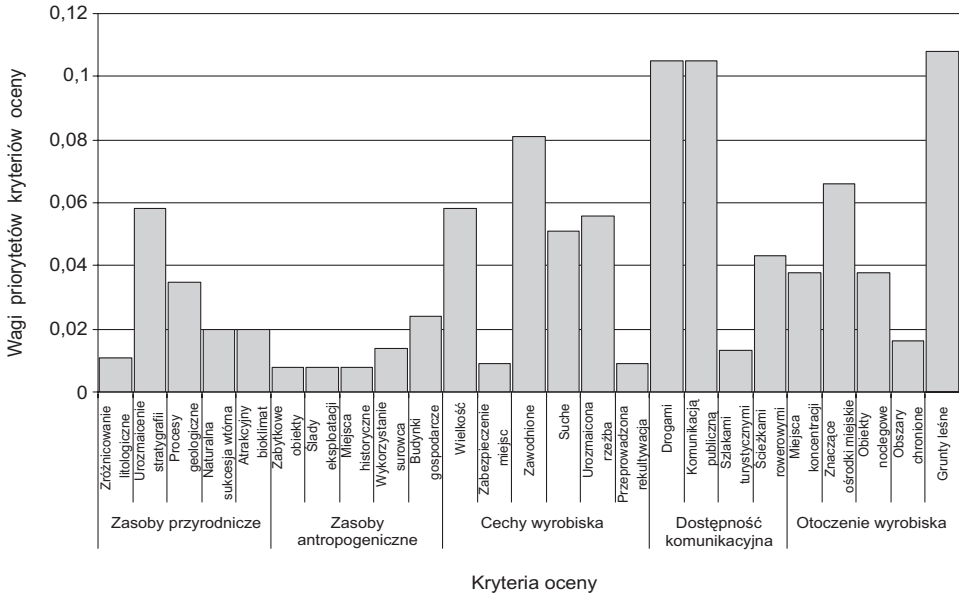
nych kryteriów wykazuje natomiast obecność miejsc koncentracji ruchu turystycznego, obiektów noclegowych w sąsiedztwie kamieniołomu, dojazdu ścieżkami rowerowymi, a także występowanie w odkrywce procesów geologicznych. Mimo przeprowadzenia szczegółowych badań w rozważanym przypadku odnotowano niewielkie znaczenie naturalnej sukcesji wtórnej oraz „dobrych” warunków bioklimatycznych ze względu na stosunkowo mały ich potencjał w porównaniu z innymi cechami (ryc. 3). Pozostałe rozważane cechy miały znaczenie marginalne dla atrakcyjności.

W **etapie drugim** zgodnie z metodyką AHP przeprowadzono waloryzację wariantów rozwiązań (głównych kierunków adaptacji). Zamieszczona poniżej waloryzacja ma na celu określenie, z którymi cechami/kryteriami oceny najsilniej powiązane są główne kierunki adaptacji, czyli kierunek krajoznawczy – przyrodniczy, krajoznawczy – antropogeniczny, rekreacyjny – wypoczynkowy, rekreacyjny – specjalistyczny, turystyczny – towarzyszący.

Uzyskane wyniki powiązania przedstawiają się w następujący sposób:

- W ramach kryterium głównego zasoby przyrodnicze.

Wykonana waloryzacja kryteriów za pomocą metody AHP wykazała, że wszystkie kryteria *stricte* związane z cechami geologicznymi (zróżnicowanie litologiczne, urozmaicenie stratygrafii, procesy geologiczne) mają bardzo zbliżony do siebie rozkład w odniesieniu do wszystkich rozważanych kierunków adaptacji (ryc. 4). Zróżnicowanie litologiczne, urozmaicenie stratygrafii, procesy geologiczne najsilniej związane są z kierunkiem krajoznawczym – przyrodniczym adaptacji. Wynika to niewątpliwie z możliwości najbardziej efektywnego wykorzystania tych kryteriów w ramach rozważanego kierunku adaptacji, dając w jego ramach sposobność naświetlenia ich unikatowych wartości. Przeprowadzone porównanie wskazuje na duże znaczenie zróżnicowania litologicznego, urozmaicenia stratygrafii, obecności procesów geologicznych jako elementów wzbogacających. Jest to istotne dla adaptacji rekreacyjnej – wypoczynkowej (wynika z faktu występowania

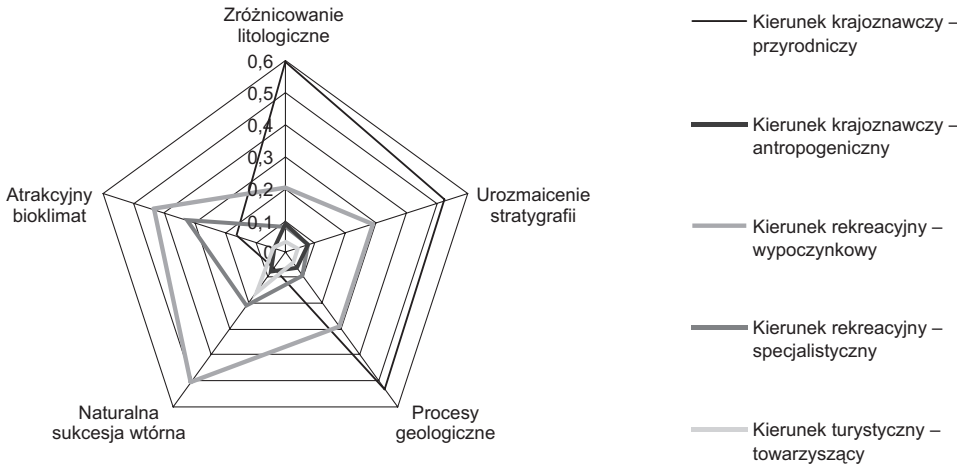
Ryc. 3. Rozkład ocenianych cech kamieniołomu „Tarnów Opolski” dla zakładanego przypadku zamknięcie kamieniołomu w 2011 r. Suma wag priorytetów cech/kryteriów oceny jest równa 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

nia możliwości częściowego wyeksponowania bogactwa zasobów geologicznych, np. w przypadku adaptacji na park). W odniesieniu do kierunku krajoznawczego – antropogenicznego oraz rekreacyjnego – specjalistycznego cechy budowy geologicznej mają niewielkie znaczenie, a ich rolę można opisać jako tworzącą tło. Znikoma możliwość wyeksponowania bogactwa geologicznego występuje natomiast w przypadku adaptacji w kierunku turystycznym – towarzyszącym.

Naturalna sukcesja wtórna, jako proces niekontrolowany i samorzutny, nabiera istotnego znaczenia zwłaszcza dla adaptacji w kierunku rekreacyjnym – wypoczynkowym z tego powodu, że wpływa ona na zwiększenie terenów leśnych a także dla kierunku rekreacyjnego – specjalistycznego oraz w mniejszym stopniu turystycznego – towarzyszącego, dla których może być zjawiskiem uzupełniającym (w sytuacji, kiedy na obszarach przeznaczonych pod zagospodarowanie nie zostanie przeprowadzona rekultywacja lub zostanie przeprowadzona w niewystarczającym zakresie). W odniesieniu do adaptacji w kierunku pełnienia funkcji krajoznawczej naturalna sukcesja wtórna nie jest zjawiskiem pożądanym, ponieważ może wpływać na niszczenie ciekawych form geologicznych bądź zabytków.

Występowanie sprzyjającego zestawu warunków atmosferycznych wywierających wpływ na atrakcyjny bioklimat ma najistotniejsze znaczenie w przypadku kierunków adaptacji mogących go bezpośrednio wykorzystać, czyli adaptacji rekreacyjnej – wypoczynkowej i specjalistycznej, w ramach których zakłada się aktywność rekreantów na świeżym powietrzu. Atrakcyjny bioklimat może być również elementem wzbogacającym w przypadku adaptacji krajoznawczej – przy-

Ryc. 4. Wyniki porównania kierunków adaptacji w ramach kryteriów wchodzących w skład zasobów przyrodniczych. Suma wag w ramach poszczególnych kryteriów/cech oceny jest równa 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

rodniczej. Kryterium to jest natomiast niezwykle mało istotne dla adaptacji krajoznawczej – antropogenicznej i turystycznej – towarzyszącej.

- W ramach kryterium głównego zasoby antropogeniczne.

W przypadku porównania dokonanego metodą AHP w odniesieniu do zasobów antropogenicznych uzyskano wskazanie, że są w znakomitej większości silnie powiązane z adaptacją w kierunku krajoznawczym – antropogenicznym. Dotyczy to w szczególności kryterium występowania miejsc historycznych, wykorzystania surowca oraz występowania zabytkowych obiektów (ryc. 5). Powiązanie kryteriów z konkretnymi kierunkami adaptacji wynika z możliwości wykorzystania i ochrony ich atrakcyjności. To stwierdzenie bezsprzecznie odnosi się do kryterium występowania zabytkowych obiektów adaptowanych w kierunku krajoznawczym – antropogenicznym, który zakłada ochronę i restaurację zabytkowych urządzeń i budynków tak, by zachować je dla przyszłych pokoleń w jak najlepszym stanie. To samo stwierdzenie odnosi się do cech skupionych w ramach kryterium występowania śladów eksploatacji, miejsc historycznych oraz kryterium wykorzystania surowca, które mają najpełniejszą szansę na ochronę i ekspozycję w ramach adaptacji krajoznawczej – antropogenicznej. Tą samą zależnością można również wyjaśnić istotność kryterium występowania budynków do adaptacji. Będzie stwarzał pełniejsze możliwości jego wykorzystania.

Jednak związek z zasobami antropogenicznymi nie jest domeną wyłącznie wspomnianych funkcji. Szansę wykorzystania elementów zabytkowych stwarza również zagospodarowanie wyznaczone kierunkiem turystycznym – towarzyszącym dającym możliwości adaptacji zabytków w ramach nowo powstającej architektury handlowo-usługowej.

Ślady eksploatacji oraz miejsca historyczne mogą być doskonałym elementem wpisującym się w konwencję adaptacji w kierunku rekreacyjnym – wypoczynkowym, jako czynnik wzbogacający np. ścieżki tematyczne.

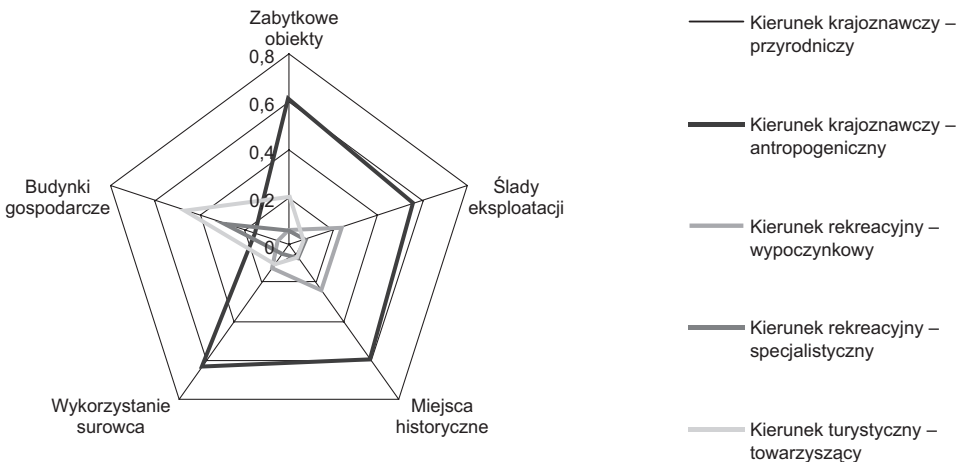
Powiązane z bardzo dużą liczbą kierunków adaptacji jest natomiast kryterium wykorzystania surowca. Możliwości te występują zarówno w ramach kierunku krajoznawczo-przyrodniczego (jako element wspomagający promowanie walorów przyrodniczych), rekreacyjnego – wypoczynkowego (jako doskonały element wzbogacający np. ścieżki tematyczne), jak i turystycznego – towarzyszącego (jako element widowiskowy możliwy do wyeksponowania i podnoszący atrakcyjność) (ryc. 5).

Kryterium budynki gospodarcze jest najsilniej powiązane z adaptacją w kierunku turystycznym – towarzyszącym (w ramach którego mogą być użyte jako powierzchnie sklepowe, magazynowe lub gospodarcze), jednak istnieje również możliwość wykorzystania tego zasobu w ramach adaptacji krajoznawczej – antropogenicznej (jako budynków wystawienniczych) oraz wypoczynkowej – specjalistycznej (jako budynki użytkowe, hangary sprzętu, składy sportowe czy po prostu obiekty użytkowe). W przypadku pozostałych kierunków adaptacji ich powiązanie z zasobami antropogenicznymi jest znikome, a ewentualne wykorzystanie może być marginalne.

- W ramach kryterium głównej cechy wyrobiska.

Analiza wykonana za pomocą metody Ideal AHP wykazała, że cechy wyrobiska są na ogół silnie związane z kierunkami rekreacyjnymi adaptacji.

Wielkość wyrobiska wiąże się bezpośrednio z większymi możliwościami zagospodarowania. W przypadku adaptacji rekreacyjnych przekładają się one na większe prawdopodobieństwo wystąpienia terenów możliwych do zagospodarowania na plaże, miejsca piknikowe, trasy widokowe, tereny spacerowe, boiska czy tereny narciarskie (ilość poziomów bezpośrednio przekłada się na możliwości popro-

Ryc. 5. Wyniki porównania kierunków adaptacji w ramach kryteriów wchodzących w skład zasobów antropogenicznych. Suma wag w ramach poszczególnych kryteriów/cech oceny jest równa 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

wadzenia dłuższej trasy zjazdowej). Należy również nadmienić, że poziomowość w powiązaniu z urozmaiconą rzeźbą daje możliwości tworzenia torów sportowych nie zakłócających wypoczynku. Kryterium wielkości wyrobiska ma też znaczenie dla adaptacji w kierunku krajoznawczym – przyrodniczym, dla której przyczynia się niejako do wzrostu powierzchni ekspozycyjnych (większe możliwości organizacji tras zwiedzania, udostępnianie miejsc, w których można samodzielnie pozyskiwać minerały czy skamieniałości), zwiększając tym samym atrakcyjność. W przypadku pozostałych kierunków adaptacji wielkość wyrobiska jest cechą mało znaczącą.

Zabezpieczenie miejsc potencjalnie niebezpiecznych w wyrobisku jest najbardziej istotne z punktu widzenia funkcji rekreacyjnych. W przypadku adaptacji w kierunku rekreacyjnym – wypoczynkowym zabezpieczenie wyrobiska jest konieczne ze względu na swobodny dostęp do obiektu. Natomiast w odniesieniu do adaptacji wypoczynkowej – specjalistycznej konieczne jest zabezpieczenie miejsc niebezpiecznych zwłaszcza przed amatorami silniejszych wrażeń, kiedy w grę mogą wchodzić sporty motorowe lub ekstremalne. Dla adaptacji krajoznawczej – przyrodniczej i antropogenicznej kryterium zabezpieczenia miejsc niebezpiecznych ma już mniejsze znaczenie z uwagi na fakt, że zwiedzanie obiektu krajoznawczego można zorganizować po specjalnie do tego przystosowanych ścieżkach, starając się ograniczyć dostęp do miejsc niebezpiecznych. Zdecydowanie najmniejsze znaczenie ma rozważane kryterium w przypadku adaptacji w kierunku turystycznym – towarzyszącym głównie z powodu możliwości maksymalnego ograniczenia kontaktu użytkowników z miejscami niebezpiecznymi w kamieniołomie.

Kolejnym z rozważanych kryteriów jest rekultywacja, która jest najsilniej związana z funkcjami rekreacyjnymi (ryc. 6). Wynika to z faktu, że wszystkie zabiegi wchodzące w skład rekultywacji, jak doprowadzanie dróg dojazdowych czy odtworzenie warunków produkcji biologicznej, to cechy niezwykle pożądane w przypadku adaptacji w kierunku rekreacyjnym. Podnoszą one dostępność kamieniołomu oraz dają możliwości kreowania terenów rekreacyjnych. Rekultywacja jest również istotna dla funkcji krajoznawczych. Szczególnie ważnym elementem oprócz odbudowy biologicznej gleby jest przede wszystkim budowa dróg dojazdowych do wnętrza kamieniołomu. Najsłabszą możliwość wykorzystania rekultywacji wykazuje kierunek turystyczny – towarzyszący adaptacji (kierunek ten może skorzystać jedynie na budowie dróg dojazdowych w ramach procesów rekultywacyjnych, co jest istotne w przypadku budowy np. centrum handlowego).

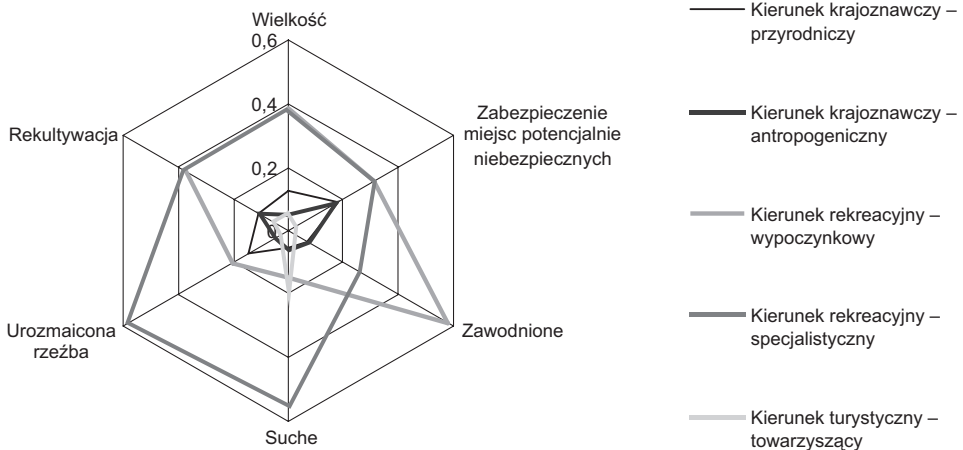
Kryterium zawodnienia wyrobiska jest istotne w szczególności dla kierunku rekreacyjnego – wypoczynkowego, dając możliwość adaptacji w postaci np. zbiornika wodnego z plażą. Nieco mniej powiązanemu kierunkowi rekreacyjnemu – specjalistycznemu zawodnienie daje możliwość wzbogacenia oferty o kolejne dziedziny aktywności w postaci sportów wodnych (w przypadku szczegółowego zagospodarowania na ośrodek sportów wodnych). W podobnym charakterze kryterium zawodnienia występuje w przypadku adaptacji kamieniołomu w kierunku krajoznawczym – przyrodniczym lub turystycznym – towarzyszącym, jednak, jako że cecha ta nie wpisuje się w ogólny charakter adaptacji, może być jedynie pobocznym elementem wzbogacającym atrakcyjność. Dla pozostałych kierunków adaptacji zawodnienie ma marginalne znaczenie.

Kolejnym rozważanym elementem w ramach kryterium cechy wyrobiska jest suchość. Cecha ta jest najsilniej powiązana z adaptacją rekreacyjną – specjalistyczną (ryc. 6). Wynika to z jej wpływu na możliwości kreowania elementów przewodnich adaptacji w postaci szeroko rozumianych obiektów sportowych (w formie obiektów i urządzeń) na terenach nie zawodnionych. W przypadku suchości wyrobiska ma ona również znaczenie dla adaptacji w kierunku turystycznym – towarzyszącym, gdyż kryterium to warunkuje budowę obiektów usługowych. Nieco mniejsze powiązania z kryterium suchości wyrobiska wykazuje kierunek rekreacyjny – wypoczynkowy, w odniesieniu do którego suchość wpływa na możliwości tworzenia np. obiektu parkowego. W odniesieniu do pozostałych kierunków adaptacji suchość wyrobiska ma znaczenie marginalne.

Największa możliwość wykorzystania urozmaicenia rzeźby istnieje w przypadku adaptacji w kierunku rekreacyjnym – specjalistycznym. Wynika to z łatwości adaptacji urozmaiconej rzeźby do sportów wyczynowych, a dodatkowo daje możliwości łatwiejszego podziału kamieniołomu na mniejsze jednostki mogące pełnić odmienne funkcje. Kryterium urozmaicenia rzeźby wykazuje nieco słabsze powiązanie z kierunkiem rekreacyjnym – wypoczynkowym oraz krajoznawczym – przyrodniczym adaptacji. Wskazane kierunki są powiązane z rozważanym kryterium ze względu na jego krajoznawczy charakter (wzbogacający monotony krajobraz poeksploatacyjny), jak również możliwości wyznaczania punktów widokowych. Dla pozostałych kierunków adaptacji urozmaicona rzeźba jest zasobem mało istotnym ze względu na niewielkie możliwości wykorzystania.

- W ramach kryterium głównej dostępność komunikacyjna.

Przeprowadzona waloryzacja pod kątem dostępności komunikacyjnej wykazała, że żaden z rozważanych kierunków adaptacji nie jest ściśle powiązany ze wszystkimi kryteriami dostępności komunikacyjnej. Wynika to z założenia mówiącego, że w celu rozwoju jakiegokolwiek funkcji zagospodarowania związanej

Ryc. 6. Wyniki porównania kierunków adaptacji w ramach kryteriów wchodzących w skład cech wyrobiska. Suma wag w ramach poszczególnych kryteriów/cech oceny jest równa 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

z turystyką lub wypoczynkiem, konieczne jest stworzenie możliwości dotarcia w okolice obiektu.

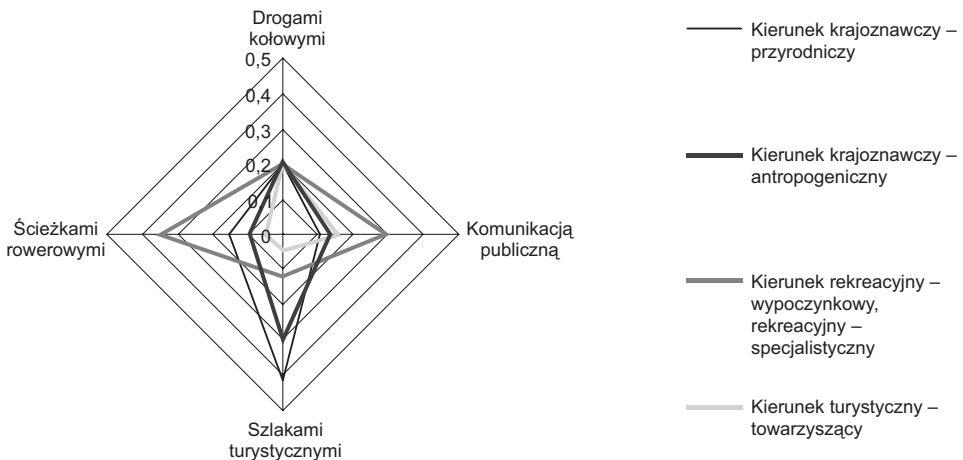
W przeprowadzonym porównaniu ustalono, że dostępność drogami jest niezwykle istotnym kryterium warunkującym rozwój wszystkich kierunków adaptacji. Dlatego nie może być ono związane ściśle z jednym kierunkiem adaptacji, ponieważ implikowałoby to jego sztuczne faworyzowanie. Określono zatem jednakową istotność kryterium dostępności drogami dla wszystkich kierunków adaptacji.

W odniesieniu do komunikacji publicznej uznano, że ten rodzaj dostępności najsilniej warunkować może rozwój funkcji rekreacyjnych (ryc. 7). Rozwinięta komunikacja publiczna stwarza doskonale możliwości dojazdów do obiektów rekreacyjnych, kiedy w grę wchodzi konieczność przemieszczania się na krótkie odległości w czasie wolnym od pracy. Komunikacja publiczna ma również znaczenie dla pozostałych kierunków adaptacji, umożliwiając mobilność odwiedzającym nie posiadającym własnego środka transportu.

Dostępność zarówno szlakami turystycznymi, jak i ścieżkami rowerowymi jest natomiast ściśle związana z charakterem ruchu turystycznego na tych szlakach. Szlaki turystyczne, jako że wiodą krajoznawczy typ ruchu turystycznego, są najsilniej związane z adaptacją w kierunkach krajoznawczych, a dopiero w dalszej kolejności rekreacyjnych. Podobna zasada ma też zastosowanie w przypadku ścieżek rowerowych, które wiodą rekreantów. Są więc silnie powiązane z rekreacyjnymi, a dopiero potem z krajoznawczymi kierunkami adaptacji. Obydwa rozważane kryteria są natomiast bardzo słabo związane z adaptacją turystyczną – towarzyszącą.

- W ramach kryterium głównego otoczenie wyrobiska.

Dla kryteriów opisujących otoczenie kamieniołomu przyjęto, że koncentracja ruchu turystycznego jest zjawiskiem istotnym w przypadku kierunków adaptacji

Ryc. 7. Wyniki porównania kierunków adaptacji w ramach kryteriów wchodzących w skład dostępności komunikacyjnej. Suma wag w ramach poszczególnych kryteriów/cech oceny jest równa 1

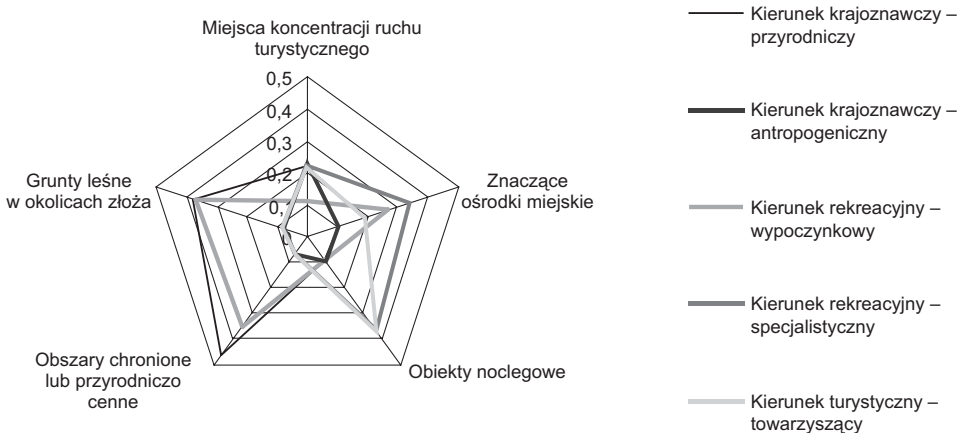
Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

nastawionych na jego zagospodarowanie. Dlatego obecność ruchu turystycznego najefektywniej można wykorzystać w ramach kierunków krajoznawczych (nakierowanych na ochronę i promowanie atrakcyjności) oraz adaptacji rekreacyjnej – specjalistycznej, która podobnie jak turystyczna – towarzysząca może stanowić zaplecze dla ruchu turystycznego. Najmniejsze znaczenie obecność ruchu turystycznego ma natomiast dla adaptacji rekreacyjnej – wypoczynkowej.

Istnienie ośrodków miejskich jest kryterium istotnym z punktu widzenia adaptacji w kierunku rekreacyjnym – specjalistycznym i wypoczynkowym (ryc. 8). Wynika to z faktu, że ośrodki miejskie są dużym skupiskiem potencjalnych rekreantów. Nieco mniejsze znaczenie obecność ośrodków miejskich ma dla adaptacji rekreacyjnej – wypoczynkowej, ponieważ z założenia kierunek ten zakłada działalność non-profit, w związku z czym jego funkcjonowanie nie jest tak ściśle uzależnione od obecności rekreantów. W przypadku pozostałych kierunków adaptacji określono, że występowanie ośrodków miejskich jest istotne głównie ze względu na udogodnienia komunikacyjne oraz możliwość wykorzystania ruchu zwłaszcza turystycznego świątecznego i weekendowego.

Obiekty noclegowe to kryterium mówiące o rozwoju funkcji turystycznej, wraz z którym wzrasta zapotrzebowanie na obiekty towarzyszące i zaplecze. Dlatego z kryterium tym najsilniej związana jest adaptacja turystyczna – towarzysząca oraz rekreacyjna – specjalistyczna. Dla pozostałych kierunków adaptacji znaczenie obecności obiektów noclegowych jest niewielkie.

Zarówno kryterium występowania obszarów chronionych, jak i gruntów leśnych w okolicach złoża przyjmują podobny rozkład wartości w ramach rozważanych kierunków adaptacji. Kryteria te bardzo silnie związane są z adaptacją w kierunku krajoznawczym – przyrodniczym, jak i rekreacyjnym – wypoczynkowym (ryc. 8). Dla wymienionych kierunków adaptacji obszary chronione oraz grunty leśne stwarzają możliwości rozszerzenia terenów użytkowych.

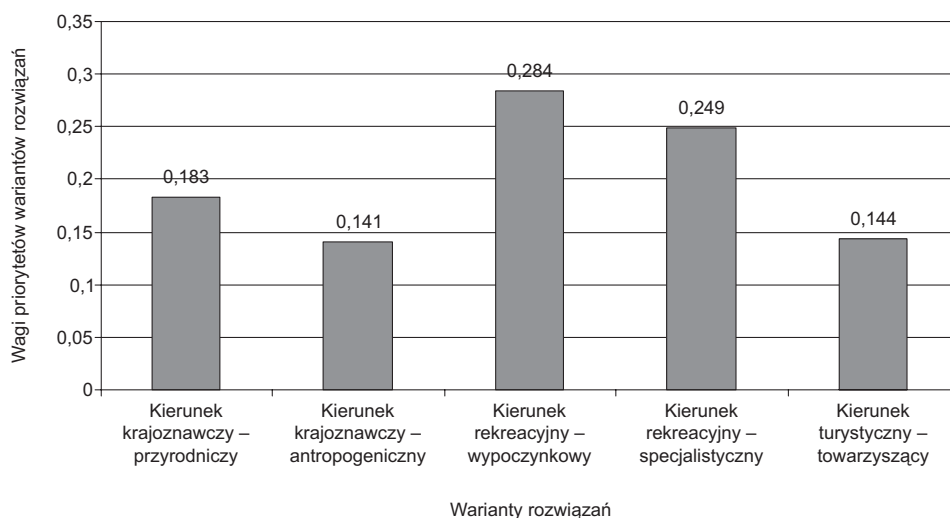
Ryc. 8. Wyniki porównania kierunków adaptacji w ramach kryteriów wchodzących w skład otoczenia wyrobiska. Suma wag w ramach poszczególnych kryteriów/cech oceny jest równa 1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń.

Niewielkie znaczenie tego kryterium dla adaptacji krajoznawczej – antropogenicznej i turystycznej – towarzyszącej wynika z małego związku i ograniczonych możliwości cech skupionych w ramach rozważanego kryterium. Mimo że znane są przykłady powiązania adaptacji rekreacyjnej – specjalistycznej z obszarami leśnymi, a nawet chronionymi uznano, że kierunek ten jest bardzo uciążliwy dla przyrody i takie sąsiedztwo nie przynosi obustronnej korzyści.

W ostatnim **etapie trzecim** zestawiono obliczenia z poprzednich etapów i dokonano interpretacji wyników dla przypadku zakładającego zamknięcie kamieniołomu w 2011 r.

Przeprowadzona analiza wykazała, że w przypadku zamknięcia w 2011 r. posiadane przez kamieniołom zasoby, ich dostępność i otoczenie predestynują go do adaptacji w kierunku rekreacyjnym – wypoczynkowym (0,284) (ryc. 9). Wyniki częściowe wykazały, że w ramach kierunku rekreacyjnego – wypoczynkowego występuje znaczna możliwość wykorzystania dostępności komunikacyjnej oraz otoczenia i cech wyrobiska. Wspomniany kierunek dzięki dobrej dostępności komunikacyjnej i istnieniu ośrodków miejskich stwarza możliwość efektywnego wykorzystania zasobów kamieniołomu, głównie zawodnienia, w połączeniu z dużymi połaciami terenów rekreacyjnych zarówno wewnątrz kamieniołomu, jak i w jego sąsiedztwie (w postaci terenów leśnych). Adaptacja kamieniołomu w kierunku rekreacyjnym – wypoczynkowym w znacznym stopniu pozwoli też na wykorzystanie zasobów przyrodniczych w postaci stratygrafii, procesów geologicznych, atrakcyjnego bioklimatu i naturalnej sukcesji wtórnej. Innymi słowy, adaptacja wyrobiska w kierunku rekreacyjnym – wypoczynkowym umożliwi efektywne spożytkowanie jego najwyżej ocenianych zasobów. Zdecydowanie mniejsza możliwość wykorzystania zasobów kamieniołomu nastąpi w momencie adaptacji

Ryc. 9. Wyniki oceny głównych kierunków adaptacji wyrobiska dla przypadku zakładającego zamknięcie kamieniołomu w 2011 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie obliczeń za pomocą metody AHP.

rekreacyjnej – specjalistycznej (0,249), kiedy to niemożliwe będzie wyeksponowanie zasobów przyrodniczych oraz przyrodniczych elementów otoczenia wyrobiska. Natomiast adaptacja krajoznawcza – przyrodnicza (0,183) pozwoli na wykorzystanie zaledwie ułamka cech głównie w postaci zasobów przyrodniczych. Przeprowadzona waloryzacja wykazała, że również adaptację krajoznawczą – antropogeniczną i turystyczną – towarzyszącą ze względu na brak odpowiednich zasobów stanowiących rdzeń dla wyżej wymienionej funkcji należy odrzucić.

Podsumowanie i dyskusja

Porównując uzyskane wyniki badań z dotychczas realizowanymi pracami, stwierdzono, że czynnikowy wybór kierunku zagospodarowania obszarów pogórnicych proponowany przez Ostregę (2004) budzi istotne zastrzeżenia z punktu widzenia realizacji metody. Zaproponowana przez autorkę metoda pozyskiwania informacji opiera się na opinii często inaczej zorientowanych metodycznie ekspertów, co może wpłynąć na niemożliwość agregacji i rozmycie nadawanych wag priorytetów. Dlatego ostatecznie zarzucono możliwość rozważania powyższych czynników jako elementu decydującego o kierunku adaptacji. W bezpośredni sposób natomiast odniesiono się do kryteriów mogących opisywać kamieniołom. W związku z powyższym przeprowadzone w artykule rozważania w największym stopniu korespondują z badaniami Pietrzyk-Sokulskiej (2008a), która wykonała studium dla Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Przyjęte przez autorkę kryteria oceny kamieniołomów na potrzeby niniejszej pracy zostały posegregowane i poszerzone o elementy otoczenia oraz wskaźniki bioklimatyczne. Celem tak dobranych kryteriów była konieczność ich dostosowania do kierunków adaptacji, które oparte są na innej pracy autorki (Pietrzyk-Sokulska 2005). Jednak uzyskane wyniki nie dają możliwości porównania z dostępnymi danymi literaturowymi, ponieważ celem pracy była próba określenia głównego kierunku adaptacji konkretnego kamieniołomu, a nie rozważania na temat jego ogólnej atrakcyjności w porównaniu do innych podobnych obiektów.

Analiza źródeł literaturowych dowodzi, że problem adaptacji wyrobisk po okresie eksploatacji jest wciąż otwarty, mimo uwarunkowań prawnych nakładanych na przedsiębiorcę górniczego i zobligowania go do przeprowadzenia rekultywacji. Zasadnicza trudność w takich przypadkach polega na przeprowadzeniu rzetelnej analizy i trafnym zdefiniowaniu głównego kierunku adaptacji. Dlatego też w niniejszej pracy postanowiono zaprezentować metodę, która może zostać wykorzystana do wspomagania tego rodzaju decyzji strategicznych.

Przeprowadzone obliczenia wskazały, że w przypadku zamknięcia kamieniołomu w 2011 r. powinien zostać obrany kierunek rekreacyjny – wypoczynkowy jego adaptacji, ponieważ tylko ten kierunek w sposób najpełniejszy pozwoli wykorzystać wszystkie walory i zasoby rozważanego kamieniołomu. Zastosowana metoda pozwala również na prześledzenie, w jakim stopniu zmiana konkretnej cechy decydują o wyborze głównego kierunku adaptacji, dzięki czemu stwarza możliwość określenia zakresu potencjalnych manipulacji cechami.

Ze względu na wysoki potencjał aplikacyjny przedstawiona metoda może znaleźć szerokie grono odbiorców zarówno wśród samorządów lokalnych (zagospodarowujących wyrobisko), jak i zakładów górniczych (rekultywujących teren pod zagospodarowanie).

Literatura

- Adamczyk A.F., 1990, *Obszary eksploatacyjne surowców skalnych*, [w:] *Wpływ działalności górniczej na środowisko wodne w Polsce*, t. 27, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Basak I., Saaty T.L., 1993, *Group decision making using The Analytic Hierarchy Process*, *Mathematical Computing Modeling*, 17, 4: 101–109.
- Bogdanowski J., 1976, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wyd. PAN, Kraków.
- Bogdanowski J., 1985, *Krajobraz urbanistyczny aspekt zagospodarowania terenów pogórnich*, *Zeszyty Naukowe AGH Sozologia i Sozotechnika*, 20.
- Chwastek J., 1987, *Jak zagospodarować tereny podkrywkowe (na przykładzie zagłębia konińskiego)*, *Aura*, 2.
- Chwastek J., Janusz W., 1992, *Kamieniołom – „rana w krajobrazie” czy zabytek przyrody nieożywionej*, *Górnictwo*, 16: 135–143.
- Dong-dong Z., Yu-shan S., Le L., 2009, *Study on sustainable landscape design of abandoned quarries: An example: Zhushan ecological park in Xuzhou*, *Procedia Earth and Planetary Science*, 1: 1107–1113.
- Dwucet K., Krajewski W., Wach J., 1992, *Rekultywacja i rewaloryzacja środowiska przyrodniczego*, *Skrypty Uniwersytetu Śląskiego* 478, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Dziewiański J., Pietrzyk-Sokulska E., 1989, *Zagadnienia sozologiczne w dokumentacji geologicznej złóż*, *Technika Poszukiwań Geologicznych, Geosynoptyka i Geotermia*, 2.
- Gasidło K., 1998, *Problemy przekształceń terenów przemysłowych*, *Zeszyty Naukowe. Architektura/Politechnika Śląska, Zeszyty Naukowe Architektura*, 37: 1–199.
- Gaworecki W., 2000, *Turystyka*, Wyd. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Gołda T., 2005, *Rekultywacja*, Wyd. AGH, Kraków.
- Kozacki L., 1997, *Obszary górnictwa odkrywkowego jako dynamiczny element kształtowania środowiska przyrodniczego*, *Mat. Konf. „Górnictwo odkrywkowe a ochrona środowiska”. Fakty i mity*, Kraków 11–12 grudnia, s. 135–145.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1995., *Zarys geoekologii rekreacji*, t. 2. Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Maciak F., 1999, *Ochrona i rekultywacja środowiska*, wyd. II popr. i uzupełn., Wyd. SGGW, Warszawa.
- Neri A.C., Sánchez L.E., 2010, *A procedure to evaluate environmental rehabilitation in limestone quarries*, *Journal of Environmental Management*, 91: 2225–2237.
- Nieć M., Pietrzyk-Sokulska E., Gądek R., Lisner-Skórska J., 2008, *Górnictwo wspomagające ochronę środowiska i jego kształtowanie – doświadczenia Kieleckich Kopalń Surowców Mineralnych*, *Gospodarka Surowcami Mineralnymi*, 24, 4: 251–259.
- Ostręga A., 2004, *Sposoby zagospodarowania wyrobisk i terenów po eksploatacji złóż surowców węglanowych na przykładzie Krzemionek Podgórnich w Krakowie*, *Praca doktorska, Akademia Górniczo-Hutnicza im. Stanisława Staszica, Wydział Górnictwa i Geoinżynierii, Katedra Górnictwa Odkrywkowego (maszynopis pobrany z www.transfer.edu.pl/files/AnnaOstrega.pdf)*.
- Ostręga A., Uberman R., 2003, *Formalnoprawne problemy rewitalizacji terenów przemysłowych, w tym pogórnich*, *Górnictwo i Geoinżynieria*, 4: 243–253.

- Paulo A., 2008, *Przyrodnicze ograniczenia wyboru kierunku zagospodarowania terenów pogórnich*, *Gospodarka Surowcami Mineralnymi*, 24, 2: 9–40.
- Pietrzyk-Sokulska E., 2004, *Minimalizacja skutków środowiskowych pozyskiwania zwięzłych surowców skalnych. Studium na przykładzie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, IGSMiE PAN, Kraków.
- Pietrzyk-Sokulska E., 2005, *Kryteria i kierunki adaptacji terenów po eksploatacji surowców skalnych – studium dla wybranych obszarów Polski*, *Studia, Rozprawy, Monografie* 131, PAN, Kraków.
- Pietrzyk-Sokulska E., 2006, *Możliwości minimalizacji skutków środowiskowych wydobywania kopalin skalnych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej*, *Gospodarka Surowcami Mineralnymi*, 22, 1: 105–120.
- Pietrzyk-Sokulska E., 2008a, *Tereny pogórnice szansą rozwoju obszarów ich występowania. Studium na przykładzie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Wyd. IGSMiE PAN, Kraków.
- Pietrzyk-Sokulska E., 2008b, *Ochrona walorów geologicznych w kamieniołomach kopalni skalnych Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, *Górnictwo Odkrywkowe*, 2: 25–29.
- Przeclawski K., 2001, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, Wyd. Albis, Kraków.
- Rogalewski O., 1972, *Zagospodarowanie turystyczne*, Wyd. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Saaty T.L., 1980, *The Analytic Hierarchy Process*, Wyd. Mc-Graw, New York.
- Saaty T.L., 1994, *Highlights and critical points in the theory and application of the Analytic Hierarchy Process*, *European Journal of Operational Research*, 74: 426–447.
- Saaty T.L., Ozdemir M.S., 2003a, *Why the Magic Number Seven Plus or Minus Two*, *Mathematical and Computer Modelling*, 38: 233–244.
- Saaty T.L., Vargas L.G., 1984, *Comparison of eigenvalue, logarithmic least squares and least squares methods in estimating ratios*, *Mathematical Modelling*, 5: 309–324.
- Saaty T.L., Vargas L.G., 2007, *Dispersion of group judgments*, *Mathematical and Computer Modelling*, 46: 918–925.
- Skoczylas J., 2009, *Adaptacja kamieniołomów wapieni dla potrzeb turystyki na przykładzie Malty i Egiptu*, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, XXIV: 173–182.
- Szczęśny T., 1982, *Ochrona przyrody i krajobrazu*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Uberman R., 1995, *Wybrane zagadnienia projektowania i zagospodarowania złóż surowców skalnych w świetle przepisów „Prawa geologicznego i górniczego”*, *Górnictwo Odkrywkowe*, 38, 2.
- Wróblewski T., 2007, *Obiekty przyrody nieożywionej w Kieleckim Obszarze Metropolitalnym*, Wyd. O.P. APLA, Kielce.
- Zachariasz A., 2003, *Park w kamieniołomie*, *Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Kształtowanie krajobrazu terenów poeksploatacyjnych w górnictwie”*, Kraków 10–12 grudnia, s. 102–111.

Raporty, dokumenty, akty prawne

Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (tekst jednolity z 2004 r., Dz.U. z 2004 r. nr 121, poz. 1266 ze zmianami).

Strony internetowe

- Dolomity Sportowa Dolina (2011) (<http://www.dsd.pl/index.php>; dostęp 8.02.2011).
- Eden Project (2011) (<http://www.edenproject.com/>; dostęp 8.02.2011).
- FERROPOLIS – City of Steel. (2011) (<http://www.ferropolis.de/in-english.html>; dostęp 8.02.2011).

Summary

Analytical Hierarchy Processing (AHP) in support of post excavation area adapting for tourism purposes

The number of post-excitation areas is constantly growing as a result of rapid development of extracting industries and new quarrying permits issued every year. New post-excitation areas appear and their restoration becomes more difficult by the lack of universal action plans. The manuscript presents the application of Analytical Hierarchy Processing method for evaluation of different adapting possibilities of the "Tarnow Opolski" Limestone Quarry. The scope of the research focuses on major direction limestone quarries adapting as well as benefits and costs related to the investment. The methods presented in the article allows a comprehensive approach to the problem of adapting a quarry for the tourist purposes and may be found useful by both local governments and mining companies.

Key words: tourist development, limestone quarry, post excavation area, Analytical Hierarchy Processing (AHP)

Łukasz Skoczylas

„Witajcie w Molvanii!” Przewodniki turystyczne po krainach nierzeczywistych i postturystyka

Przewodnik *Molvania, kraina nietknięta przez nowoczesną stomatologię* ukazał się po raz pierwszy w Australii w roku 2003. Opisywał on w konwencji przewodników turystycznych wymagany kraj wschodnioeuropejski – Molvanię. Książka ta oraz inne jej podobne stanowią przykład postturystycznej zabawy konwencją oraz upadku wiary w autentyczność turystycznego doświadczenia.

Słowa kluczowe: postturystyka, przewodniki turystyczne

Wstęp

Molvania to kraina całkowicie nierzeczywista, nie związana z żadnym realnym krajem ani nawet z żadnym z funkcjonujących w wyobraźni zbiorowej krajów wymaganych, w rodzaju baśniowej Narnii C.S. Lewisa, krain literackich J.R.R. Tolkiena i T. Pratchetta czy tworów telewizyjnej popkultury, takich jak kosmiczne państwa opisywane w serii Star Trek. Molvania powstała jako wymagana destynacja turystyczna, będąca ucieleśnieniem najgorszych stereotypów dotyczących Europy Wschodniej. Została opisana w przewodniku turystycznym o sugestywnym tytule *Molvania, kraina nietknięta przez nowoczesną stomatologię* w serii przewodników Jetlag Travel Guide. Przewodnik, wydany po raz pierwszy w Australii w 2003 r. przez wydawnictwo Hardie Grant Books, doczekał się już kilku tłumaczeń (m.in. na język niemiecki, włoski i estoński). W Internecie znaleźć można jego stronę, profil na portalu społecznościowym Facebook oraz nagranie, na którym molwański minister turystyki dziękuje za nagrodę, jaką książka o jego kraju miała otrzymać w czasie międzynarodowych targów przemysłu turystycznego. Tekst niniejszy ma na celu włączenie przewodników serii Jetlag do socjologicznej refleksji nad zjawiskiem postturystyki. Postturystyka to zbiorcza nazwa na wiele różnych trendów obecnych we współczesnym przemyśle turystycznym, charakteryzujących się odejściem od wiary w autentyczne doświadczenie turystyczne, polegające na odkrywaniu atrakcji w stanie „naturalnym”, nie związanym z turystyką. Doświadczenie postturystyczne nie jest interpretowane

jako rezultat kontaktu z autentyczną i rzeczywistą atrakcją, lecz jako odpowiedź widza na wytworzony kulturowo spektakl.

Przewodnik po Molvanii

Przewodniki wydane w serii Jetlag mają charakter rozrywkowy. Poprzez przerysowanie stereotypów mają one na celu wywołanie efektu komicznego. Oczywiście są to stereotypy o różnych kulturach i krainach geograficznych. Oprócz *Molvanii*, krainy nietkniętej przez nowoczesną stomatologię, w serii tej wydano jeszcze dwa tytuły: *San Sombrero, kraina karnawału, koktajli i przewrotów* oraz *Phaic Tan, porażenie słoneczne na każdą kieszeń*. Dodatkowo w książkach tych i na stronie internetowej serii Jetlag znaleźć można reklamy innych przewodników po nieistniejących krainach. Możemy więc zostać zachęceni do kupna takich tytułów, jak:

- *Aloha Takki Tikki, zapomniany klejnot południowego Pacyfiku,*
- *Jedźmy do Bongoswany, zapomnianego klejnotu zachodniej Afryki,*
- *Wkoło wysp Tofu, zapomnianego klejnotu południowo-wschodniej Azji,*
- *Przetrwać w Wąsostanie [Moustachistan], zapomnianym klejnocie środkowej Azji,*
- *Żeglując przez cieśninę Syfolos, zapomniany klejnot Morza Śródziemnego,*
- *Costa del Pom* (przy czym „Pom” to stosowane w niektórych krajach anglojęzycznych kolokwialne określenie Brytyjczyka lub osoby o brytyjskim pochodzeniu),
- *Pfaiffland,*
- *Gastronesia,*
- *Sherpastan,*
- *Żmudne wyprawy,*
- *Podróże dla seniorów,*
- *Raje podatkowe,*
- *Cartelombia,*
- *Rodzinne wakacje,*
- *Rowerem dookoła świata,*
- *Przejażdżki jeżdzące włos na głowie,*
- *Chodźmy polować.*

Reklama każdego z tych tytułów jest oczywiście humorystyczna – np. dowiadujemy się z niej, że pozycja *Podróże dla seniorów* zawiera listę najspokojniejszych stolic oraz miejsc, w których prawdopodobnie czytelnik zagubił swoje okulary do czytania. Reklamy te z jednej strony wpisują się więc w humorystyczny styl serii Jetlag, z drugiej zaś stanowią przykład, jak wielki potencjał prześmiewczy drzemie w rozwijającym się przemyśle turystycznym. Dzięki reklamom tym całość książki utrzymana jest w stylu charakterystycznym dla pozycji sprzedawanych przez profesjonalne wydawnictwa turystyczne.

W przypadku *Molvanii* autorzy wyśmiewają pewne aspekty kultury krajów Europy Środkowo-Wschodniej i tej części przemysłu turystycznego, który ogni-skuje swoje działania wokół nich. Poza poczuciem humoru i minimalnej choćby wiedzy o tym rejonie świata – czytelnik *Molvanii*... powinien charakteryzować

się także znajomością pewnych podstawowych konwencji turystycznych, przede wszystkim zaś specyficznej konwencji przewodnikowej. Dodatkową atrakcją będzie dla niego właśnie sposób, w jaki autorzy konwencję tę wykorzystują dla wzmocnienia efektu komicznego. O reklamach innych przewodników już powiedziano, to jednak nie wszystko. Przewodnik po Molwanii jest podzielony na osiem części: wstęp wraz z opisem i zdjęciami wyimaginowanych autorów przewodnika, wprowadzenie do kultury i historii Molwanii, opis stolicy kraju, a następnie kolejnych jego regionów: Alp Molwańskich, Wschodnich Stepów, Równiny Zachodniej, Wielkiej Doliny Centralnej; ostatnia część poświęcona jest dodatkowym informacjom: mapom, schematom komunikacji miejskiej, przelicznikom miar czy rozmiarów. Wszystko to typowe jest dla przewodników turystycznych publikowanych w wielu państwach świata według niewiele różniących się od siebie wzorów. I również z nich autorzy stroją sobie żarty – mapy zamieszczone w publikacji posługują się często absurdalnymi znakami (np. oprócz typowej sylwetki samolotu oznaczającej lotnisko zastosowano znak obrazujący samolot uderzający w ziemię umieszczony na mapie obok nazwy stolicy), reklamy wyśmiewają sztuczki marketingowe (hasło „Jedna niska cena pokrywa wszystko” wraz z adnotacją: „poza opłatami państwowymi, ubezpieczeniem i okupem”). Wyimaginowanymi twórcami przewodnika po Molwanii jest sześcioro obcokrajowców i jeden rodowity Molwańczyk, który opuścił swój kraj tylko raz w życiu – w wieku lat 12, w celu uniknięcia obowiązkowej służby wojskowej. Pozostali autorzy to m.in. Australijka pracująca w Tokio, która „nigdy nie była w Molwanii i została przydzielona do tego przewodnika z powodu błędu w dobrze personelu” (Cilauro i in. 2004: 6), „profesjonalny podróżnik” Philippe Miseree (ang. misery – nędza, nieszczęście) będący autorem dzieła pod tytułem *Podróż niepotrzebnie trudna* (6) czy też typowy turysta alkoholowy, mówiący płynnie w siedmiu językach (ale tylko w stanie upojenia), którego wybryki doprowadziły do 30-krotnego anulowania mu wizy w różnych krajach świata. Już sama nazwa wydawnictwa – „Jetlag” – odwołująca się do zespołu negatywnych objawów fizycznych i psychicznych występujących podczas zmiany stref czasowych, jest żartem z turystyki (przy czym nazwę tę w języku angielskim zapisuje się jako dwa wyrazy – „jet lag”).

Oczywiście opisani wyżej „autorzy” przewodnika nie są nimi naprawdę. Tak jak cała książka i kraina przez nią opisywana są oni wytworem wyobraźni. Ze względu na absurdalność i schematyczność swoich biografii, mają oni bawić czytelników. Uwagę doświadczonych turystów zwróci z pewnością szczególnie jeden z nich, Philippe Miseree, który w specjalnych ramach dzieli się z czytelnikiem swoimi wrażeniami z licznych podróży po Molwanii. I tak przeczytać możemy np.: „Turyści narzekający na kieszonkowców i martwiący się, że mogą zostać obrabowani, jeśli tylko udadzą się do określonej części miasta, są żałośni. Dla mnie bycie ofiarą pomniejszego przestępstwa jest istotną częścią ogólnego doświadczenia podróżniczego. Raz, w obskurnym pokoju hotelowym w Lutenbląg [stolica Molwanii – przyp. Ł.S.] obudziwszy się, odkryłem, że złodzieje ukradli mój portfel, aparat fotograficzny i nerkę – była to wycieczka, której nigdy nie zapomnę!” (Cilauro i in. 2004: 36). Philippe Miseree jest częścią komicznego świata, stworzonego przez prawdziwych autorów przewodnika po Molwanii, w którym obejrzeć

możemy turystykę w krzywym zwierciadle satyry, ironii i pastiszu. Warto zauważyć więc, że przedmiotem kpin są nie tylko mieszkańcy wschodnioeuropejskiej Molwanii, lecz także zachodni turyści.

Wszystko w omawianej książce opisane jest i ukazane w sposób absurdalny – np. większość mniejszych rozmiarów kobiecych jest w Molwanii oznaczona jako „niedostępna” (tak samo jak wszystkie rozmiary męskie), a molwańskie miary długości, wagi itd. mają nie tylko dziwne i trudne do wymówienia nazwy, ale części z nich po prostu nie da się przeliczyć ich na zachodnie odpowiedniki.

Prawdziwymi autorami *Molwanii, krainy nietkniętej przez nowoczesną stomatologię* są Santo Cilauro, Tom Gleisner oraz Rob Sitch, urodzeni w latach 60. XX w. australijscy komicy. Molvania swoją popularność zawdzięcza w dużej mierze fikcyjnej postaci Zładko Vladcika, stworzonej i granej przez Santo Cilauro. Vladcik to molwański artysta sceniczny, występujący pod pseudonimem Zład. W Internecie znaleźć można dwie jego piosenki – *Elektronik Supersonik* oraz *I am the antipope*, które – znów ze względu na zawarty w nich absurdalny humor – stały się niezwykle popularne. Zład występuje w długich włosach i z ogromnym wąsem, zakrywającym sporą część twarzy, a jego wizerunek sceniczny jest wyśmianiem estetyki lat 80. XX w. W teledyskach towarzyszy mu partnerka z włosami poфарbowanymi na fioletowo lub czerwono. Wideoklipy utrzymane są w klimacie lat 80., głównie poprzez zastosowanie w nich specyficznych efektów graficznych, dziś powszechnie uznawanych za prymitywne. Zład śpiewa z charakterystycznym wschodnioeuropejskim akcentem, kalecząc język angielski (np. poprzez regularne stopniowanie nieregularnych przysłówków – „jestem najlepszy”), stosując najprostsze, choć absurdalne rymy, wypełniając tekst piosenki niewyrafinowanymi aluzjami seksualnymi i obrazoburczymi treściami. Swoje piosenki kończy okrzykiem: „Niech żyje Molvania!”. Informacje o Zładzie znaleźć można na stronie internetowej serii Jetlag i Molwanii – według nich, jego piosenki zgłaszano na kolejne edycje konkursu Eurowizji (w roku 2004 i 2005), a on sam wygrał już w 2002 r. molwańską wersję znanego na całym świecie muzycznego programu *Idol*. Jego piosenka *Elektronik Supersonik* została zaś opisana jako „melodyjne połączenie gorących rytmów disco i retoryki zimnowojennej” (*Molvania* 2012).

Kwestią dyskusyjną jest tematyka i śmieszność żartów zawartych w przewodniku po Molwanii oraz na jego stronie internetowej. W niniejszym tekście zostanie ona jednak pominięta jako mało istotna dla wywodu, w którym Molvania traktowana jest jako dowód na istnienie trendu postturystycznego we współczesnej turystyce i tylko pod tym kątem oceniana.

Molvania i postturystyka

Jak wspomniano wyżej, publikacja o Molwanii (tak samo jak inne publikacje o wymyślonych krainach, sygnowane logiem wydawnictwa Jetlag) wpisuje się w trend tzw. postturystyki. Postturystyka to kategoria, która pozwala na uchwycenie licznych zmian w ruchu turystycznym oraz sposobach zwiedzania i celach podróży, jakie charakteryzują współczesnych turystów pochodzących z krajów zachod-

niego kręgu kulturowego. Opisując stanowisko jednego z głównych teoretyków postturystyki, George’a Ritzera, Podemski (2005: 95) wskazuje na kilka najważniejszych cech postturystyki – zwiedzanie za pomocą Internetu, eklektyzm, a także prowadzenie przez turystów swoistej gry, przy pełnej świadomości, że autentyzm przeżyć turystycznych nie jest możliwy. Skupimy się tutaj właśnie na tej ostatniej sferze postturystyki. Zdanie sobie sprawy z ułudy autentyzmu, jaka towarzyszy przemysłowi turystycznemu, pozwala na wytworzenie postaw ironii i dystansu wobec treści prezentowanych jako autentyczne. Postawy takie uznać można za charakterystyczne dla kondycji ponowoczesnej, podzielane przez znaczną część społeczeństw zachodnich. W tym kontekście turystyka często ogranicza się do oglądania zainscenizowanych pokazów obcości i dziwactwa, w których stereotyp ma pełnić funkcję legitymizującą autentyczność. Innymi słowy: stereotypowe i zainscenizowane przedstawienia inności stają się dla postturystów interesujące i warte pokonania wielu tysięcy kilometrów oraz wydania dużych sum pieniędzy, mimo że są oni świadomi nieautentyczności tychże przedstawień. Molvania stanowi kolejne piętro zabawy konwencją – jej stworzenie pozwala na wyśmianie tych nowych form turystyki. Doprowadzenie sytuacji podróżowania do absurdu ujawnia cel zdobywania doświadczeń postturystycznych: chodzi raczej o potwierdzanie stereotypów niż ich weryfikowanie, o zwiedzanie rzeczywistości specjalnie wytworzonej dla potrzeb przemysłu turystycznego niż realnie, „naturalnie” istniejącej. W gruncie rzeczy bowiem rozwój technologii sprawia, że coraz więcej doświadczeń turystycznych zapośredniczonych jest poprzez ich wcześniejsze opisy, choć – co, biorąc pod uwagę Molvanię, można uznać za paradoksalne – raczej nieksiążkowe. Dziś atrakcje turystyczne są szeroko opisywane w Internecie, te powszechnie uznane za warte odwiedzenia są również reprezentowane przez strony swoich zarządców, właścicieli lub osób szczególnie nimi zainteresowanych. Zdjęcia, wizualizacje (często prezentujące daną atrakcję w wymyślnym widoku historycznym) – wszystko to sprawia, że postturysta najczęściej jedzie obejrzeć to, co zna już dość dobrze, o czym wyrobił sobie opinię i co ma wpisywać się w przyjętą przez niego narrację. Narracja taka ułatwia zwiedzanie i podróżowanie, pozwala bez zastanowienia oceniać i ustalać, na co należy zwracać uwagę. Naturalnie zawiera ona w sobie liczne stereotypy, które zmniejszają wysiłek poznawczy turystów. Jeśli późniejsze doświadczenie kontaktu z atrakcją nie pasuje do stereotypu lub narracji, może wystąpić poczucie niedosytu lub żalu. Kraj, który okazał się za mało egzotyczny lub za mało dziki dla danego turysty, nie zostanie polecony jego znajomym jako atrakcyjny kierunek wyjazdu. Stąd też tendencja do inscenizacji, sztucznego dostosowywania się do stereotypów, tworzenia dekoracji, zatrudniania pozerów czy też staczy (ludzi poprzebieranych w stroje z określonej epoki, udających znane posagi itd. – por. Golka 2011). Przewodnik po Molvanii kpi z tego wszystkiego, tworząc świat składający się z samych ucieleśnionych stereotypów, gdzie wszystko jest brzydkie, zacofane i – dzięki temu – egzotyczne.

Postturystyka jest jednym z przejawów funkcjonowania społeczeństwa ponowoczesnego, w którym główną gałęzią gospodarki są usługi, a porządkiem społecznym rządzi konsumpcja zamiast produkcji. Według Jeana Baudrillarda

i jego popularnej w ostatnich latach teorii symulacji, społeczeństwo takie nie może obyć się bez symulaków, a więc znaków kulturowych, które oderwały się od rzeczywistości i ją symulują, wywołując reakcje takie same, jakie wywołałaby rzeczywistość. „(...) nie jest to kwestia naśladownictwa czy podwojenia, ani nawet parodii. Mamy tu raczej do czynienia z zastąpieniem rzeczywistości znakami rzeczywistości, czyli z operacją powstrzymywania każdego rzeczywistego procesu przez jego operacyjną kopię” (Baudrillard 2005: 7). Tworzenie tego, co Baudrillard nazywa hiperrzeczywistością, jest dla postturystyki charakterystyczne nie tylko ze względu na zamierzony brak autentyzmu, ale także z powodu całkowicie realnych skutków istnienia owej turystycznej hiperrzeczywistości (w tym realnych dochodów firm zajmujących się obsługą ruchu turystycznego). Molvania w znacznym stopniu wpisuje się w ten wyobrażony świat turystyczny, zapewniający rozrywkę turystom i dochód usługodawcom. Być może spełnią się kiedyś futurystyczne wizje dotyczące przeniesienia się ruchu turystycznego w świat całkowicie wirtualny, a zatem zapewniający o wiele większą paletę doznań i ciekawostek. George Ritzer, opierając swoją refleksję nad współczesną turystyką na przemysłeniach Baudrillarda, pisze: „Do transformacji [w symulację – przyp. Ł.S.] skłania fakt, że miejsca «prawdziwe» nie są już dostatecznie spektakularne, by przyciągnąć turystów i ich pieniądze” (Ritzer 2001: 209–210). To dlatego tworzy się kolejne turystyczne miasteczka, parki rozrywki, tematyczne niby-światy. Różnica między nimi a Molvanią istnieje w fizyczności, w sensie społecznym i kulturowym są one bardzo podobne. Fizyczna różnica polega na tym, że tamte symulacje istnieją realnie, zostały wybudowane, są rzeczywistym celem ruchu turystycznego. Molvania jest symulacją na papierze, wirtualną fizycznie, społecznie i kulturowo. Zyski z jej stworzenia są odpowiednio mniejsze, ponieważ sam akt stworzenia był znacznie tańszy. Zasada kryjąca się za tymi wszystkimi atrakcjami jest jednak ta sama. Molvania jest w tej perspektywie symulakrem niemal idealnym. Jest ona nie tylko nierzeczywista, ale jednocześnie pasuje do narracji o państwach Europy Wschodniej, które w rzeczywistości opierają się prostym klasyfikacjom i nie są kolejnymi wcieleniami stereotypów. W rzeczy samej, dla żądnych egzotyki postturystów mogłyby one wydać się dużo mniej ciekawe ze względu na stosunkowo słabiej rozwinięty przemysł generujący stereotypowe obrazy i inscenizacje. Molvania, jako ucieleśnienie stereotypu, tego problemu w ogóle nie ma.

Krainy wyimaginowane, choć realnie istniejące, to także – jak wspomniano wyżej – parki rozrywki, pozwalające turyście na całkowicie zatopienie się w ich sztucznie wytworzonym świecie, który ma swoją historię i obyczaje. Wzorem dla takich parków jest Disneyland. Oczywiście nikt w tego rodzaju parkach nie szuka autentyzmu. Disneyland nie jest zresztą nawet autentyczny względem samego siebie – istnieje przecież kilka tego typu parków, w których bajki wytwórni filmów Disneya wykorzystywane są jako rdzeń tworzący wewnętrzny świat obiektu lub tylko jako pretekst dla tradycyjnej zabawy na kolejkach górskich (np. w parku Disney California Adventure). Podtrzymanie tej inscenizacji wymaga ogromnych środków i drobiazgowej kontroli obsługi (por. Ritzer 2003: 164). Jako kraina wyimaginowana i jednocześnie atrakcja turystyczna, Disneyland jest symbolem postturystyki. Istnieją jednak również parki rozrywki, które odnoszą

się do rzeczywistych wydarzeń historycznych lub postaci, choćby były one tylko tłem dla głównej tematyki parku. Za ilustrację może tu posłużyć Asterix Parc pod Paryżem, będący przykładem, „jak mimo procesów amerykańizacji i globalizacji, narodowe i historyczne elementy dziedzictwa kultury mogą przechowywać się w sferze ludycznej” (Burszta 2001: 124). Nie wchodząc w dyskusję, jak trwałe i widoczne są związki Asterix Parcu z kulturą francuską i ze swoją komiksową inspiracją, zauważyć można podobieństwo pomiędzy nim a Molwanią. Obydwa te sztucznie wymyślone światy obficie czerpią ze stereotypów i schematów dotyczących różnych narodowości, mając na celu wywołanie śmiechu odbiorcy. Nietrudno wyobrazić sobie park rozrywki stworzony z inspiracji dziełem Santo Cilauro, Toma Gleisnera i Roba Sitcha. W ich przewodniku znajdziemy zresztą odniesienie do tego typu parku rozrywki – zachwalają oni bowiem molwański Wschodnioeuropejski Park Tematyczny Disneya, który pozostał popularny nawet po wykolejeniu się kolejki górskiej. Wzmiance o nim towarzyszy zdjęcie kilkunastu ludzi siedzących w prostych wozach ciągniętych przez konie, pod którym to zdjęciem znajduje się podpis: „Wschodnioeuropejski Park Tematyczny Disneya w Sjerezjo wciąż przyciąga gości dzięki zaawansowanym technologicznie przejazdówkom i kosmopolitycznej atmosferze” (Cilauro i in. 2004: 131).

Kolejnym ciekawym kontekstem tworzenia przewodników po nieistniejących krainach jest postępujący proces społecznego zmniejszania się przestrzeni. Jest to proces trwający od wieków, związany przede wszystkim z postępem technologicznym. Jednak rozwój turystyki również tutaj ma swoje znaczenie. Odwiedzanie coraz to większej liczby miejsc przez coraz większą liczbę osób tworzy wrażenie, że przestrzeń daleka w sensie geograficznym staje się bliska (lub przynajmniej dostępna) w sensie psychicznym. Można w tym kontekście mówić o zanikaniu kategorii podróżnika, zastępowanej przez kategorię turysty, który ogranicza wysiłek związany z przemieszczaniem się do niezbędnego minimum. Przekonanie, że wszystko jest już odkryte, wiąże się z klasyfikacją miejsc i przestrzeni na te, które warto odwiedzić (które są więc celem dla turystów i które są bardzo dobrze znane), oraz te, których odwiedzać po prostu nie warto. W takich niewartościowych przestrzeniach nie należy się zatrzymywać, nie należy ich zwiedzać – zostały one przecież już dawno odkryte i zakwalifikowane jako nieciekawe. Zmniejszenie się przestrzenne świata i wrażenie braku miejsc nieodkrytych powoduje zwrot zainteresowania przeżyciami zainscenizowanymi. Jest to wyraz swego rodzaju akceptacji wobec niedostępności autentyczności.

Istnieje jeszcze jeden skutek tych przemian związanych z przestrzenią i przekonaniem o jej całkowitym odkryciu. Jak twierdzi Jakub Mosh, „znikają tak niegdyś oczywiste i znaczące «antypody», pozwalające lokować na nich stwory dziwne i nieprawdopodobne, ale co do prawdziwości istnienia, z uwagi na niedostępność, nieweryfikowalność” (Mosh 2007: 150). Dodać możemy, że również owe „stwory dziwne i nieprawdopodobne” zmieniają swoją formę. Zamiast smoków i ludzi chodzących na rękach na tych współczesnych antypodach – np. w Molvanii – żyją kobiety wyglądające jak mężczyźni (Cilauro i in. 2004: 60), filozof udowadniający, że sam tak naprawdę nie istnieje (Cilauro i in. 2004: 73), święty

poszczący przez 3 godziny i wypijający całą butelkę wina mszalnego na raz (Cilauro i in. 2004: 25) itd.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na kolejny aspekt takiego umiejscowienia Molvanii na antypodach współczesnego cywilizowanego świata. Otóż wyśmianie Europy Wschodniej (tak samo jak Ameryki Południowej w przewodniku po San Sombbrero czy południowo-wschodniej Azji w przewodniku po Phaic Tan) to w gruncie rzeczy wyśmianie regionu, który w sensie geopolitycznym dołącza po latach zimnowojennych zmaganiom do grona państw tzw. pierwszego świata, najbogatszych i najlepiej rozwiniętych. W naturalny sposób wzmagają to ruch turystyczny do takich regionów. Krzysztof Podemski pisze o ruchu turystycznym do i z Polski przed zmianą ustrojową i po niej następująco: „porównanie liczby wyjazdów i przyjazdów w latach 50. i 90. pokazuje trzycyfrową (...) lub nawet czterocyfrową dynamikę” (Podemski 2001: 202). Wobec zmiany w kierunkach i nasileniu ruchu turystycznego oraz globalnych orientacji politycznych, ludzie stają przed koniecznością zredefiniowania swoich poglądów na temat pewnych regionów lub też wręcz sformułowania w ogóle jakiegokolwiek opinii. W takiej sytuacji naturalnie swój renesans przeżywają stereotypy oraz przekonania wynikające z turystycznych doświadczeń pochodzących sprzed wielu lat lub z drugiej ręki. Z jednej strony pozwala to na zmniejszenie lęku przed nieznanym, z drugiej – powoduje powstanie wręcz fantastycznych w swojej treści przekonań na temat krajów wschodnioeuropejskich. Przewodnik po Molvanii jest więc odpowiedzią na wzrastające zainteresowanie tą częścią europejskiego kontynentu, co zauważone zostało również przez zachodnich dziennikarzy (Kennedy 2004). Podobny mechanizm stać może za światową popularnością fikcyjnej postaci kazachskiego dziennikarza Borata Sagdijeva czy też popularnością w Polsce mongolskiego dziennikarza Bilguuna Ariunbataara. Kazachstan opisywany przez Borata, granego przez brytyjskiego komika Sachę Barona Cohena, niewiele ma wspólnego z Kazachstanem rzeczywistym; Molvania nie istnieje w rzeczywistości wcale – w gruncie rzeczy są to preteksty do wyciągnięcia na światło dzienne zachodnich uprzedzeń, negatywnych stereotypów lub ignorancji. Postrzegając Molvanię przez pryzmat zmian politycznych, które oddziaływały na turystykę, zwiększając ruch do i z Europy Wschodniej, warto zauważyć, że autorzy omawianego tu przewodnika pochodzą z Australii, a więc kraju również często postrzeganego jako daleki, znajdujący się na granicach zachodniej cywilizacji i zamieszkały przez śmiesznie mówiących ludzi (głównie ze względu na charakterystyczny australijski akcent).

Podsumowanie

Publikacja *Molvania, kraina nietknięta przez nowoczesną stomatologię* jest jednym z przykładów przewodnika turystycznego po świecie nierzeczywistym, całkowicie wymyślanym. Zawarte w niej treści mają wzbudzić u czytelnika śmiech, dobra zabawa jest głównym celem i aspiracją tej publikacji. Tekst niniejszy wpisywał tę książkę oraz przedstawiony w niej kraj (a także inne im podobne książki i kraje) w światowy trend postturystryki. Przede wszystkim jest Molvania przykładem

zabawy konwencją turystyczną, w której coraz mniej jest miejsca na tradycyjnie pojmowane doświadczenie turystyczne związane z odkryciem (choćby tylko dla siebie samego) miejsc nowych i niepowtarzalnych. Konwencja przewodników turystycznych, a w znacznej mierze zapewne również katalogów biur podróży i innych tego typu publikacji, stała się autonomiczna względem atrakcji turystycznych – przedstawia je w sposób do siebie podobny, na podstawie z góry ustalonych schematów i określonych narracji turystycznych (np. narracji o egzotyce). Spotkanie się tej konwencji z Molwanią, krainą w sensie takich typowych narracji skrajnie nieatrakcyjną, daje efekt komiczny. Jest on wsparty poprzez uczynienie z tego wymyślanego wschodnioeuropejskiego kraju ucieleśnienia negatywnych stereotypów o tym regionie świata oraz poprzez przedstawienie w krzywym zwierciadle wymyślonych autorów przewodnika – typowych zachodnich turystów i pracowników branży turystycznej. Przewodniki po krainach wymyślonych, poprzez swoje wieloznaczne odniesienia do stereotypów i konwencji, stanowią przykład postturystycznego odwrotu od poszukiwania autentyczności czy nawet od samej wiary w autentyczność jakichkolwiek atrakcji turystycznych.

Literatura

- Baudrillard J., 2005, *Symulakry i symulacja*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- Burszta W.J., 2001, *Asteriks w Disneylandzie. Zapiski antropologiczne*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Cilauro S., Gleisner T., Sitch R., 2004, *Molvania, a land untouched by modern dentistry*, The Overlook Press, Woodstock–New York.
- Golka M., 2011, *Co fotografuje turysta?*, *Przestrzeń Społeczna*, 1(1): 1–11.
- Kennedy M., 2004, *Hidden gem?*, *The Guardian*, 1.05.2004.
- Mosz J., 2007, *Kulturowe wzory przestrzeni w doświadczeniu turystycznym*[w:] Z. Krawczyk, E. Lewandowska-Tarasiuk, J.W. Sienkiewicz (red.), *Bariery kulturowe w turystyce*, AlmaMer, Warszawa, s. 149–161.
- Podemski K., 2001, *Udział Polaków i Polski w międzynarodowych podróżach*, [w:] M. Golka (red.), *Nowe wzory zachowań*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań, s. 193–214.
- Podemski K., 2005, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Ritzer G., 2001, *Magiczny świat konsumpcji*, Muza, Warszawa.
- Ritzer G., 2003, *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Muza, Warszawa.

Strony internetowe:

www.molvania.com (dostęp: 17.02.2012)

Summary

“Welcome to Molvania!” The tourist guidebooks to imaginary lands and the post-tourism

The guide *Molvania, a land untouched by modern dentistry* was published for the first time in Australia in 2003. It describes an imaginary Eastern European country – Molvania. This

book, just as and similar ones, is an example of the post-touristic play with traditional touristic convention and the collapse of the faith in the authenticity of the tourist experience.

Key words: post-tourism, tourist guidebooks

Informacje o autorach i redaktorach tomu

Jacek Cieśliewicz

Magister turystyki i rekreacji, doktorant w Zakładzie Centrum Turystyki i Rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: rozwój turystyki w aglomeracji poznańskiej, monitoring i analizy ruchu turystycznego, turystyka militarna.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: jacekc@amu.edu.pl

Paulina Gołaska

Magister pedagogiki specjalnej, doktorantka na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Zakład Psychopatologii Dziecka). Zajmuje się teorią oraz praktyką terapii dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Interesuje się psychoterapią dzieci i młodzieży oraz poradnictwem rodzinnym. Autorka tekstów naukowych oraz popularnonaukowych dotyczących wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Zakład Psychopatologii Dziecka, ul. Szamarzewskiego 89, 60-568 Poznań; e-mail: golaska@amu.edu.pl

Ewa Klebba

Doktor nauk o Ziemi w zakresie geografii, starszy wykładowca w Zakładzie Centrum Turystyki i Rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w badaniach dotyczących turystyki kulturowej i turystyki religijnej, a także zagospodarowania turystycznego i poziomu życia ludności. Autorka pracy *Wpływ dojazdów do pracy na kształtowanie poziomu życia ludności wsi województwa poznańskiego* (1995) oraz artykułów o tematyce z zakresu turystyki kulturowej i pielgrzymkowej.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: ewamar@amu.edu.pl

Adam Marciniak

Doktor nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt w Zakładzie Centrum Turystyki i Rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w badaniach możliwości wykorzystania obiektów pokaźnych na cele turystyczne. W swoich pracach

wykorzystuje metody matematyczno-heurystyczne do dynamicznego modelowania cech wpływających na systemy decyzyjne.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: adammarc@amu.edu.pl

Paweł Matulewski

Magister turystyki i rekreacji, doktorant w Zakładzie Geologii i Paleogeografii Czwartorzędu na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: turystyka wodna, antropopresja na obszarach pojeziernych, oddziaływanie turystyki na środowisko przyrodnicze obszarów chronionych, wykorzystanie metody dendrogeomorfologicznej do analiz procesów stokowych oraz antropopresji. Swoje badania koncentruje na Pojezierzu Brodnickim i Mazurach Zachodnich.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Geologii i Paleogeografii Czwartorzędu, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: matul@amu.edu.pl

Dorota Matuszewska

Doktor nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: gospodarka przestrzenna, planowanie przestrzenne, gospodarka lokalna, uwarunkowania rozwoju turystyki na przyrodniczych obszarach chronionych, konflikty w planowaniu przestrzennym. Autorka książek: *Funkcje turystyczne i konflikty w wybranych parkach narodowych Polski północno-zachodniej* (2002) oraz *Słowiński Park Narodowy* (2001), jak również *Operatu zagospodarowania turystycznego w Planie ochrony Słowińskiego Parku Narodowego* (2003).

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Systemów Osadniczych i Organizacji Terytorialnej, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: dormat@amu.edu.pl

Zygmunt Młynarczyk

Prof. dr hab. nauk o Ziemi, kierownik Zakładu Centrum Turystyki i Rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zajmuje się procesami kształtującymi koryto rzeczne oraz zmiennością właściwości fizykochemicznych wód jeziornych. Wiele uwagi poświęca pracom z zakresu oddziaływania narciarstwa wodnego na środowisko przyrodnicze.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: zygmun@amu.edu.pl

Krzysztof Piotrowski

Doktor nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt w Zakładzie Centrum Turystyki i Rekreacji na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu

im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania badawcze obejmują: oddziaływanie turystyki i rekreacji na środowisko przyrodnicze, zagadnienia krajoznawcze, pilotażu i przewodnictwa turystycznego oraz zastosowania geograficznych systemów informacyjnych w turystyce.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Zakład Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: kp@amu.edu.pl

Janusz Skoczylas

Profesor nauk o Ziemi, profesor zwyczajny na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W pracy naukowej zajmuje się geoturystyką, petroarcheologią, geologią regionalną oraz dziejami poznania surowców mineralnych i skalnych. Autor ponad 430 publikacji, w tym 13 monografii książkowych.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Instytut Geologii, ul. Maków Polnych 16, 61-606 Poznań; e-mail: skocz@amu.edu.pl

Łukasz Skoczylas

Magister socjologii i psychologii, doktorant na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: socjologia turystyki, pamięć społeczna.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii, Zakład Socjologii Kultury i Cywilizacji Współczesnej, ul. Szamarzewskiego 89c, 60-568 Poznań; e-mail: luke@amu.edu.pl

Ewa Tresenberg

Absolwentka studiów licencjackich z zakresu gospodarki przestrzennej, studentka na kierunku inżynierskim na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zajmuje się popularyzowaniem aktywności turystycznej i rekreacji osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. e-mail: earti@icpnet.pl

Alina Zajadacz

Doktor hab. nauk o Ziemi w zakresie geografii, adiunkt na Wydziale Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania badawcze: potencjał turystyczny miast i regionów oraz turystyka dostępna dla osób niepełnosprawnych. Autorka kilkudziesięciu publikacji, w tym książek: *Potencjał turystyczny miast na przykładzie wybranych miast Sudetów Zachodnich* (2004), *Turystyka osób niesłyszących – ujęcie geograficzne* (2012), współautorka *Strategii rozwoju turystyki w regionie leszczyńskim* (2008). Współpracuje z branżą w projektach z zakresu planowania rozwoju turystyki.

Adres: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych, Centrum Turystyki i Rekreacji, ul. Dziegielowa 27, 61-680 Poznań; e-mail: alina@amu.edu.pl